Kuram / Kadın Çalışmaları

Hazırlayanlar:
Gülnur Acar-Savran
Nesrin Tura Demiryontan

kadının görünmeyen emeği

2. basım

Yordam Kitap

Eserin Önceki Basımı:
Kardelen Yayınları, 1992, İstanbul

KADININ GÖRÜNMEYEN EMEĞİ

Maddeci Bir Feminizm Üzerine

Derleyenler

Gülnur Acar-Savran

Nesrin Tura Demiryontan

Yordam Kitap: 62 • **Kadının Görünmeyen Emeği** • ISBN-978-9944-122-52-8
Gülnur Acar-Savran - Nesrin Tura Demiryontan • *Düzeltme*: Mübeccel Karabat
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Ekim 2008 • *İkinci Basım*: Şubat 2012 *Yayın Yönetmeni*: Hayri Erdoğan

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı No: 19 Kat: 3 Cağaloğlu 34110 İstanbul
T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09
W: www.yordamkitap.com E: info@yordamkitap.com

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 12027)
Baha İş Merkezi
Haramidere - İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

KADININ GÖRÜNMEYEN EMEĞİ

Maddeci Bir Feminizm Üzerine

İÇİNDEKİLER

İkinci Basıma Önsöz 9

Önsöz 17

Sınıflı ve Devletli Toplumların Kökenindeki
Mülkiyet Biçimleri, Politik İktidar ve Kadın Emeği
Stephanie Coontz ve *Peta Henderson* 29

Baş Düşman
Christine Delphy 89

Ev Emeği Tartışması ve Ötesi
Maxine Molyneux 115

•

Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği
Heidi Hartmann 157

İkinci Basıma Önsöz

Elinizdeki derleme ilk basıldığında (Kardelen Yayınları, 1992), "görünmeyen emek" kavramı Türkçede henüz çok yeniydi. Yerleşik bir kavram hâline gelmesi ve yaygınlaşması bu derlemenin ardından geldi. O günlerden bu yana, bu kavram artık Türkiyeli feminizmin teorisinde ve pratiğinde yaygın bir biçimde kullanılıyor. Hatta daha da ileri gidip, "görünmeyen emek" kavramının feminist politikanın önünü açan, onun dünyayı anlama ve dönüştürme perspektifini besleyen bir kavramsal araç konumuna yerleştiğini söyleyebiliriz. Bunun en çarpıcı örneklerinden birisi, geçtiğimiz yıllarda Medeni Kanun'da yapılan mal rejimi değişikliğinde yaşandı. Evlilik süresi içinde edinilen malların kadın ve erkeğin ortak mülkiyetine girmesinin önünü açan anlayış, feministlerin bu kavramla dile getirdikleri anlayıştı: Kadınların aile içinde kocaları için adı konmamış, karşılığı olmayan, görünmeyen bir emek harcadığı böylelikle kabul ediliyordu. Bunun da ötesinde, geçtiğimiz yıl Sosyal Sigorta ve Genel Sağlık Yasası tartışmaları sırasında feministlerin yükselttiği taleplerin temelinde yine bu kavram yatıyordu. Ev dışında ya da içinde ücretli çalışsın çalışmasın bütün kadınlar, yaşamları boyunca, kocaları için ev işlerini yaptıkları, onların giyiminden, beslenmesinden sorumlu tutuldukları; çocuklarının, yaşlı akrabaların, yakınları olan hastaların bakımını üstlendikleri ve bütün bu işleri karşılıksız olarak yaptıkları için, feministler, yasada kadınların bu görünmeyen emeklerinin tazminini ve bu emeğe bağlı özel önlemler alınmasını istediler. Bu istekler, üc-

retli çalışan kadınlar için "cinsiyete dayalı yıpranma payı" ve "erken emeklilik" hakkı, ücretli bir işte çalışmayan kadınlar için ise kocaya ve babaya bağlı olmayan "ücretsiz sağlık güvencesi ve emeklilik hakkı" taleplerinde ifadesini buldu.

Ne var ki, kadınların erkeklerle evlilik ve yakınlık ilişkileri içinde harcadıkları emeği nitelendirmede işlevsel olan bu kavram, yaygınlaştıkça genişledi, gevşedi ve kavramsal netliğini yer yer yitirdi. Tarımda ücretsiz aile işçiliği yapan, kentte ise esnaf ailesinin küçük işletmesinde çalışan ya da kocalarının bürolarında karşılıksız sekreterlik vb. yapan kadınların harcadıkları emek için tümüyle meşru olan bu kavram, komşu sayılabilecek başka alanlara doğru genişletildi. Kadınların eve iş alma ya da ev-eksenli üretim çerçevesinde ve evlerde ücretli ev ve bakım işçileri olarak harcadıkları emek de görünmeyen emek olarak nitelendirilmeye başlandı. Bu "suistimal"in en uç örneği ise, Telekom grevi sırasında bir erkek işçinin, haberleşme sektöründe harcanan emeğin "görünmeyen emek" olduğunu ileri sürmesiydi: Sınaî ürünlerden farklı olarak, bu alanda harcanan emeğin ürünü gündelik yaşam içinde görünmezleşiyor, bu da emeğin ve işkolunun kendisini görünmezleştiriyordu*. Kavram böylece, önce kadınlarla erkekler arasındaki *yakınlık/evlilik ilişkisi bağlamının* dışına çıkarılmış oluyordu, sonra da tümden *patriarka çerçevesinin...*

Bu yüzden de, geldiğimiz bu noktada görünmeyen emeğin kavramsal içeriğini yeniden belirlemeye çalışmakta yarar var gibi görünüyor. Kadınların görünmeyen emeği neden görünmez? Bu emek nasıl bir toplumsal ilişki çerçevesinde yer almaktadır?

Kadınların görünmeyen emeği, cinsiyete dayalı işbölümü ve toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde harcanan bir emek biçimidir ve patriarkal yapının en temel dayanaklarından biri-

* 24-25 Kasım 2007'de İstanbul'da yapılan, "*Kapital*'in 140. yılını anma sempozyumu"nda bir Telekom işçisinin yaptığı konuşmadan.

sini oluşturur. Bu emek görünmeyen emektir, çünkü birincisi doğallaştırılmış emektir. Ev içi, aile, özel alan ve bu alandaki cinsiyetçi işbölümü, patriarkanın modern biçimi olan kapitalist patriarka çerçevesinde, toplumsal-olmayan dolayısıyla da "doğal" bir alan olarak kurulur. Bu alandaki ilişkiler ve pratikler doğallaştırılır, kadınların yaptıkları işler kadın doğasının bir parçası, kadınların doğal yatkınlıkları olarak sunulur; emek harcama, iş değil, davranış biçimleridir bunlar. İşte görünmeyen emek kavramı, kadınların sözü geçen ilişkiler içinde, devasa bir fiziksel, cinsel, duygusal, zihinsel emek harcadığını ortaya koymanın kavramsal aracını sunar bize.

Bu emeğin görünmeyen emek olmasının ikinci nedeni, onun miktarını da gizleyen ev içi çalışma düzenidir. Ev içinde yapılan işlerin belirlenmiş mesai saatleri yoktur. Bu düzende, çalışmayla dinlenmeyi, iş zamanıyla boş zamanı, iş yapmakla sevgi paylaşmayı ayrıştırmak neredeyse olanaksızdır; tersine iç içedir bunlar. Böyle olunca da neyin emek harcama neyin sevgi ve şefkat gösterme, neyin çok sıklıkla şiddet tehdidi karşısında zorunluluktan yerine getirilen görevler, neyin gönülden yaşamı paylaşma olduğu görünmez.

Üçüncüsü ve en önemlisi, karşılıksız olduğu için görünmezdir bu emek. Kadınlar ücret karşılığı başka bir işte çalışsalar da, tam zamanlı ev kadınlığı yapsalar da, çocukları, kocaları ve kocalarının yakınları için harcadıkları bu emek *karşılıksız* emektir. Ücret karşılığı çalışan kadınların ayrıca aile içinde harcadıkları karşılıksız emek, "çifte mesai" adı altında, genellikle belirli bir tanınmışlık kazanmıştır; bu deyimde bir ifşa vardır. Ancak ücretli bir işte de çalışan kadınların da evde yaptıkları işlerin büyük bir bölümü, yukarıda andığım nedenlerle görünmez kalmaya devam eder. Tam zamanlı ev kadınları söz konusu olduğunda ise, bu kadınların evde "oturan" kadınlar olduğu yolundaki söylem bütün gücüyle iş başındadır. Yaşamlarını kocalarının kazancıyla idame ettirdikleri ölçüde, bu kadınların harcadıkları ev emeğinin karşılıksız olmadı-

ğı ileri sürülür. Ancak, yaşamı idame ettirecek kadar karşılık almanın bir "karşılık" sayılması köle emeğinin tanımında içkindir. Dolayısıyla da bu argümanda bir itiraf vardır. Ama karşılıksızlığı belirleyen temel etken, gelirin kimin *denetiminde* olduğu ve nasıl *bölüşüldüğüdür*. Bu noktada ise durum oldukça açıktır: Hangi sınıftan olursa olsun erkeklerin kendi tüketimlerine harcadıkları para kadınların harcadığından daha fazladır. Ayrıca, kadınların harcadıkları karşılıksız emek sayesinde, erkekler iş-dışı boş zamanlarını istedikleri gibi kullanma hakkına kadınlardan karşılaştırılamayacak kadar daha çok sahiptirler. Ve nihayet, bu karşılıksız emek erkekler tarafından *el koyulan* bir emektir. Bu emek sayesinde erkekler güç kazanır, kadınlardan daha iyi işlerde çalışır, politikaya, sendikal faaliyete katılır, sınıfına göre sermaye biriktirirler. Buna karşılık kadınlar evde karşılıksız emek harcadıkça güç yitirir, politikadan, kültürden dışlanırlar; düşük ücretli, güvencesiz işlere razı olmak zorunda kalırlar. Dolayısıyla karşılıksız emek, kadınların ekonomik olarak bağımsızlaşmalarının önünde bir engel oluşturur; onları evlilik ilişkisine, yani (bir kez daha) karşılıksız emeğe mahkûm eder. Kısacası karşılıksız emek kadınlar için bir kısır döngüye, bir mahkûmiyete ve kadınlarla erkekler arasında bir *çıkar çatışmasına* işaret eder.

Görünmeyen emek kavramı kadınların ev eksenli üretim ile ücretli ev ve bakım işçiliğinde harcadıkları emek için de kullanıldığında, kavram bence kuramsal özgüllüğünü yitirir, *betimsel* bir düzleme çekilmiş olur. Patriarkal bir ilişkiyi tanımlayan, bu ilişkideki çelişkiyi dile getiren bir kavram olmaktan çıkar, "tipik" bir modern istihdam ilişkisi dışındaki, mekânı ev içi olan kapitalist bir ilişkinin "tipik-olmayan" yanını betimleyen bir kavram hâline gelir. Doğrudur, ev-eksenli üretimin bizzat mekânı, kadınların harcadığı emeğin karşılıksız ev emeğiyle yan yana gelmesini, bazen iç içe geçmesini mümkün kılar. Öte yandan bu işler genellikle, hem aile aracılığıyla erişilen hem aile sınırları içinde gerçekleştirilen işlerdir ve bu nitelikleriyle patri-

arka tarafından dolayımlanır ve patriarkal tabiiyetin sürmesini kolaylaştırırlar. Ama bunlar ne kadar düşük ücretli, güvencesiz, aşırı sömürüye dayanan işler de olsa, burada söz konusu olan kapitalist bir ilişkidir, bir ücret ilişkisidir. Küreselleşmeyle birlikte yaygınlaşan çeşitli enformel çalışma biçimleri gibi, kapitalizmin patriarkadan yararlanırken onu yeniden-ürettiği durumlara bir örnektir ev-eksenli üretim. Kadınların bu çerçevede harcadıkları emek, karşılıksız, görünmeyen emek değil, *görünmeyen emekten izler taşıyan* ücretli emektir.

Aynı biçimde ücretli bakım ve ev işçiliği de, her ne kadar *yapılan işler açısından* karşılıksız emeğin bir uzantısı olsa ve doğallaştırılmış olan ev içi mekânda yer alan bir işveren-işçi ilişkisine (ve genellikle ikisinin de kadın olduğu bir ilişkiye) dayansa da, son tahlilde bir ücret ilişkisidir. Ev-eksenli üretimden farklı olarak burada, ev ve bakım işlerinin mahremiyetinden gelen bir duygusallık, yakınlık boyutu da vardır. Bu da, bu alandaki işveren-işçi ilişkisini iyice karmaşıklaştırır, ücretli işçinin harcadığı emeği görünmez emeğe daha çok yakınlaştırır. Özellikle yatılı ev ve bakım işçiliğinde bu boyut iyice belirginleşir. Yine de, görünmez emek kavramı ancak bu işlerin bir ücret ilişkisi olarak taşıdığı *özgüllüğü* betimleyebilir, ilişkinin kendisini açıklamaz.

Görünmeyen emek kavramının, genişletilerek kullanıldığı bu örneklerin tersine bir de daraltılmış kullanımı var. *Kadınların harcadığı karşılıksız ev emeğini kabaca üçe ayırmak* mümkündür. İlk kategoride, temizlik, yemek, çamaşır, alışveriş gibi ev işleri yer alır. İkinci bir kategoriyi ise, kendine bakamayacak durumda olan aile üyeleri ve yakınlar, yani çocuklar, yaşlılar, hastalar ve yer yer engelliler için harcanan emek oluşturur. Bunun ötesinde, yukarıda da değindiğim gibi tarımda ücretsiz aile işçilerinin ve kentte küçük aile işletmelerinde ücretsiz çalışan kadınların emeği söz konusudur. Yapılan işlerin niteliği açısından ilk iki kategoriyi birbirinden ayırmak aslında pek de kolay değildir: Hasta, çocuk, yaşlı bakımında hem fiziksel hem duygusal/manevî emek harcanır. Bu iki kategoriyi birbirinden

ayıran, yapılan işlerin niteliği değil, *kimin için* yapıldığıdır. Bakım emeğini, kendisine bakamayacak durumda olanlar için harcanan emek olarak tanımlamak, bu emeği kendisine bakmayı reddeden erişkinler için harcanan fiziksel/duygusal emekten ayırmak anlamlı görünmektedir: Çünkü kendi işini görmeyi üstlenmeyen erişkinler için harcanan emekten farklı olarak, böyle tanımlanmış bir bakım emeği, erkek egemenliği ortadan kalktığında/kalksa bile toplumun önünde bir sorun olarak yerini koruyacaktır.

İşte görünmeyen emeğin daraltılmış kullanımı tam da bu bağlamda gündeme geliyor. Özellikle BM ve AB yayınlarında ve söylemlerinde, küçük çocuğu olan genç kadınları istihdama katmanın ve artan yaşlı nüfusla başa çıkmanın bir gereği olarak bakım emeği giderek öne çıkmaya başladı. Bu metinlerde bakım emeği kavramı, karşılıksız/ücretsiz emeğin tümünü kapsarmışçasına, ev emeği yerine kullanılan bir kavram hâline geliyor. Hiç kuşku yok ki bakım emeği için toplumsal çözümler üretilmesi yakıcı bir sorun. Ne var ki karşılıksız emeği, bir bölümü kurumsallaştırılabilecek olan bakım emeğine indirgemek, evin, kocaların üstlenmediği diğer bütün işlerini bir kez daha görünmez kılmak anlamına gelir. Aslında ne bakım, ne ev işleri tümüyle toplumsallaştırılabilir. Geriye her zaman kalacak işler vardır ve bu, insan ilişkileri, kuşaklar arası ilişkiler açısından istenir bir şeydir de. Ama yalnızca bakım işlerini sorunsallaştırmak, karşılıksız emeğin bir egemenlik ilişkisi olma niteliğini en çıplak biçimde ortaya koyan, erişkin bir erkeğe hizmet etme boyutunu sorgulamamayı beraberinde getirir.

Dolayısıyla, görünmeyen emek kavramının tüm *eleştirelliğini* korumasının koşulu; onu, bir yandan kadınların ev-eksenli üretim ile ücretli ev ve bakım işlerinde harcadıkları emeği *kapsamayacak* biçimde dar tutmak, öte yandan da hem kendine bakamayacak durumda olan insanların evlerin içinde kalan işlerini, hem de kendine bakabilecek durumda olan erişkin erkeklere sunulan hizmetleri kapsayacak biçimde geniş tutmaktır.

Görünmeyen emeği kadınlarla erkeklerin ev ve aile içi ilişkilerinin dışına çıkarıp, bu emeğe toplumun bütünü içindeki konumu açısından baktığımızda, karşımıza *yeniden üretim* kavramı çıkar. Ev ve bakım işleri, patriarkal kapitalizmin toplumsal üretimden ayrışmış olan yeniden-üretim alanını oluşturur. Mülk (sermaye) sahibi olmayan sınıflarda bu işler emekgücünün yeniden üretimini sağlar. Bunun yanı sıra, mülk sahibi olan ve olmayan sınıflarda soyun yeniden üretimini. Bunun ötesinde, yukarıda değindiğim kısır döngü göz önüne alındığında, ev ve bakım işleri, bütün sınıflar açısından toplumun ücretli/ücretsiz emek ikiliğine dayanan mevcut örgütlenme biçiminin, yani cinsiyete dayalı toplumsal işbölümünün bütün uzantılarıyla yeniden üretimini mümkün kılar. Ayrıca, ailelerin sınıflara göre belirlenmiş ideoloji ve pratiklerinin, statülerinin yeniden üretimi aracılığıyla, toplumun sınıfsal yapısının yeniden üretimine de katkıda bulunur. Kısacası yeniden üretim kavramı, karşılıksız ev emeğinin toplumun bütünüyle bağlantısını kurmakta, bu emeğin toplumsal bütün açısından taşıdığı ağırlığı çeşitli boyutlarıyla ortaya koymaktadır: Mevcut hâliyle toplumsal yapı, kadınların karşılıksız emeği üzerinde yükselir.

Ve nihayet, karşılıksız emek üzerinde yükselen yeniden üretim alanı, "özgür" emekçinin yeniden üretildiği alan olarak kapitalist üretim ilişkilerinin *gizli* zeminini oluşturur. Bunun anlamı şudur: "Özgür", yani kendi yeniden üretimini sermaye ilişkisi dışında sağlayan emekçiyi varsaydığı ölçüde, kapitalist üretim ilişkileri sermaye ilişkisi dışından gelen bir emekgücü beslenimine dayanır. Sermayeye kendi dışından bu kesintisiz emekgücü beslenimini sağlayan sermaye-dışı egemenlik biçimi, yeniden üretim çerçevesinde karşılıksız emekte somutlaşan patriarkadır. Başka bir ifadeyle, kapitalizm kendi gizli zemini olarak patriarkaya yaslanır. Bu gizli zemin, sermaye ilişkisi soyutlama düzeyinde değilse de, bir toplumsal yapı olarak kapitalizmi ve sınıfları çeşitli biçimlerde şekillendirir.

Dolayısıyla, içinde yaşadığımız toplumları somutlukları içinde, bütün karmaşıklığıyla kavrayabilecek bir tahlilin, yeniden üretimin toplumsal biçimini ve mekanizmalarını da kapsaması gerekir. Böyle bir tahlilin hareket noktası ise ancak "patriarkal kapitalizm" kavramı olabilir. İçinde yaşadığımız toplumu yalnızca kapitalizm olarak nitelendirmek yetmez; bu toplum biçimini kurucu ilişkileri bakımından tüketici olarak anlatan kavram patriarkal kapitalizmdir.

Kapitalizmi tahlil ederken, sermaye ilişkisinin yol açtığı fetişizmi eleştiren, toplumsal ilişkileri burjuva ideolojisinde onlara atfedilen doğallıktan arındıran Marx, yeniden üretim alanı söz konusu olduğunda patriarkal ideolojinin doğallaştırıcı bakışının ufkuna hapsolur. Doğurma kapasitesinin yanı sıra, doğallıktan ibaret olmayıp bir doğa-insan ilişkisi olan çocuk doğurmayı, çocukların beslenip büyütülmesini, patriarkal kapitalizmde yeniden üretimin biçimi olan karşılıksız emeği doğallaştırır; böylelikle görünmeyen emeği görünmez bırakır. Dolayısıyla görünmeyen emek kavramı, Marx'ın yapıtının feminist eleştirisinin omurgasını oluşturmaktadır.

Bu derlemede yer alan yazılarda ortaya konan tahliller, özetlemeye çalıştığım bu feminist yaklaşımla birebir örtüşmüyor. Ama yazıların her birinde bu çerçeveyi besleyen son derece kritik öğeler var. Hartmann'ın makalesinin ise önemli bir ölçüde bu çerçeveyi paylaştığı söylenebilir. Dolayısıyla bu yazıları, belli bir feminist tahlilin oluşmasındaki köşetaşları olarak okumak mümkün. Tümüyle aşıldıkları ya da canlılıklarını yitirdikleri anlamında değil ama feminist tahlillere yıllardır sundukları katkılar anlamında bu yazılar bir feminizm arşivi oluşturuyor.

Gülnur Acar-Savran
Ağustos 2008

Önsöz

Kadınlar eziliyorlar mı boyunduruk altında mı tutuluyorlar; yoksa sömürülüyorlar mı? Erkek egemenliği yalnızca ideolojik-hukuksal-politik bir ezme biçimi mi; yoksa bunların temelinde yatan bir sömürü ilişkisinden de söz edilebilir mi? Bu ve benzeri sorular, feminizmin 1970'lerde yükselen ikinci dalgasında Batılı feministlerin bir bölümünü uzunca bir süre meşgul etti. Bu feministler için sorun, kadınların ezilmesinin maddeci bir tahlilini geliştirmek, maddeci bir feminizmin temellerini araştırmaktı. Erkek egemenliğinin, toplumun her alanında kök salmış, bütün hücrelerine sızmış, sistematik bir egemenlik biçimi olduğunu düşünenler için, bu türden **nesnel/maddi** bir temel arayışı yöntemsel olarak neredeyse kaçınılmazdı. Bu, bir yandan cinsiyetçiliğin başka egemenlik biçimleri, özelikle de sınıfsal egemenlik karşısındaki **özgüllüğünü** ortaya koyma gereğinin bir uzantısıydı, öte yandan da kadınların, toplumun çeşitli alanlarında maruz kaldıkları ayrımcılıkların derindeki **yapısal** nedenlerini belirleme gereğinin. Cinsiyetçiliği salt ideoloji-kültür-hukuk düzlemine hapseden bir anlayış, kadınların kurtuluşunu başka kurtuluş mücadelelerinin yanında ikincil, hatta tabi bir konuma yerleştirmeyi beraberinde getiriyordu. Feminizmin ikinci dalgasının köktenci yeni soluğu, genel bir hümanizmi ya da soyut bir kurtuluş perspektifini aşarak, feministleri, erkeklerle kadınlar arasındaki nesnel, maddi **çıkar çatışkısını** hedef almaya yöneltmişti.

Bu tür bir maddeci feminizm arayışı, beklenebileceği gibi, Marksizmi feministler arasındaki tartışma gündeminin ön sıralarına yerleştirdi. Kimilerine göre, Marksizmin sınıf tahlili maddeci bir feminizmi olanaklı kılacak biçimde geliştirilmeli

ve zenginleştirilmeliydi; kimileri içinse, cinsiyet-körü, hatta cinsiyetçi kategorileriyle Marksizm böyle bir çabayı engelleyici bir nitelik taşıyordu. Maddeci feminist olmakla Marksist feminist olmanın farklı anlamlar taşıyıp taşımadığı, şayet taşıyorsa hangisinin kendi içinde daha tutarlı olduğu konularında çeşitli tartışmalar yapıldı. Çok sayıda makale ve kitap yazıldı.

Bu farklı yaklaşımlar arasında, erkek egemenliği ya da patriyarkayı kapitalizmden ayrı bir **üretim** tarzı olarak görenler de vardı, kapitalizmin yanı sıra ve onunla eklemlenmiş bir biçimde var olan bir **yeniden-üretim** düzeni olarak görenler de. Bazılarına göre ise, bu ikili-sistem anlayışının çıkmazlarından kurtulmak için, cinsiyete dayalı iş bölümü, hem üretimi hem yeniden-üretimi kapsayacak biçimde en temel düzeye yerleştirilmeli ve gerekirse Marksizm bu doğrultuda gözden geçirilmeliydi[1]. Bu farklı yaklaşımların çeşitli versiyonlarını yine de ortak bir sorunsal etrafında toplayan anlayış kadınların yaptıkları **işlerin**, harcadıkları emeğin, erkekler tarafından ezilmelerinin maddi temelini oluşturduğu kabulüydü.

Sözünü ettiğimiz sorunsalın ekseninde yer alan belli başlı kavramlara baktığımızda, tartışmaya ilişkin daha somut ipuçları çıkarnak mümkün: Patriyarka/kapitalizm, yeniden-üretim/üretim, kadınların tarih boyunca harcadıkları emek/ ev emeği gibi kavram ikilileri ve cinsiyete dayalı iş bölümü kavramı, tüketici olmasa da, söz konusu tartışma alanının kapsamını sadık bir biçimde yansıtan bir dizi sayılabilir. Bunların içinde, üzerinde ilk durulması gereken kavram **patriyarka**. Bu kavramın, maddeci bir feminist tahlil geliştirme kaygısını özel olarak taşıyan feministlerin tekelinde olduğunu söylemek çok güç. Tersine patriyarkayı, tarih boyunca sürekliliğini korumuş evrensel bir olgu olarak, ideoloji[2], kültür, söylem, dil ya da cinsel pratikler düzlemine yerleştiren feministlerin sayısı oldukça yüksek. Maddecilik ve feminizm sorunsalı bağlamında ise patriyarka, yerine göre, kapitalizmden ayrı özerk bir üretim tarzını da ifade edebiliyor[3], kapitalizmle eklemlenmiş bir biçimde var olan ve

kadınların hem üretim hem yeniden-üretim alanlarında harcadıkları emeğe erkeklerin el koyma biçimini de. Bunun yanı sıra, patriyarkayı, değişik tarihsel dönemlerde ortaya çıkan üretim tarzlarını nitelendiren (patriyarkal kapitalizm'de olduğu gibi) bir terim olarak kullananlar da var[4]. Öte yandan, patriyarkanın bir de dar anlamıyla baba erkine dayalı bir üretim biçimini ifade ettiği göz önüne alındığında, terimin bu geniş (ve kimilerine göre gevşek) kullanımı, bazı feministlerin bu özgül kavramı tahlillerinin tümüyle dışında tutmalarına yol açıyor[5].

Üretim/yeniden-üretim kavram ikilisine gelince: Burada tartışma konusunu oluşturan kavram, beklenebileceğinin tersine, yalnızca *yeniden üretim değil*. Marksist yazındaki klasik anlamıyla ele alındığında yeniden-üretim, bir üretim tarzının ve o üretim tarzına özgü toplumsal ilişki biçimlerinin varlığını sürekli kılan mekanizmaların bütününü ifade eder. Ancak, emekgücünün yeniden-üretiminde olduğu gibi, bir yandan insanların dünyaya getirilmesi, bakılıp yetiştirilmesi ve bunun söz konusu üretim tarzının gereklerine uygun biçimlere göre gerçekleştirilmesi, öte yandan mevcut emekgücünün bakımı, yine, Marksistlerin yeniden-üretim kavramına yükledikleri bir anlamdır. İşte feminizmin özgül terminolojisinde yeniden-üretim, genellikle, bu ikinci anlama tekabül edecek biçimde, doğurganlık/akrabalık/evlilik ilişkilerinin düzenlenme biçimini ifade etmek üzere kullanılıyor. Burada kritik nokta, kadınların yeniden-üretim alanında yaptıkları işlerin de bir **üretim** olduğunun ve üretimle yeniden-üretimin aynı belirleyicilik düzeyinde yer aldığının, bazı feministlerce özel olarak vurgulanması[6]. Üretim kavramının bu biçimde tartışma konusu hâline gelmesine yol açan, Marksizmin bu kavramla **toplumsal** üretimi kast etmesi. Klasik Marksizm anlayışına göre, özellikle kapitalizm altında büründüğü biçim, toplumsal üretime, onun herhangi bir emek harcama faaliyetinden ayırt edilmesini gerektirecek özellikler yükler. Dolayısıyla, üretim ve (taze emekgücünün üretilmesi, bakımı, yetiştirilmesi ve mevcut emekgü-

cünün bakımı anlamında) yeniden-üretim alanında harcanan emek, ayrımsız bir biçimde üretim olarak nitelendirilemez.

Kadınların harcadıkları emeğin **görünmez** olmaktan kurtarılıp adının konması kaygısından kaynaklanan bu tartışma, artık başlı başına bir tartışma olarak anılır hâle gelmiş olan ev emeği tartışmasıyla doğrudan bağlantılı. Kadınların, toplumun herhangi bir alanından farklı olarak ev içinde harcadıkları emeğin niteliğinin feministler açısından özel bir ilgi alanı hâline gelmesi çok anlaşılır. Kadın işçilerle 'erkek' sermaye arasında iş yerindeki ilişki, erkek egemenliğinin temelinde yatan maddi ilişkiyi açıklayamaz. Anlamlı olan, kadını tabi kılan somut pratiğin başka hiyerarşik ilişkilerden soyutlanarak teşhis edilmesidir. Özellikle İngiltere ve ABD'de[7], hem Marksistlerin hem feministlerin katıldığı bu geniş tartışma, bir yandan kadınların kapitalizmde ev içinde harcadıkları emeğin statüsünü irdeliyordu, öte yandan yine üretim/yeniden-üretim, patriyarka/ kapitalizm tartışmalarıyla bağlantılıydı. Kadınların tarih boyunca harcadıkları emeğin daha genel bir düzeyde incelenmesi ise tarihsel ve antropolojik çalışmaların konusunu oluşturdu. Bu bağlamda, tartışma esas olarak cinsiyete dayalı iş bölümünün hangi düzlemde ele alınacağı konusunda odaklaşıyor. Bir bakışa göre, cinsiyete dayalı iş bölümünün kökeni toplumsal üretimdeki görev ve faaliyet farklılaşmasında aranmalı; buna karşılık başka feministler, bu iş bölümünün kökeninin ancak kadın-erkek ilişkilerinin bütününden hareketle kavranabileceğini savunuyorlar[8].

Elinizdeki derleme, özetlemeye çalıştığımız maddeci feminizm sorunsalı çevresindeki tartışmalardan bazı örnekleri aktarıyor. Derlemeyi oluştururken, ne tartışmayı her yönüyle tüketmeyi hedefledik, ne de 'tek ve doğru' bir Marksist feminist tahlil önermeyi. Hatta yazarların hepsinin (örneğin Delphy'nin) kendi tahlillerini Marksist feminist olarak nitelendirdikleri bile söylenemez. Bizim açımızdan önemli olan, derlemenin kapsamını, tartışmayı bir ucundan yakalamayı olanaklı kılacak bir

ölçüde geniş tutabilmekti; bir başka düzeyde ise maddecilik/Marksizm ilişkisinin kendisini feminizm açısından bir tartışma konusu olarak sunmayı amaçladık.

Derlemedeki yazılar kronolojik bir sırayı izlemiyor. Bu sıranın mantığı, doğrudan doğruya yazıların kapsamıyla ilgili: S.Coontz/P.Henderson'un, patriyarka ya da erkek egemenliğinin tarihsel **kökenlerini** araştırmayı hedefleyen yazılarını başa koymanın gerekçesini çok fazla açıklamaya gerek yok. C.Delphy'nin bunu izleyen yazısı ise, patriyarkayı, kapitalizmle ilişkisi içinde değil de kendi içinde bir bütün olarak ele aldığı için, bir anlamda, onu izleyen iki yazıdan daha genel, daha az özgüllük içeren bir soyutlama düzeyine ait. Bu açıdan, köken tartışmasının hemen ardından gelmesi bize uygun göründü. Bundan sonraki yazıların her ikisi de patriyarkayı **kapitalizm bağlamında** inceliyor, yani bunların çerçevelerini daha somutlaştırılmış bir sorunsal oluşturuyor. M.Molyneux'nün yazısı ayrıca Delphy'e bir yanıt niteliğini taşıdığından, üçüncü sırada o var. Nihayet, H.Hartmann'ın, Molyneux'nünkiyle aynı soyutlama düzeyinde yer alan yazısı, aynı zamanda da feminizm/Marksizm ilişkisi üzerine sürdürülen tartışmayı genel hatlarıyla tarıyor, yazı bu niteliğiyle hem kendisi hem de diğer üç yazı **üzerine** bir söylem; bu yüzden de son yazı.

Stephanie Coontz ve Peta Henderson'un, erkek egemenliğinin kökenlerini araştıran yazıları, bir yandan da doğrudan doğruya yukarıda sözünü ettiğimiz **yöntem** sorununa giriyor. Yazarlar, cinsiyetler arasındaki herhangi bir iş bölümünün **kendiliğinden** eşitsizliğe yol açmayacağı öncülünden hareketle, doğurganlığın ve bu dar anlamıyla yeniden üretimin belirleyici olduğu görüşünü reddediyorlar. Onlara göre, erkek egemenliğinin kökeni, kadınların toplumsal üretimdeki rollerinde aranmalıdır. Toplumsal üretimin geçirdiği dönüşümler evliliğin belirli bir biçimde düzenlenmesine yol açtığında, erkeklerin, kadınların emeğini denetlemeleri ve onun ürünlerine el koy-

maları mümkün hâle gelmiştir. Erkek egemenliği bu el koyma sonucunda gelişmiştir.

Kuşkusuz, kadın sorununa bu biçimde yaklaşmak, bugünün, erkek egemenliğinin yerleşik nitelik kazanmış toplumunda apayrı yöntemi benimsemek gerektiği anlamına gelmez. Bu egemenlik bir kez toplumda kök salıp, kadınların doğurganlığının erkekler tarafından denetlenmesi anlamına geldikten ve annelik-karılık konumları tabi konumlar olarak mutlak bir biçimde belirlendikten sonra, yeniden-üretim alanının belirleyiciliği göz ardı edilemez. Patriyarkanın, belirli bir toplumdaki, örneğin kapitalizmdeki, nesnel/maddi temeline ilişkin sistematik bir tahlille, doğuşuna ilişkin bir tahlilin özdeş bir yönteme başvurmayacağı oldukça açık. Bu yüzden, Coontz ve Henderson'un, kadının toplumsal üretimdeki yeri üzerinde odaklaşan ve yeniden-üretimin belirleyiciliğine bir yer tanımayan yaklaşımları, maddeci bir feminizm için tek ve mutlak yöntem önerisi olarak okunmamalı.

Köken sorununu önemsemelerinden de anlaşılabileceği gibi, yazarlar tarihte bütün toplumların patriyarkal olduğu tezini benimsemiyorlar. Giderek yaygınlık kazanmış olan bu tez, onlara göre, Batılı antropologların başka toplumlara kendi gözlükleriyle bakmalarından kaynaklanan bir yanılgı: Hiyeraşinin olmadığı, farklılıkların eşitsizlik biçiminde ortaya çıkmadığı ilişki biçimlerini Batı merkezli bakışları yüzünden teşhis edememektedir bu antropologlar. Öte yandan bu, Coontz ve Henderson açısından söz konusu toplumların matriyarkal olduğu anlamına da gelmiyor. Yazarlara göre, bu doğrultuda hiçbir tarihsel kanıt yoktur. Matriyarka teorileri şu iki yanılgıdan birine dayanır: Matriyarkanın anasoyluluk ile karıştırılması ve kadınların mitoslarda vb. yer almasıyla kadın iktidarının karıştırılması.

Patriyarka/matriyarka tartışmasına şu teorik çerçeveden müdahele ediyor Coontz ve Henderson: Patriyarkal-olmayan komünal toplumlarla patriyarkal sınıflı toplumlar arasında yer alan üçüncü bir evre vardır; erkek egemenliği, grup mülkiye-

ti ve akrabalık bağlarına dayalı bu toplumsal yapıda oluşmaya başlamış ve giderek özel mülkiyetin ve devletin temelini oluşturmuştur.

Coontz/Henderson gibi Christine Delphy de, kadınların ezilmesini yalnızca yeniden-üretim ilişkileri çerçevesinde anlamanın olanaksız olduğu görüşünde. Yazara göre, maddeciliğin kaçınılmaz bir gereği olarak feminist tahlil kadınların üretim ilişkilerindeki konumlarından hareket etmek zorundadır. Ancak Delphy onlardan farklı olarak, kadınların *içinde yer aldıkları* üretim ilişkilerini belirlemek için yalnızca aileye ve özel olarak da evlilik ilişkisine bakıyor. Ne var ki, buradan hareketle yazarın **toplumsal** üretimi yok saydığını söylemek mümkün değil, çünkü Delphy bu kavramın Marksist yazındaki kullanımını reddediyor: Onun açısından, kadınların aile içinde harcadıkları emek, toplumsal üretimin ayrılmaz bir parçası. Başka türlü söyleyecek olursak, bu yazıda, kadınların harcadıkları emek, kendi dışındaki üretim tarzının özelliklerinden soyutlanarak ele alınıyor. Yazara göre, patriyarkal üretim tarzı ile kapitalist üretim tarzı birbirinden ayrı iki sistemdir ve her biri kendine özgü bir sömürü biçimine dayanır.

Patriyarkayı kendi içinde tahlil etmesi ve özgül bir sömürü ilişkisine dayanan bir üretim tarzı olarak görmesi, Delphy'i diğer yazarlardan ayıran başlıca özelliklerden biri. Yine bununla bağlantılı olarak Delphy bu derlemenin, kadınların ayrı bir sınıf oluşturduğunu savunan tek yazarı.

Üretim tarzı anlayışı ve sınıf tahliline yaklaşımı, anlaşılması güç olmayan nedenlerle, Delphy'i maddecilik/Marksizm tartışmasında bir taraf konumuna yerleştiriyor: Yazara göre, Marx'ın maddeci yöntemi ile kapitalizm tahlili birbirinden ayrı şeylerdir ve birincisi ikincisine önceldir. Böyle olduğu için de, feminizm bu maddeci yöntemi tutarlı bir biçimde kullanarak Marx'ın kapitalizm tahlilinin sorunlu olduğunu ortaya koyabilecek ve *Kapital*'in tahlilini dönüştürebilecek bir konumdadır.

Maxine Molyneux'nün Delphy'e yönelttiği eleştiri, dolaylı olarak da olsa, bu maddecilik/Marksizm tartışmasına bir müdahale niteliğini taşıyor. Patriyarkal üretim tarzı kavramı ve bu üretim tarzına atfedilen özerklik kadınların ezilmesi üzerine evrensel bir teorinin hareket noktası olamaz yazara göre: çünkü farklı dönemlerde ve farklı toplumsal ilişkiler içinde yaşayan kadınların **tümünün** paylaştığı **ortak** konumu evlilik içinde harcadıkları emek yansıtamaz. Molyneux'nun bu gözlemini şöyle ifade etmek de mümkün: Ev içi üretim tarzı kavramı, bu biçimiyle yeterince özgül, tarihselleştirilmiş bir kavram değildir, çünkü toplum biçimlerindeki tarihsel dönüşümlerle bağlantısı kurulmamıştır. Başka türlü söyleyecek olursak, **maddeci** olduğu iddia edilen bu kavram, **tarihsel maddeci** değildir. Öte yandan, Delphy'nin patriyarkal üretim tarzı kavramının bu özgül sakıncasını taşımayan farklı bir 'ev içi üretim tarzı' anlayışına yönelttiği eleştirilerle, Molyneux patriyarkanın bir **üretim** tarzı olarak kavramsallaştırılmasına genel olarak karşı çıkıyor. Dolayısıyla bu yazı, bir bakıma, üretim tarzı kavramının ev emeği bağlamına uygulanmasının maddeci bir feminizmin gereği olduğu yolundaki tezlerin toptan bir reddi.

Ancak, Molyneux'nun maddeciliğe getirdiği sınırlar bundan ibaret değil. Yukarıda sözünü ettiğimiz ev emeği tartışmasını da bir bütün olarak aşmayı hedefliyor yazar. Ona göre, bu tartışma ekonomist ve indirgemeci öncüllere dayanmaktadır. Ama bunun da ötesinde, genel olarak, patriyarkayı kadının kocası için yaptığı karşılığı ödenmeyen işlerden türetmeye çalışmak, çok boyutlu bir nitelik taşıyan erkek egemenliğini karmaşıklığı içinde tahlil etmenin önünde bir engel oluşturur.

Molyneux'ye göre, ev emeği konusunda yazılmış makalelerin büyük çoğunluğunda asıl sorunsalı, ilginç bir biçimde, kadınların erkeklerle değil kapitalizmle ilişkisi oluşturmaktadır. Delphy bu açıdan çok belirgin bir istisnadır. Molyneux'nun Delphy ile ilgili bu gözlemi, ev emeği üzerine bunca yazı arasından bu derlemeye neden Delphy'ninkini seçtiğimizi de bir

ölçüde açıklıyor. Yazarın söz konusu tartışmadaki ayrıksılığı, böylesine belirleyici bir konuda önemli bir duyarlılığın ifadesi. Söz konusu yazına gerçekten de bir tür döngüsel mantık neredeyse hâkim: Yazarların çoğu kadınların ev işi yaptığını varsayıyor ve neden bu işi erkeklerin değil de kadınların yaptığını açıklamıyor. Molyneux ise bu katkısıyla on yılı aşmış bir tarihi olan bir tartışmayı bu döngüsellikten kurtarıp başka bir düzleme taşımaya çalışıyor.

Heidi Hartmann'ın feminizm/Marksizm ilişkisini o güne kadar olduğundan daha eşitlikçi ve verimli bir biçimde kurmanın yollarını araştıran yazısı, geniş bir tartışmanın merkezini oluşturuyor. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu yazıya getirilen eleştiriler, yanıtlar ve yapılan katkılar yazının kendisiyle birlikte bir kitap hâlinde yayımlanmış[9]. Kitap, farklı politik ve teorik perspektiflere sahip on üç feministin tartışmasını bir bütün olarak sunması açısından son derece anlamlı ve ilginç; feminist teorinin tarihinde bir köşe taşı sayılabilir.

Hartmann, ilk bakışta Delphy'i çağrıştırır bir biçimde, Marx'ın maddeci yöntemini feminist bir tahlil için kullanma perspektifiyle yola çıkıyor.

Ancak, yazarın vardığı nokta Delphy'ninkinden farklı: Hartmann, patriyarkayı kapitalizmden ayrı ve ondan kopuk bir üretim tarzı olarak görmüyor. Öte yandan, Marx'ın *Kapital*'deki kavramlarının cinsiyet-körü kategoriler olmalarına karşın, bunun sermaye ilişkisi tahlili düzeyinde bir sakınca oluşturmadığını, ama somut kapitalist toplumların tahlilinin feminist bir tahlille tamamlanması gerektiğini ima ediyor. Feminizm/Marksizm tartışmasına Hartmann'in müdahalesinin özgüllüğü de, bu anlayışa dayanarak öne sürdüğü 'patriyarkal kapitalizm', 'patriyarkal feodalizm' kavramları.

Patriyarkayı farklı üretim tarzları boyunca sürekliliğini koruyan bir ilişki biçimi olarak gören Hartmann'in görüşleri, esas olarak yeniden-üretim/ üretim tartışması bağlamında somutlaşıyor: Yazara göre, patriyarkanın maddi temeli, erkeklerin

kadın emeği üzerindeki denetimlerinde yatar ve yeniden-üretim ile üretim tarzının bir arada düşünülmesiyle kavranabilir. Başka bir deyişle, yeniden-üretim ile üretim aynı düzeyde kavramlaştırılmalı ve yeniden-üretimin de özgül toplumsal biçimler altında gerçekleştiği göz ardı edilmemelidir. Kısacası, üretim kavramı genişletilerek, toplumsal cinsiyetle yüklü insanların üretilmesine ilişkin olarak da kullanıldığında Marksist bir feminizm olanaklıdır.

Derlemedeki yazıların en yeni tarihli olanı altı yıl önce yayımlanmış olup; diğerleri ise, 1960'ların sonunda başlayıp 70'li yıllarda süren tartışmalara ait yazılardır. Bu 'eskimişlik' neden?

Bizce, yazıların tarihlerinin eski olması kendilerinin aşılmış olduğu anlamına gelmiyor. Erkek egemenliğinin maddi, nesnel temellerini belirlemenin, bu egemenliğin yıkılmasının somut koşullarına ilişkin bir politika geliştirmek için son derece önemli olduğu kanısındayız. Öte yandan, baskıcı, hiyerarşik, sömürüye dayalı her tür ilişkinin köklü dönüşümlerle ortadan kaldırılması perspektifinin ise hiç eskimediğini düşünüyoruz. Dolayısıyla, kadınların kurtuluşu hedefinin gerçekçi bir ütopya olarak yaşatılması çabası, bizim açımızdan feminizmin ayrılmaz bir parçası. Bu gerçekçi ütopyanın tarihsel maddeci bir tahlile dayandırılması ise, bize onu yaşatmanın en inandırıcı yolu gibi görünüyor.

80'li ve 90'lı yılların yapısalcılık-sonrası ya da postmodernist yazılarında, genellikle, sözünü ettiğimiz türden bir 'kurtuluş' perspektifine rastlamak çok güç. Oysa, hem bu perspektiften vazgeçmek ama hem de feminist olmaya devam etmek, daha önce de belirttiğimiz gibi, en azından kendi içinde çelişik bir istek.

Seçim, 'kurtuluşçu' bir feminizmle 'kurtuluşçu-olmayan' bir feminizm arasında değil; seçim olsa olsa feminizmle postfeminizm arasında.

Kadınların politik bir özne oluşturamayacağı öncülüne dayanarak feminist politika yapmanın yolları neler olabilir? Bu anlayışla herhangi bir politika yapılabilir mi? Erkek egemenliğinin salt ya da esas olarak 'söylem' ya da 'dil' düzleminde kök salmış bir olgu olduğu kabulünden hareket ederek, bu egemenliği yıkmanın somut koşullarını belirlemek mümkün mü? Yoksa bunlardan vazgeçip, sürekli olarak kendini yeniden 'kuracak' bir partiyarkaya karşı alçakgönüllü, kısmî direnişlerle yetinecek miyiz?

Biz yetinmediğimiz için, son birkaç yıl içinde çıkmış metinler yerine. 'eskimiş' gibi algılanmak pahasına da olsa, maddeci, Marksist bir feminizmin tartışmalarını sunmayı daha anlamlı bulduk. Hiç kuşkusuz bu, erkek egemenliğinin tahlilinin emek, üretim, yeniden-üretim vb. kategorilerinden ibaret olması gerektiği anlamına gelmiyor. Tersine, bedene, cinselliğe, kültüre yer tanımayan bir çerçevenin cinsiyetçiliği kavrayamayacağı ve feminist politikanın özgüllüğünü sulandıracağı kanısındayız. Zaten bu derlemeye Molyneux'nun yazısını dâhil etmemizin ardında yatan saiklerden biri de bu. Maddeci feminist bir kalkış noktası, bizce, tam da cinsiyetçiliğin böyle sistematik bir tahliline olanak tanıdığı için kaçınılmaz.

Ayrıca, size aktarmaya çalıştığımız bu tartışma, 1988-1991 yılları arasında **KAKTÜS** ve **FEMİNİST** dergilerinin sayfalarında kısmen de olsa sürdürülmüştü. Ne var ki, o dönemde, tartışmada taraf olan görüşlerin bir anlamda kaynaklarını oluşturan metinlerin neredeyse hiçbiri Türkçeye çevrilemedi. Bu da tartışmanın eksik kalmasına ve çok sınırlı bir çevreye hapsolmasına yol açtı. Türkiye'de kadın kurtuluş hareketinin geçici olduğunu umduğumuz bir duraklama dönemi yaşadığı bu günler, belki de bu teori açığını kapatmaya çalışmanın tam sırası. Bu çaba, hem önümüzdeki bir yeniden-canlanma dönemine hazırlık işlevini görebilir hem de bazı açılardan bir kurumsallaşma süreci yaşamakta olan ve massedilme tehlikesiyle karşı karşıya sayılabilecek feminizmin köktenciliğini yaşatmaya bir katkıda bulunabilir.

Bu önsözü bitirirken, feminizmimizi bir dönem birlikte yaşadığımız KAKTÜS kadınlarına, 80'li yıllarda çeşitli biçimlerde birlikte mücadele verdiğimiz diğer feministlere ve 70'li yılların, bu kitabın ruhunu besleyen feministlerine teşekkür etmek istiyoruz.

Gülnur Savran - Nesrin Tura
Mart 1992

Açıklayıcı Notlar

1. Patriyarka, ikili-sistem tahlili ve Marksizm/feminizm tartışmaları için bkz. Lydia Sargent(derl.), *Women and Revolution -The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism -A Debate on Class and Patriarchy,* Pluto Press, Londra 1981(Elinizdeki derlemenin son yazısı üzerine yapılan tartışmaları bir araya getiren ve o yazının da içinde bulunduğu kitap.)
2. Özellikle bkz. Juliet Mitchell, *Psychoanalysis and Feminism,* Penguin, Harmondsworth 1975
3. Bu derlemede yazısını yayımladığımız Christine Delphy dışında, buna yakın bir yaklaşımı savunanların görüşleri için bkz. *Féminisme et marxisme,* Journées "Elles voient rouge", Ed.Tiercé 1981
4. Örneğin, bu kitaptaki yazısında Heidi Hartmann.
5. Bkz. Michele Barrett, *Women's Oppression Today -Problems in Marxist Feminist Analysis,* Verso, Londra 1980
6. Üretim ve yeniden-üretim kavramlarının kullanımına ilişkin tartışma için bkz. A.Kuhn/A.Wolpe (derl.). *Feminism and Materialism,* Routledge and Kegan Paul, Londra 1978
7. Bu tartışmanın bir özeti ve yayımlanan yazıların tüketiciye yakın bir listesi için bkz., Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat,* Birikim Yayınları 1982
8. Stephanie Coontz ve Peta Henderson'un elinizdeki derlemede yer alan yazılarının da içinde bulunduğu, S.Coontz/P.Henderson (derl.), *Women's Work, Men's Property* (Verso, Londra 1980) adlı kitap bu tartışmaların bir örneğini sergiliyor.
9. Bkz. yukarıda not (1).

Sınıflı ve Devletli Toplumların Kökenindeki Mülkiyet Biçimleri, Politik İktidar ve Kadın Emeği*

Stephanie Coontz ve *Peta Henderson*

Giriş

Bu kitabın giriş bölümünde, erkeklerin kadınlara her zaman egemen olduğu iddiası tartışılmakta ve basit toplayıcı ve bahçeciliğe dayalı toplumlardaki pek çok eşitlikçi ilişki örneğinden bazıları aktarılmaktadır. Gerçekten de ilk olarak Engels tarafından önerilmiş olan geniş evrimci perspektifi destekleyen kanıtlar giderek artmaktadır:[1] Cinsiyetler-arası ilişkiler, en basit toplayıcı toplumlarda en eşitlikçi görünmektedir; toplumsal tabakalaşmanın, özel mülkiyetin ve devletin ortaya çıkmasıyla, kadının durumu kötüleşmiştir.

Genel doğruluğuna karşın, bu formülasyon bir dizi sorunu çözmeden bırakır. İlk olarak, erkek egemenliğinin, gerçek özel mülkiyetin olmadığı kimi sınıf-öncesi, devlet-öncesi toplumda bulunduğu gösterilmiştir. İkinci olarak, kadınların çok eski dö-

---

* Bu makale, *Women's Work, Men's Property: The Origins of Gender and Class* (Derl. Stephanie Coontz ve Peta Henderson, Verso Yayınları, 1986, Londra) içinde, "Property Forms, Political Power and Female Labour in the Origins of Class and State Societies" başlıklı makaleden dilimize Gülşad Aygen tarafından çevrilmiştir.

nemlerdeki üstün konumuna ilişkin kanıtlar, komünal toplayıcı toplumlardan değil, (anasoylu olmaları, politik bakımdan daha yalın olan komşularından daha muhtemel olan) karmaşık Batı Afrika krallıklarından, eski Sümer'in krallığa dayalı şehir devletlerinden ya da eski Girit'in zengin ticaret merkezlerinden gelir.[2] Bu iki olgu, en azından bir yazarın, hiyerarşinin ortaya çıkmasının toplumsal cinsiyet eşitliğini arttırabileceği sonucuna varmasına neden oldu.[3]

Üçüncü bir sorun, erkek egemenliğinin sınıf toplumuna, özel mülkiyete ve devlete atfedilmesiyle ortaya çıkar. Bunlar (birbirleriyle bağlantılı olsa da) çeşitli toplumlarda farklı zamanlarda ortaya çıkan, açıkça ayrı görüngüler olduklarından, erkek egemenliğini bu üçüne atfeden yaklaşım analitik netlikten yoksundur. Kadınların tabiiyetinin, sınıf ilişkilerindeki, özel mülkiyetin doğasındaki, devletin sınıf hâkimiyetini yasalaştırışındaki bir şey tarafından mı, yoksa ancak bütün bunların birleşimindeki bir şey tarafından mı üretildiği konusu açık değildir. Bunların her birinin sürece kesin katkısı belirlenmemiştir.[4]

Dördüncü sorun da şurada yatar: Erkeklerle kadınlar arasında mizaç ve kapasite olarak doğuştan biyolojik farklılıklar olduğunu varsaymıyorsak, toplumsal tabakalaşma süreçleri bir kez harekete geçtikten sonra neden erkekler kadınlar üzerinde egemenlik kurdular? Sınıf farklılaşmasının, özel mülkiyetin ve devletin oluşumunun erkek/kadın ilişkileri üzerindeki etkilerine ilişkin en somut araştırmalar, eşitlikçi bir toplumun zaten bir devlet ya da piyasa sistemiyle temasa geçmesiyle dönüştüğü, "ikincil" vakalar diyebileceğimiz durumlarla ilgiliydi.[5] Burada, kadının tabiiyetini kuran mekanizmalar çoğunlukla, davetsiz misafirlerin, kendilerinden önceki topluma dayatılan değerlerinden ya da yeni bir toplumla temasın ortaya çıkardığı savaş, ticaret ya da bürokrasi tarafından dönüştürülen erkek rollerinden türer. Bu, erkek egemenliğinin ve sınıfsal farklılaşmanın 'ilksel' gelişimini açıklanmamış durumda bırakır; bu da bizim, değişen mülkiyet biçimlerinden ve toplumsal ilişkilerden yarar-

lanarak kendi egemenliğini kuranların, neden kadınlar değil de erkekler olduğunu merak etmeye devam etmemize neden olur.

Bu yazıda bu sorunlarla, erkek egemenliğinin kökenlerini, pek çok ilkel toplumda ve tarihsel olarak özel mülkiyeti önceleyen bir tür mülkiyette bulunan sıra-düzeni (ranking) süreçlerine bağlayan evrimci bir dinamiği öne sürerek yüzleşmeye çalışıyoruz. Daha sonra, sınıf ilişkilerinin ve devletin oluşumunun erkek-kadın ilişkileri üzerindeki etkilerini birbirinden ayırt ediyoruz.

Çözümlememizin, çizgisel bir evrim kuramına gönderme yaptığı düşünülmemelidir. Betimleyeceğimiz süreçler bütün toplumlarda ortaya çıkmamıştır ve pek çoğunda, başka toplumlarla etkileşimler, toplumsal ilişkilerdeki çeşitlilikler, farklı ekolojik koşullar, vb. nedeniyle farklı biçimler almıştır. Ancak tarih-öncesi dönemde erkek egemenliğinin yükselmesini bir dış temas türünden bir **deus ex machina**'ya, ya da erkeklerdeki, oğullarına mülk bırakmaya yönelik biyolojik bir dürtü türünden bir **dens in machina**'ya gönderme yapmaksızın açıklayacak (kaçınılmaz olarak spekülatif) bir dinamik önermenin olanaklı olduğuna inanıyoruz.

Böyle bir proje için başlangıç noktası, cinsiyete dayalı iş bölümünün belirli örüntüler aracılığıyla pek çok erken dönem avcı-toplayıcı toplumda, erkek görevleri ve ürünleriyle, kadın görevleri ve ürünleri arasında önceden tahmin edilebilecek bir fark yarattığının kabul edilmesi olmalıdır. Bu iş bölümü, kendi içinde, erkek egemenliğini hatta erkek prestijini bile yaratmaya yetecek bir koşul değildi, ama çoğu toplumda özellikle, bitki yetiştirmenin başlamasıyla olduğu gibi, üretim yoğunlaştıkça, etkinliklerde toplumsal cinsiyete bağlı farklılıklara yol açtı. Esnek, hiyerarşik-olmayan bir iş bölümünü birçok durumda, bir cinsiyetin öbür cinsiyeti katı bir biçimde ezmesine dönüştüren dinamiğin, komünal toplumlardan yavaş yavaş bir tür mülkiyetin doğmasıyla ilintili olduğunu öne süreceğiz; akrabalık bağına dayalı grubun[6] elinde tuttuğu bu mülkiyete, grubun

bütün üyeleri ulaşabilirdi; bu mülkiyet hiçbir birey tarafından devredilemezdi, ama gene de o grubun üyesi olmayanlar için ulaşılamaz nitelikteydi.

Akrabalık bağına dayalı mülkiyetin toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerindeki etkisinin, farklı toplumlardaki evlilik sistemlerinin ve özellikle de ikamet kurallarının gelişkinleşmesine bağlı olduğunu öne sürüyoruz. Tercihli ikamet kuralları komünal toplayıcı toplumlarda gelişmiş olabilir, ama bu kurallar özellikle akrabalık bağına dayalı toplumlarda özel bir önem kazandılar, çünkü ilk kez, üreticilik rolüyle mülk sahibi olma rolü arasında bir çelişme olasılığı doğdu. Erkekler evlendikten sonra karılarının ikamet yerine taşınınca, akrabalık bağına dayalı grubun içinde mülk sahibi olmadıkları hâlde üretici oluyorlardı. Kadınlar taşınınca, aynı şey onlar için geçerli oluyordu. Bu nedenle, Murdock[7] gibi biz de (gerek toplumsal cinsiyete gerekse sınıfa dayalı tabakalaşmanın kökeninde mirastan çok ikametin önemli olduğunu düşünüyoruz.[8]

Taşınan kim olursa olsun, akrabalık bağına dayalı grubun evlilik kuralları, başlangıçta akraba grubu içinde ve akraba grupları arasında eşitlikçi ilişkileri koruyacak ya da yenidenkuracak biçimde düzenlenmişti. Ancak tam da eşitliği süreklileştirmek üzere kurulmuş mekanizmaların kendileri, bir sıradüzenini yaratma potansiyelini taşıyorlardı ve bazı durumlarda, ayırt edilebilir toplumsal sınıfların doğmasına yol açmış görünüyorlar. Babayerli toplumlarda, akrabalık bağına dayalı mülkiyet ilişkilerinin, cinsiyete dayalı iş bölümüyle etkileşim içinde, gerek cinsiyete dayalı gerekse sosyoekonomik iç tabakalaşma yaratma potansiyelinin, anayerli toplumlarda olduğundan daha güçlü olduğunu iddia ediyoruz.

Bu yazı, kadınların tabiiyeti üzerine yapılmış bazı yakın tarihli araştırmaların sentezini yapmaya yönelik bir başlangıç çabası; bu sentez, mülkiyetin, sınıflı toplumun ve devletin etkileri bir arada ele alınarak değil, ayırt edilerek yapılacak. Kadınların tabiiyetinin köklerinin şu iki noktada yattığını öne süreceğiz:

1) Mülk sahibi akrabalığa dayalı birliklerin kadınların gerek üretme gerekse üremeye (yeniden-üretme) yönelik kapasitelerini özelleştirmeleri için bir özendiricinin ortaya çıkmasında; 2) Evlilikte taşman eşin kadın olduğu durumlarda, akrabalığa dayalı birliklerin yayılmacı potansiyellerinin daha büyük olmasında. Akrabalığa dayalı birlikler ya da alt gruplar arasındaki toplumsal farklılaşmanın sınıfları oluşturacak kadar kesin ve kalıcı olduğu noktaya ulaşıldığında, ortaya yeni koşullar çıktı; bu noktadan sonra kadının rolünün, cinsiyeti kadar, ait olduğu sınıf açısından da çözümlenmesi gerekir.

Eski üretim tarzları konusunda ayrıntılı tartışmalara girmeksizin, geniş bir sınıflı toplumlar kategorisi belirliyoruz. Bu sınıflı toplumlarda üretilen ürünlere, hâlâ akrabalığa dayalı birlik biçimini koruyan ilişkilere dayanan bir yönetici tabaka tarafından el konuyordu. Bu gibi toplumlara akrabalığa dayalı krallıklar ya da devletler adı vererek, onları içinden çıktıkları akrabalık bağına dayalı toplumlardan da, çoğu kez bunların yerini alan, mutlak mülkiyet hakkına dayalı sivil devletlerden de ayırıyoruz. Bu krallıkların kadınlar üzerindeki etkilerinin, politik, ideolojik ve ekonomik kaynaklar üzerindeki akrabalık bağına dayalı denetimin kesin olarak çökmesinden doğan sivil devletlerinkinden farklı olduğunu savunacağız. Ayrıca şunları öne süreceğiz: 1) Kadınlığın toplumsal bir kategori olarak giderek daha çok küçük görülmesine karşın, sınıflı toplumun ve erken dönem akrabalığa dayalı krallıkların ortaya çıkması soylu kadınların ayrıcalıklarında bir artışa yol açtı. 2) Sivil devletin ortaya çıkması akrabalığa dayalı örgütlenme tarzına ve buna bağlı olarak da soylu kadınların ayrıcalıklarına bir saldırıya yol açtı; öte yandan yine sivil devlet, hem bütün kadınlar üzerindeki kısıtlamaları kurumlaştırıyor hem de belirli bir türden aile istismarlarına karşı onları koruyordu.

Cinsiyete Dayalı Bir İş Bölümünün Gelişmesi

En erken insan toplulukları, kuşkusuz, yaşamlarını sürdürebilmeleri esnek yaşam ve iş düzenlemelerinin yanı sıra, genelleştirilmiş paylaşım ve iş birliğine dayanan, küçük ve gevşek bir biçimde örgütlenmiş gruplardı.[9] Leibowitz'in bu kitaba katkısında öne sürdüğü gibi, gevşek bir cinsiyete dayalı iş bölümü, muhtemelen, fırlatma silahları ya da büyük hayvan avcılığı ile toplayıcılık arasında uzmanlaşmaya izin veren bir başka teknolojiyi benimseyen topluluklarda gelişti. Avın peşinden uzun mesafeler boyunca giden avcı sayısı azaldığında ve bir hayvanın izi görülür görülmez ('kuşatma' yoluyla avlanmanın gerektirdiği zaman tüketen kolektif hazırlık süreci olmaksızın) anında avlanma imkanı doğduğunda, genellikle, avcıların erkekler olması daha uygundu. Bunun nedeni, boy, güçlülük ya da saldırganlık kapasitesindeki farklılıklar değil, hamileleri bu gibi maceraların riskine atmanın ya da dört yaşına kadar[10] emzirmeleri gereken çocuğu olan annelerden, önceden bir düzenlemeye gidilmeksizin, hızlı bir av takibi adına çocuğunu bırakmasını istemenin tavsiye edilir olmamasındandır. Cinsiyete dayalı iş bölümündeki ve erkek ve kadın görevlerine atfedilen değerlerdeki büyük çeşitliliğe karşın, ilkel toplumlarda açık bir kültürler-aşırı örüntü vardır. Burada kadınlar eve daha yakın olan, geçimlik üretim, imalat ya da işlemden geçirme türü görevlerle uğraşırken, erkekler beklenmedik, sürekliliği olan ve önceden planlanmamış etkinlik süreleri gerektiren ve bu nedenle hamilelik ya da emzirme dönemlerinde yapılması zor olan, uzun mesafeli ve riskli işleri üzerlerine alırdı.[11]

Bu iş bölümünün ne anlama gelip gelmediği konusunda çok açık olmak istiyoruz. Avcılık, toplayıcı toplumlarda[12] normal olarak saldırgan bir eylem olmadığından ve tartışmalar çok nadiren silahla, çoğu zaman da bireysel kopuşlarla[13] ya da bir çözüme ulaşana kadar tartışmaya bütün topluluğu katarak çözümlendiğinden, bu iş bölümü erkeklerin kadınlardan daha güçlü

ya da daha saldırgan olduğu anlamına gelmiyordu.[14] Üstelik kadınlar sık sık, erkekler kadar saldırgan olma kapasiteleri olduğunu gösterirler.[15] Ayrıca Brown'un ve Parker ve Parker'ın[16] söylediklerinin tersine, bu iş bölümü, kadınların görevlerinin daha sıkıcı ya da çocuk bakabilmek için sık sık kesintiye uğratılabilecek işler olduğundan erkeklerin işlerinden daha az beceri gerektirdiği ya da toplumun üyelerince böyle düşünüldüğü anlamına gelmez. Draper[17], Kung kadınlarının toplama amacıyla çıktıkları seferlerin (!) büyük beceri gerektirdiğini ve görevlerinin tamamlanması üzerine bütün kamp tarafından büyük bir hevesle karşılandıklarını göstermiştir. Briggs[18], iş bölümünün ailenin beslenmesinde esas olarak erkeğin katkılarının bulunması şeklinde sonuç verdiği Eskimolar arasında bile, kadınların yaptığı işin değersiz görülmediğini savunmuştur. Toplayıcı toplumlarm çoğunda, gerek erkeklerin gerekse kadınların yaptıkları işler değerli görülür ve her iki cinsiyetten bireyler, yaptıkları işi mükemmelleştirerek saygınlık kazanırlar: Paleolitik ve Neolitik dönem sanatında kadın imgelerinin çokluğu o zamanlar da durumun böyle olduğunu göstermektedir.

İş bölümü, kadınları hareketsiz ya da yerleşik de kılmadı. Bazı Batı Afrika toplumlarında, kadınlar oldukça uzak mesafelere ticaret yapmaya gidiyorlardı; pek çok avcı-toplayıcı toplumda çocuksuz kadınlar avda erkeklere eşlik ediyorlardı; göçmen gruplarda kadınlar, erkeklerle birlikte hareket edip üzerlerine düşen işleri yapıyorlardı. Toplama etkinlikleri çoğu zaman çok geniş alanları kaplar ve kadınlar çocuklarını boyunlarına asarlardı. Çocuk orada saatlerce durur ve kadın yürürken o da beslenir veya uyuklardı. Ancak şu da çok açıktır: Bazı üyelerinin daha sık aralıklarla eve yakın olmasını (toplayıcılık ya da bitki yetiştirme gibi), öbürlerininse beklenmedik, uzun mesafeli uğraşlarla meşgul olmasını gerektiren bir iş bölümünün geliştirildiği bir toplumda, ev civarındaki işleri kadınlara, öbürlerini erkeklere verme eğilimi vardı. Tekrar ediyoruz: Bu, erkeklerin kadınlardan daha iyi avlanabileceklerini gösteren, biyolojik bir

temelde belirlenmiş bir iş bölümü değil, toplumsal bir kolaylıktı. Bazı toplumlarda tek tek kadınlar avcılık yapmışlar, hatta savaşmışlardır, ama herhangi bir kadın grubu sistematik olarak bu gibi uğraşları üstlendiğinde de bu grup, seçimleri ya da resmî emir nedeniyle annelik yapmayan kadınlardan oluşuyordu. Kanadalı Kızılderili erkeklere avda, evlenmeye niyeti olmadığını belirten çocuksuz kadınlar katılırken, Dahomey'in ünlü savaşçı kadınları kralın emriyle bekâr kalıyordu.[19]

Cinsiyete dayalı iş bölümü, bazı kültürlerde ciddi düzeyde çeşitlilik gösterebilir ve çok esnek olabilirse de Murdock, Heath ve Provost'un[20] buldukları genel bir örüntü vardır: Çoğu toplum şu görevleri asıl olarak kadınlara vermeye eğilimlidir: yiyecek ve yakıt toplama, tohum öğütme, su taşıma, yiyecekleri koruma, yemek pişirme, kap kacak yapma, dokuma, kumaş ve sepet imalatı, süt ürünlerinin üretimi, çamaşır yıkama. Öte yandan erkekler asıl olarak, sürü gütme, balıkçılık, büyük hayvan avı, ağaç kesme, kapan kurma, madencilik ve taş ocağından taş çıkartma ve savaş işleriyle meşgul olur. Saban kullanan toplumlarda erkekler tarımla ilgili işleri üstlerine almaya eğilimli olurlarsa da daha az yoğun tarım sistemlerinde, bahçecilikte kadınların daha büyük sorumlulukları vardı. Childe[21] Neolitik çağdaki iş bölümünün, kadınların ekin ve geçimlik imalatla, erkeklerin de sürü gütme, avcılık ve gerektiğinde (oldukça seyrek) savaşma gibi işlerle ilintili olduğunu öne sürer.

Bundan, erkeklerin 'prestijli' işlerle, kadınlarınsa 'salt geçimlik üretim'le ilintili olduğu sonucu çıkmaz.[22] Böyle bir değerlendirme açıklanmaya muhtaçtır, çünkü pek çok toplum, kadın etkinliklerine değer verir; eski bereket simgeleri kadınların ekip biçmeyle ilintisine ilişkin özel bir saygının varlığını göstermektedir. Ancak bunlardan şu sonuç çıkar: Paleolitik ve erken Neolitik toplumlarda, kadınların toprak ürünleri ve aletlerle, erkeklerin de avcılık, sürü gütme ve mübadeleyle ilişkili olduğu bir iş bölümü vardı. Kadın emeği günlük geçime yönelik işlere yatkındı. Kadın etkinliklerinin gün be gün sürdürülmesi

gerekiyordu ve kadın emeği, hem erkek eve bir şey getiremediği zaman topluluğu geçindirmek için, hem de erkeğin eve getirdiği şeyleri işlemden geçirmek için gerekliydi. Kadın imalatı mallar, içinde bir kadının yaşadığı her evde bulunan şeylerdi; öte yandan bütün kadın çalışma ekipleri toplayıcılık ve bahçecilikten her zaman aşağı yukarı aynı ürünleri elde edeceklerine güvenebiliyorlardı. Oysa bir ekibin, avcılık, ticaret ve savaştan hem büyük bir voli vurarak ama hem de eli boş dönmesi mümkündü. Bu nedenle erkek ürünlerinin bölüşümüyle ilgili inceden inceye hazırlanmış kurallar gerekirken, kadın ürünleri aile düzeyinde tüketilebilir veya öbür ailelerin yoksun kalacakları kaygısı olmaksızın kişisel ilişki ağlarıyla bölüşülebilirdi.

Bu iş bölümünde kaçınılmaz olarak eşitsizlik yaratacak hiçbir şey yoktur. Teknolojik anlamda en yalın komünal toplumlardan bildiklerimizde, genel olarak, cinsiyetler arasında dengelenmiş özerklik, nüfuz ve saygı alanlarına olanak tanıyan, esnek bir cinsiyete ve yaşa dayalı iş bölümü görülür; tarihteki pek çok bahçecilik yapan toplumda kati bir iş bölümüyle, kadın özerkliğini kesinlikle güvence altına alan uygulamalar birleştirilmiştir. Komünal topluluklardaki esnek iş bölümünü kadın emeğinin sömürülmesine dönüştürülebilecek süreçlerin ortaya çıkışının, akrabalık bağına dayalı mülkiyetin ve bunun temsil ettiği toplumsal ilişkilerin gelişmesinden kaynaklandığına inanıyoruz.

Akrabalık Bağına Dayalı Toplumlar ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri

A. Akrabalık Bağına Dayalı Mülkiyetin Gelişmesi

Pek çok zümre düzeyinde, komünal toplumda belirli gruplar, özgül bölgeler ya da kaynaklarla ilintilendirilse de bu sadece grup üyelerine bölgeyi kullanan başkalarının kendilerine danışılmasını isteme hakkı ya da 'kendi' ürünlerini dağıtma onurunu ve-

rir; kaynakları kullanma talebinin reddedilmesi ya da ürünlerin paylaşılmaması aklın alacağı iş değildir. Üstelik bu gibi onursal "sahiplik", aynı soydan gelmekten çok, yerel ikametle yakından bağlantılıdır. Akrabalık, insanlar arasında karşılıklı bağlantılar kurmanın ne tek ne de birincil aracıdır. Avustralya yerlileri bunu yapmak için tamamlayıcı gruplar ya da alt gruplar kullanırlar: Kalahari Çölü'nün Kung Buşmanları ise 'isim bağlantıları' kullanırlar. Lee'ye[23] göre, Buşman zümreleri belirli toprak parçaları ve su gölcükleriyle ilintilendirilse de, aslında bireyler düzeyinde olsun, bütün bir zümre düzeyinde olsun, ekolojik zorunluluklara bağlı olarak mevsim göçleri sık görülür. Bir su gölcüğünün ya da belirli bir toprak parçasının 'sahipleri' 'yabancılar'ın ve 'konuklar'ın kaynaklardan yararlanmasını hiçbir zaman engellemezler. Benzer biçimde, Hadza'lar arasında 'insanlar, büyük bir hayvan öldürüldüğünde, sadece belirli bir kampta olmakla, etten bir pay alma hakkına sahiptirler; eti yiyebilmeleri için belli akrabalarına ya da başka özel kişilere güvenmeleri gerekmez.'[24] En erken insan toplumlarının böyle esnek ve komünal bir biçimde örgütlenmiş olduğunu öne sürüyoruz.[25]

Yerel akrabalığa dayalı grup, aynı yerde ikamet eden ve kendileriyle ilişkili olmayan insanların kaynaklardan yararlanmasını engelleyebildiğinde ve mekânsal olarak uzak bir akraba, salt akrabalığına dayanarak bu kaynaklardan yararlanmaya hak iddia ettiğinde nicel bir değişim yaşanır. Komünal toplumdan akrabalık bağına dayalı topluma geçiş yavaştır, çünkü Engels'in[26] de kabul ettiği gibi, mülkiyet tohumu ilkel komünizmde vardır ama ayrım her iki uçta da çok açıktır: Birinde, insanlar paylaşımcıdırlar ve birlikte yaşadıkları için birbirleriyle ilişkili olduklarını düşünürler; burada gerek yabancıların gerekse konukların, kaynaklardan yararlanma hakkı ve çalışma görevi vardır; öbüründe, insanların birlikte yaşayıp paylaşmalarının nedeni akraba olmalarıdır ve yabancılarla konuklar, akrabalık bağıyla bağlı mülk sahiplerinin alanında tüketim ya da üretim yapmak için özel düzenlemeler yapmak zorundadırlar. Anahtar

nitelikli fark, belirli bir alanda ya da bu alandaki belirli geçim kaynakları üzerinde, başkalarını dışlayarak denetim uygulayan ve aynı soydan olmayanları sistematik olarak uzak tutan, ayırt edilebilir, akrabalığa bağlı grupların varlığı ya da yokluğudur.

Açık bir biçimde, çalışmayı ve depolamayı sürekli kılma gereğini yaratan yiyecek üretimine geçiş, farklı akraba gruplarına özgü hakların, yükümlülüklerin ve kaynakların daha resmî kurallara bağlanmasına yol açtı. Akrabalık bağına dayalı üretim tarzı, hem Sacks hem de Meillassoux[27] tarafından yiyecek yetiştiricilerinin üretim tarzı olarak nitelendirilir. Sürü bireylerin değil de soya dayalı grubun mülkiyeti olduğu durumlarda, sürü gütmenin de benzer etkileri olacaktı elbette. Böylelikle akrabalık bağına dayalı toplumlar, Neolitik Devrim olarak bilinen bir dizi dönüşümle ortaya çıkacaktı.

Ancak, bu akrabalık bağına dayalı mülkiyetin, yerleşik bir yaşam tarzına[28] izin veren zengin ve çeşitli kaynakların olduğu ve özellikle de bunun yanı sıra kaynak kullanımında bir planlama gerektiren malzeme dalgalanmalarının görüldüğü toplayıcı toplumlarda ortaya çıkmış olması olasıdır. Örneğin, akrabalık bağına dayalı mülkiyet, kuzeybatı sahilinin bazı toplayıcı Kızılderili kabilelerinde görülür.[29] Artık üretimindeki doğal farklılıklardan bu gibi akrabalık bağına dayalı grupların ortaya çıkması. Bazı erken Neolitik toplumlardaki yiyecek üretiminin uyaranı bile olmuş olabilir.[30] Her ne olursa olsun akrabalık bağına dayalı toplumlarda farklı akraba grubu birimleri için özgül kaynaklar tayin edilir ve artık gevşek bir iyi niyete bırakılamayacak olan görev, akrabalık bağı ve karşılıklı yükümlülükleri düzenler. Hediye vermedeki kurallara bağlanmış 'dengeli' karşılıklılık ve eşlerin stratejik olarak düzenlenmiş dolaşımı, üretim tarzının kendisinin parçası hâline gelir ve komünal zümrelerde gevşek paylaşımın ve bireysel devingenliğin sağladığı mal-emek dengesini sağlar.

Şunu vurgulamak gerekir ki, birlik mülkiyetine sahip grupların ortaya çıkması, sahip olmaya yönelik bazı içgüdüsel itkile-

rin değil, kaynak yönetimini ve emek kullanımını düzenlemek gerektiğinde komünal paylaşımın mantıksal olarak kurallaştırılmasının ifadesiydi. Ne var ki bunun, toplumsal ilişkilerde ciddi dönüşümler yaratabilecek bir dizi sonucu vardı. Bu sonuçlar kendi içlerinde ve kendi başlarına eşitsizliği yaratmadı, ama yasa ve cinsiyete dayalı rollerde, belirli koşullarda, kurumsallaşmış sıra-düzenine ve erkek egemenliğine dönüşebilecek daha öte farklılıkların temelini attılar.

B. Akrabalık Bağına Dayalı Mülkiyet İlişkilerinin Toplumsal Sonuçları

Akrabalık bağına dayalı mülkiyetin gelişmesi, sürekliliğin ve tek yanlı* soy bağının daha büyük bir önem kazanmasına yol açar. Tek yanlı soy bağları, ikincil (civar) akrabalık bağlarına göre giderek daha çok vurgulanır ve yaşlılık, yalnızca bir saygı imgesi olmaktan çıkıp gerçek anlamda bir üretim ilişkisi olur. Yaş ve atalara yakınlık, üretim ve bölüşümde hakları ve görevleri düzenleyip belirlerken, yaşlılığa duyulan saygı, insanların işlerini öğrenmeleri için gereken daha uzun eğitim süreleriyle daha da teşvik edilir. Artık her bir üretici, kendi emek ve ürününü bütünüyle denetleyemez; nihai denetim bir aracıya, soyun başına geçer. Ancak bu, erkek egemenliğini açıklamamaktadır, çünkü hem erkekler hem de kadınlar, yaşla statü kazanabilir ve yaşlılık kimi toplumda belirli ana-soyluluk yapılarına yol açarken, kimi toplumda da babasoyluluğu geliştirir.

İkinci olarak, cinsiyete dayalı iş bölümü akrabalık bağına dayalı toplumlardaki kurumlarda cisimleşir. Erkek ve kadın alanları daha açıkça birbirinden ayrılır, çünkü bir zamanların esnek görev bölümü, emeği düzenlemenin kurumlaşmış biçimi olur ve cinsel eğretilemeler, insanların bütün toplumsal ilişki-

---

* Sadece ananın ya da sadece babanın soyuna dayalı akrabalık bağlarını ifade etmek üzere, *unilineal* teriminin karşılığı olarak kullandım. (Çevirenin notu)

leri kavramlaştırmalarına yardımcı olmaya başlar. Erkek alanı kadınınki pahasına genişleyecek olursa ayrı cinsiyet alanlarının varlığı tabii ki erkek egemenliğine yol açabilir ama böyle bir bozulmaya iliskin kaydedilen örneklerin çoğu –savaştan, göçten, ticaretten ya da kültürel baskıdan– zaten eşitsiz ya da saldırgan olan toplumlarla temasın sonucunda ortaya çıkmıştır.[31] Bu nedenle cinsiyetlere özgü ayrı alanların kurallaştırılması kendi içinde ya da kendi başına bu alanların değerlerinin eşitsiz olmasını belirlemez. Gerçekten de Iroquois'larla Hopi'lerdeki[32] gevşek dengeden, Batı Afrika'daki ve başka yerlerdeki ince ince işlenmiş ikili cinsiyet sistemlerine kadar, bir tamamlayıcılığın söz konusu olduğunu gösteren çok sayıda örnek vardır.[33]

Akrabalık bağına dayalı mülkiyetin üçüncü *sonucu*, farklı akraba gruplarının kendi biyolojik yeniden-üretimlerine daha büyük ilgi göstermeleridir. Belirli bir akraba grubunun genişleyip genişlemediği ya da yok olup olmadığı konusu, komünal toplum üyeleri için ekonomik olarak hiç önemli değildir. Minimum bir nüfus korunduğu sürece, ailelerin zümreler arasındaki dağılımı önemsizdir, çünkü herkes, herkesin ürünlerine ulaşabilir ve zümreler arası devingenlik her zaman mümkündür. Ne var ki, kaynaklara ulaşma konusu akrabalık bağına dayalı mülkiyetle dolayımlandığında, grup sınırının korunması yaşamsal nitelik kazanır. Her yerel parça dâhil olmak üzere, akrabalığa dayalı birlik, toplumsal varlığını sürdürmek için kendisini biyolojik olarak sürekli kılmalıdır.[34] İkamet ve evlilik kuralları ne olursa olsun, akrabalık bağına dayalı bütün toplumların üremeyi, komünal toplumlardan farklı bir biçimde denetlemeleri ve düzenlemeleri gerekir. Üremeyi denetleme gereksiniminin kadınlar için erkekler için olduğundan farklı uzantıları vardır, çünkü çocuk doğuranlar birlik denetimine daha çok tabidir. Nitekim akrabalık bağına dayalı toplumlarda, doğurgan kadın üzerinde, komünal toplumdakinden daha fazla ilgi ve daha fazla denetim görülür. Ama gene de bu gerçek, kendi içinde ve kendi başına erkek egemenliğini açıklayamaz. Genç kadınlar, erkekler tara-

fından olduğu kadar yaşlı kadınlar tarafından da denetlenebilirdi ve gerçekten de bazı toplumlarda denetleniyorlardı ve hâlâ denetleniyorlar.[35]

Dördüncü sonuç olarak, akrabalığa dayalı mülkiyet haklarının gelişmesi, kaynaklar üzerinde olsun emek üzerinde olsun, toplumlar arasındaki olası çatışma nedenlerini arttırır. Bu da erkeğin savaşçı olarak rolünün önemini arttırabilir. Ne var ki (sömürgecilik gibi) savaşmayı bir grubun asıl etkinliğine dönüştüren istisnai koşulları bir kenara atarsak, bu bile illa da erkek egemenliğine yol açmaz. Çoğu akrabalık bağına dayalı eşitlikçi toplumda savaş, seyrek ve önemsiz niteliğini korur;[36] ve Iraquois toplumunda da görüldüğü gibi, erkeklerin askerî kahramanlığının güçlü bir biçimde vurgulanmasıyla kadın rollerine eşit bir saygı gösterilmesi tümüyle bağdaşabilir.

Birinci olarak, mülk sahibi ayrı grupların varlığı, yerel düzeyde kaynaklara ulaşmada ya da belki daha da önemlisi, kaynakları işlemek için harcanacak emeğe ulaşma anlamına gelen, hane halkı üyeliğinde farklılıkların ortaya çıkma olasılığını arttırır. Yerel düzeyde emek ve/ya da malların eşitsiz birikimini dengelemek için, akrabalık bağına dayalı toplumlar, insanlar ve mallar için kurallara bağlanmış mübadele ağları geliştirmek zorundadır. Mallar, tumturaklı, şölenlerle ve armağan verme yoluyla ya da Trobriandlılarınkiler gibi karmaşık mübadele ağlarıyla mübadele edilebilir. İnsanlar, daha sıkı evlilik kurallarıyla ve evlat edinme yoluyla mübadele edilebilir.[37]

Ancak gene mübadele kendi başına erkek egemenliğini açıklayamaz. Hem erkekler hem de kadınlar, mal mübadelesi ağlarında[38] ve evlat edinme işlemlerinde yer alabilirler ve bunlardan eşit yararlar sağlayabilirler. (Ancak erkeklerin üzerinde avcılık, savaş ya da mübadele yoluyla kazanılmış malları bölüşme konusunda daha fazla basınç vardır ve bu işle kadınlardan daha çok uğraşabilirler).

Evlendikten sonra taşman eş, bazı avantajlarla karşı karşıya olduğu için evlilik kurallarının geliştirilmesi daha sorunludur.

Sacks[39] akrabalık bağına dayalı üretim tarzını belirleyen dinamiğin, mülk sahipleriyle üretenler arasındaki ve çoğu zaman evlilik ilişkisinde dile getirilen, çatışma potansiyeli olduğunu öne sürer. Kardeşler üretim araçlarıyla aynı ilişkiyi paylaşırlar ama eşler değil. Bu nedenle evlendikten sonra taşınan cinsiyet, kendi doğduğu yerdeki grup mülkiyeti üzerinde doğrudan denetimini yitirir ve başka bir akrabalığa dayalı birlik hanesi içinde bir üretici olur. ama mülk sahibi olamaz. İnsanın doğduğu yerdeki mülkiyetinden yararlanma hakkını yitirmesi toplumun ölçeği arttıkça artar ve bununla birlikte akrabalık bağına dayalı grupların belirginliği ve mekânsal ayrılığı da artar. Aynı zamanda evlendiğinde eşinin yanma taşınan eş, kayda değer ölçüde ev içi yetkesi ve hatta manevra yapabilecek alan kaybedebilir.

Gene de küçük toplumlarda bu dezavantajlar kendi başlarına belirleyici olmaz. Böylelikle, örneğin, babasoylu babayerli Lovedular arasında, evlilikler çok küçük bir alan içinde gerçekleşir ve kadınlar doğdukları yerdeki grup mülkiyetindeki haklarını önemli ölçüde korurlar.[40] Üstelik. Meillassoux'nun[41] iddialarının tersine, ilkel toplumların yapısında, evlilikte taşınması gerekenin erkekler değil de kadınlar olacağını belirleyen bu yapıya ilişkin hiçbir neden yoktur. Evlilikte erkeklerin taşındığı ve benzer dezavantajlarla yüzleştiği[42] akrabalık bağına dayalı toplumlar vardır ve geçmişte bu türden pek çok toplum olduğuna inanmak için sağlam tarihsel nedenler vardır.[43]

Başlangıçtaki en yalın biçimleriyle anayerli ve babayerli akrabalık bağına dayalı toplumların işlevsel olarak eşit olduğunu, evlendiğinde taşınan eşe bazı dezavantajlar yüklese de onun bağımsızlığına zarar vermediğini öne süreceğiz.[44] Kadınların taşındığı en yalın toplumlarda. erkek, kadının ailesine ya hizmet biçiminde ya da çok küçük bir miktar başlık öder. Bu, kadının şahsı üzerinde hiçbir hak anlamı taşımaz ve pek çok yazarın[45] dediğinin tersine, kadınların dolaşımına özgü değildir. Erkeğin taşındığı yerde, doğrudan ya da hizmet olarak ödenen drahoma söz konusu olabilir. Örneğin, evliliği başlatanın kadın olduğu

anayerli Hopi'ler arasında, 'damadın ailesine mısıryemeği sunulması töreni, emek transferinin ve kadının ailesine sadakatin simgesidir; Hopiler bunu, "damadın bedelini ödemek" olarak kavramlaştırırlar. Ayrıca aynı simgenin bir parçası olarak gelin, gelinliği dokunurken geçen kısa süre içinde kocasının ailesi için mısır öğüterek ve yemek pişirerek damada hizmet biçiminde drahoma öder.[46] Jill Nash[47] Yeni Gine'deki Nagovisiler arasında drahomanın varlığını göstermiştir. Singer'sa[48] anayerliliğin yaygın olduğu, soylu olmayan Nuer'lerle ilgili olarak şunu bildirir: 'Kadının ailesi çoğu zaman damada ve dolayısıyla onun sürüsü üzerinde hak iddia etme hakkı olan soyuna büyükbaş hayvan verir; damat sonra yaşamak için karısının köyüne taşınır.'

Öyleyse bir kez daha, erkek egemenliğinin açıklaması, kendi başına eşlerin mübadelesinde değil, bu mübadelenin geliştirilişinde yatar. Şu soruları yanıtlayacak bir şey bulmalıyız: Kadın-eşleri dolaşıma sokan ataerkil toplumlar neden, kadınların mübadelede aktörler değil de nesneler olduğu ve giderek bağımsızlıklarını kaybettiği bir duruma doğru ilerledi? Anayerli toplumlarda neden tersi olmadı?

Altıncı ve son olarak, akrabalık bağına dayalı toplumlar bizim çözümlememiz açısından anlamlı olan bir başka kurumu geliştirirler. Bu toplumlar, komünal toplumun özelliği olan, bireyler arasındaki genelleşmiş ve gevşek karşılıklılıktan farklı olarak, dengeli karşılıklılığın ve bölüşümün, gruplar arasında yapısallaşmış bir mübadeleyi içeren biçimsel standartlarını geliştirmeye yatkındır. Dengeli karşılıklılık, ayrı toplumsal birimlerin varlığı anlamına gelir ve bir yandan bunların farklılıklarını dengelerken öte yandan da ayrı varlıklarını pekiştirir.[49] Akraba grupları arasında dolaysız bire bir mübadeleler yürürlüğe konamadığı zaman, yeniden-bölüşüm dengeli karşılıklılığın mantıksal bir sonucudur. Akrabalık bağına dayalı toplumlarda, şefler ya da köy reisleri, şölenler ve törenler aracılığıyla malların, hatta duyguların bölüşümünü koordine etmek için gerekli olabilir. Örneğin, Kuzey Amerika'daki şeflerin asıl işlevleri

cömertlik yaparak malların yeniden-bölüşümünü sağlamak ve tartışmalarda aracı rol üstlenip tartışmayı yatıştırmaktır[50]; Fried[51] bunun dünyanın başka yerlerinde de görüldüğünü onaylar. Sahlins'in[52] dediği gibi: 'Baştaki adamın ekonomik rolü, yalnızca akrabalık ahlakının farklılaşmasının bir ifadesidir. Burada liderlik, akrabalığın ve dolayısıyla da, karşılıklılığın ve cömertliğin daha yüksek bir biçimidir.'

Yeniden-bölüşüm konusunda (gerek yerel grupların içinde gerekse aralarında) giderek artan gereksinmenin ve bunun yarattığı politik görevlerin, anasoylu, anayerli toplumlarda bile bu politik rollerin çoğu zaman erkeklerce yerine getirilmesi yüzünden, cinsiyet rolleri üzerinde sonuçları vardır. Bu, büyük olasılıkla, erkekleri uzun mesafedeki işlere, dış işlere ve grup çapında yeniden-bölüşüm gerektiren ürünlere bağlayan, kadınlarıysa, çekip gidemeyecekleri günlük üretim işleriyle meşgul eden iş bölümünün sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, erkeklerin politik liderlik rolünün sonuçları büyük oranda abartılmıştır. Kadınların politik iktidarı kullandıkları[53], ama sömürgeciliğin etkisi nedeniyle verilerin başka anlamlarda yorumlandığı[54] kayda değer pek çok tarihsel istisna vardır; ve köyün başındakinin ya da şefinin normal olarak erkek olduğu pek çok toplumda, kadınların erkeklerinkiyle karşılaştırılabilir bir politik gücü başka biçimlerde kullanabilecekleri kanallar vardır.[55] Üstelik, en yalın biçimleri altında, baştaki adamın ya da şefin konumu, güçlü olmaktan çok, sıkıntılı olmuş ve ona, başkalarına emir verme konusunda hiçbir yetke tanımamıştır. Geleneksel olarak şeflerin aldıklarından fazlasını vermeleri beklenirdi; William Penn[56] şunları söylerken hayretler içindedir: Kızılderili 'Krallar'ı, 'kendilerine tebalarından hiçbirininki kadar pay ayırmazlardı. İster festivallerde olsun isterse ortak yemeklerinde Krallar yemeği dağıtır ve en son kendileri alır.' Kralların herkesten çok çalışması da beklenirdi; bütün bunlara karşılık, başkalarının yaşamları üzerinde ikna güçleriyle uyguladıkları denetim dışında kendilerine hiçbir denetim gücü vermeyen şekilsiz bir prestij

sahibi olurlardı.[57] (Avrupalı sömürgeciler, yerli iş gücünü örgütlemek için Bari şeflerini atamaya kalkışınca, atanan talihsiz kişi 'her şeyi kendisi yapmak zorunda kaldı; çünkü Barililer ne emir alırlar ne de emir verirlerdi'.[58]) Böylelikle, politik bir konumun kurumlaştırılması, o konumda bulunan bir erkek olsa bile, genel olarak erkek egemenliğiyle bir tutulamaz.

Şayet en erken akrabalık bağına dayalı toplumlar Neolitik çağda ortaya çıktılarsa, yukarıdaki özelliklerin pek çoğunu sergilemiş olmaları olasıdır. Burada sıkı bir iş bölümünün, kadın üremesine yönelik yoğun bir ilginin ve erkeklerce yerine getirilen politik ve askerî rollerin gelişkinleşmiş olmasının gözlenmesi beklenir. Arkeolojik kayıtlar da bu tür sonuçları desteklemektedir. Ne var ki biz bunu erkek egemenliğiyle bir tutmuyoruz. Bunun yerine, erkek ve kadın alanları arasında bir dengeye ve kadının, hem üreme hem ekin alanında yaşam yaratma yeteneğine çok büyük bir saygıya rastlamak daha çok beklenir. Neolitik dönem dünyasından kalan dinsel simgelerin çözümlenmesi, durumun gerçekten de bu olduğunu ortaya koyuyor.[59]

Neolitik dönem akrabalık bağına dayalı toplumlardaki evliliklerde taşman eş, bazı dezavantajlarla karşı karşıya gelse de, küçük-ölçekli toplumlarda bu belirleyici olmazdı; öte yandan, anayerli toplumların o zamanlar daha çok sayıda olduğuna inanmamız için de güçlü nedenler vardır.[60] Buradan mantıksal olarak iki soru çıkar: 1) Anayerli toplumların kadın egemenliğini kurumlaştırdığına ilişkin neden hiç kanıt yok? 2) Erkek egemenliğini kurumlaştıran babayerli toplumlar neden başarıyla yayıldılar? Bu soruları yanıtlamak için, cinsiyete dayalı iş bölümüyle, akrabalığa dayalı birliklerdeki toplumsal farklılaşmanın gelişimi arasındaki kesişmeleri incelemek gerekir.

C. Akrabalık Bağına Dayalı Toplumlarda Toplumsal Farklılaşmanın Evrimi

Friedman ve Rowlands'ın işaret ettiği gibi[61] soy bağına dayalı bütün toplumlarda, başlangıçtaki eşitlikçi toplumsal ilişkilerinde içkin olan yapısal bir sıra-düzeni potansiyeli vardır. Görmüş olduğumuz gibi, akrabalık bağına dayalı toplumlarda, evlilikle kurulan akrabalık ağı 'temel ya da hatta egemen üretim ilişkisi olabilir... çünkü bu ilişki... toplam toplumsal emeğin dağılımında önemli bir etkendir' (s. 207). Benzer bir biçimde, yaşlılık ideolojisi ve atalara tapma, yalnızca bir gölge olay değil, bütün bir üretim ilişkileri sisteminin parçasıdır. Friedman ve Rowlands'a göre doğa-üstü, 'soy yapısının, ataları, gruba zenginlik katmak için daha üstün ruhlarla iletişim kurma işlevi taşıyan ruhlar kılan bir uzantısıdır. Bu yapının mantığına göre, bütün yerel soy zincirleri bir tek kesime ait hiyerarşiye bağlıdır; bu hiyerarşide en alt düzeyde üretilen zenginlik "tanrıların işi" olarak görünür.' (s. 207).

Karşılıklılığın eşitlikçi ilkelerine göre, atalar/tanrılar tarafından yerel bir soy zincirine verilen zenginlik, şölenler aracılığıyla yeniden-bölüşülmelidir. Ne var ki. şu ya da bu soy sürekli olarak topluluğun geri kalan kısmına şölenler verirse, çok doğal olarak ve hatta soyun kendi kendini yüceltmesi söz konusu olmaksızın, atalara ve doğa-üstüne özel bir yakınlığı olmakla ünlenir. 'Toplum, toplumsal olarak soy ilişkilerine bağlanmış olduğu ölçüde, ahlaksal olarak da cömertliği benimsemiştir; bu nedenle her kim cömertse, genel itibarı hak eder.'[62] Düzenli olarak cömertlik eden yalnızca bir birey değil de bir soy olduğu zaman, o soy özel bir itibar kazanır: 'Yerel topluluk içinde, böyle bir soy, büyük grubun kutsal toprak atasının doğrudan ardılı olan daha eski bir soydur...'[63]

Buraya kadar, sıra-düzeninin ortaya çıkışının bu betimlemesi, anayerli ve babayerli toplumlara aynı biçimde uygulanabilir ve pek çok anayerli toplum arasında, üst kabul edilen ve rituel

ve politik önceliği olan soylar gerçekten de vardır. Ne var ki, Friedman'la Rowlands, sıra-düzeninin gelişimindeki bir sonraki adımı betimlemeye girişince, anayerli toplumların varlığını görmezlikten gelerek yalnızca babayerliliğin varlığını varsayarlar. Bir soy zinciri bir kez üstün olunca şunların yaşanacağını öne sürüyorlar:

> '(Bu soy), kadın-eşi veren soyun toplumsal değerini ifade eden bir başlık karşılığında, kadınları eş olarak diğer alt düzey gruplara verebilir. Bu ilişkide, belirli bir miktar gerçek zenginlik, zenginliğin kaynağıyla bir akrabalık bağlantısı karşılığında (ana tarafından civar akrabalık bağı) mübadele edilir. Böyle bir sistemde evlilik, prestij farklılıkları sürekli olarak soyların birbirlerine göre sıra-düzenine girmesine dönüşsün diye, genellikle karşılıklı olmaz... Karşılıklılığın olmaması, gelinin servetindeki malların kadının tersi yönde akarak dolaşıma girmesi gerektiğini ima eder. Bu türden mübadele biçiminin asimetrisi, yerel grupların "toplumsal değerleri"nin farklılaşmasına izin verir: öyle ki soylar-arası sıra-düzeni başlık parasındaki farkla dile getirilir.' (s. 207-8)

Öyleyse önde gelen soy, topluma şölenler verir ve karşılıklılık kurallarına göre, toplumun geri kalanından daha fazla hediye ve başlık parası kazanır. Bunlar da yeniden-dolaşıma girerler ve üst soyun aile iş gücünü desteklemek üzere bu soya daha da fazla sayıda kadın-eşin ve çocuğun girmesini ve soya yönelik yardım yükümlülüklerinin artmasını sağlarlar. Bir zamanlar eşitlikçi toplumsal ilişkileri kalıcılaştırmış olan, karşılık olarak verilecek hediyenin eşit değerde hatta daha değerli olması anlayışı, artık bu ilişkileri dönüştürmektedir. Giderek daha da fazla artık, önde gelen soya akmaktadır ve başka gruplar soyun bu artığı, yeniden-dolaştırmasının karşılığını ödeyemeyince, bunun yerine emek taahhüt etmeye başlarlar: Ancak mallarla emek eşdeğer değildir ve üst soy, bağımlı emek üzerinde denetim kazandıkça, yapısal bir eşitsizlik ortaya çıkmaya başlar. Friedman ve Rowlands, 'konik klan'ın göreli bir sıra-düzeninden mutlak bir sıra-düzenine doğru dönüşümü temsil ettiğini ileri sürerler:

> Daha "eşitlikçi" dönemde, topluluk yerel ata-tanrılara hediyeler sunar; tanrılar da buna karşılık, grubun zenginliğini korur ve arttırır. Yaşayan bir soy bu etkinlikte aracı konumunu işgal ettiğinde, ona, topluluğun refahıyla ilgilenmek gibi gerekli bir işlevi görmenin bedeli olarak vergi alma ve angarya emek kullanma hakkı verilir... Bu, soyla bir bütün olarak topluluk arasında yeni bir dikey üretim ilişkisidir...' (s. 211)

(Başta bulunan kişinin rolünün ya da üst soy içindeki kalıtımsal şef konumunun dönüşümü şu yolla daha da ileri götürülür: önde gelen soylar, yöre dışından gelen değerli şeylere ve uzak mesafedeki mübadele ilişkilerine akrabalık ağı içindeki tercihli rolleri aracılığıyla, daha kolay ulaşır: 'Ödemelerin doğası sıra-düzeninin bir işlevi olduğu için şeflik hiyerarşilerinin gelişmesi bir yığılmaya bağlıdır; bu yığılma, güçlü soylu soyların, dolaşımdaki toplam zenginlik üzerinde giderek artan bir denetimi biriktirirken aynı zamanda topluluğun toplam emeği üzerinde de daha doğrudan bir denetim elde etmelerine olanak sağlar; bunların tümü de genişleyen dış mübadele ağında kullanılır' (s. 213).

Ne var ki, dış mübadeledeki bu genişleme daha fazla artık gerektirir ve böylelikle, tutsak köle emeği türünden yeni emek çekme eğilimini yaratır. Topluluk dışından emek getirildikçe, 'iktidar merkezlerinin, benzer yapıları olmuş ama bu süreç içinde başsız toplumlara dönüşmüş olan çevre toplumlar pahasına genişledikleri' yöresel bir örüntü ortaya çıkar (s. 213). Artık, önde gelen soyun ya da soyların, akrabalık ilişkilerinden ve karşılıklılıktan bağımsız olan emek ve mal kaynakları edinmeleri ve böylelikle sınıf düzeni kurmaları için yol açılmıştır.

Yukarıdaki çözümleme, akrabalık ağının doğasının -anayerli ya da babayerli oluşunun- bir toplumun, soy artığındaki bu gibi farklılaşmaları toplumsal tabakalaşmaya gidecek biçimde geliştirip geliştirmeyeceğini ya da kullanıp kullanmayacağını belirlemede önemli bir rol oynaması olasılığını ima eder. Kadınların tabiiyetinin kaynağının, erkeklerin kadınlara

saldırısında değil, belirli akrabalığa dayalı birliklerin hem kadın hem de erkek üyelerinin, başkalarıyla rekabet koşullarında, emeği biriktirme ve denetleme çabalarında yattığını öne sürüyoruz. Baba-yerli toplumlarda bu tür bir denetimi uygulamak için daha çok özendirici ve fırsat vardı ve onların çabaları, evlendiğinde kocasının yanına taşman kadınlara yönelikti; bunun sonuçları ise bütün kadınlara yansıdı.

Servet Birikimi, İkamet Kuralları ve Cinsiyete Dayalı İş Bölümü: Akrabalık Bağına Dayalı Toplumlarda Babayerliliğin Avantajları

Akrabalık bağına dayalı mülkiyet ve soylar –arası sıra– düzeni bir kez geliştikten sonra, bir zamanlar toplumsal bir kolaylık olan cinsiyete dayalı iş bölümü, yerel soylar ve/ya da hane halkları arasındaki farklılıkları hızlandıran bir araç olabilirdi. Sıra-düzeninin toplumsal tabakalaşmaya doğru gelişmesinde kritik bir faktör, servetin ve otoritenin dağınık (tek yanlı ya da ikincil) akrabalar arasında bölüştürülmesine karşıt olarak, yerel bir soyda yoğunlaşmasıdır. Böyle bir yoğunlaşma, hane üretiminin en üst düzeye çıkarılmasına izin verir: Sahlins[64], bunu artık üretiminin ve ekonomik farklılaşmanın gelişimindeki anahtar nitelikli öğe olarak belirler. Böyle bir yoğunlaşma aynı zamanda, yerel soyun, daha büyük (dağınık) akrabalığa dayalı birliğe karşı yükümlülüklerinin birikime getirdiği kısıtlamaların da temelini sarsar.

İleride göreceğimiz gibi babayerlilik, emek, servet ve iktidarın yerel bir soyun elinde yoğunlaşması için anayerlilikten daha çok olanak sunmuştur.

İlk olarak, babayerli toplumlar, akrabalık bağıyla birbirlerine bağlı olan erkekleri –daha fazla değişken servet getiren insanları– aynı yerel soylarda toparladılar; erkekler orada, ataların ve onların, çoğunlukla yaşlı erkekler olan yaşayan temsilcilerinin otoritesi altında birlikte yaşadılar.[65] Bu erkeklerin yü-

kümlülükleri, ana-yerli toplumlarda olduğu gibi eşlerinin, kız kardeşlerinin ve atalarının haneleri arasında bölünmek yerine, mekânsal olarak yakın olan akrabalarına ve (atalarına) karşıydı. Gerek anayerli, gerekse babayerli toplumlarda erkek ürünleri, kadın ürünlerinin olduğundan daha gelişkin bölüşüm törenlerine tabiydi. Öyleyse, babayerlilik durumlarında, erkeklerin yerel düzeydeki yoğunluğu, erkek ürünleri artığının birikimi için gerekli araç ve özendiricileri sağlamanın yanı sıra, yeniden-bölüşüm işin eldeki miktarı daha çok çeşitlendirmenin de araç ve özendiricilerini sağlıyordu. Çokkarılılığın olmadığı durumlarda bile, erkek etkinliklerinin yerel soylar arasındaki kurallara bağlı yeniden-bölüşüm vesilelerinde farklılıklarla sonuçlanması, kadınlarınkine oranla daha büyük ihtimaldi. Bununla birlikte, kadın-eşlerin hizmetleri ve ürünleri, yerel babasoylu toplulukların yeniden-bölüşüm törenlerinde ev sahipliği yapacağı şölenler için gerekliydi. Kadınlar genellikle, daha geniş soy ağlarından hane için üretim yaptıklarından[66], onların ürünleri erkek artığına eklenebilir ve şölenlerde kullanılabilirdi; bu da sonunda 'büyük erkek' olgusunu oluşturacaktı.

Öte yandan anayerli akrabalığa dayalı birlikler, akrabalık bağları taşıyan kadınları belirli yerlerde yoğunlaştırdı; bu arada erkekler, evlendikleri kadınların akrabalığa dayalı birliklerine dağılmışlardı. İlişkileri anasoyluluğa dayalı bağlarla kurulmuş olan ve birlikte yaşayan kadınların ürettiği kadın ürünlerinin, gelişkin yeniden-dağıtım kurallarına tabi tutulmak yerine hane halkı ya da yerel grupların üyeleri arasında derhal paylaşılması daha muhtemeldi. Buna karşılık erkek ürünleri daha yaygın şekilde, en azından erkeğin kız kardeşleri ve eşleri arasında paylaşılmak zorundaydı[67]. Erkek ürünlerinin adamın karısının ve kendisinin hane halkı arasında daha yaygın şekilde bölüşülmesi gereği, yerel anasoyun erkek servetini elinde toplaması ya da biriktirilen miktarlar açısından soylar arasında farklılıklar çıkması için daha az olanak sağladı. Bu nedenle, kurallara bağlı yeniden-dağıtım şölenleri için daha az fırsat çıkıyordu.

İkinci olarak, babayerli akrabalığa dayalı birlikler, erkek ya da kadının ürettiği artığı şölenlere dönüştürmek için gereken hane halkı üretiminden, anayerli toplumlara göre daha çok yararlanabiliyordu, çünkü dış mübadeledeki otorite ilişkileri hane-içi otorite ilişkilerince destekleniyordu. Babayerli toplumlarda, artığı şölenlere dönüştürmek için gereken emeği saklayan kişiler (kadmeşler) akrabalığa dayalı birlik içinde mülk sahibi değillerdi ve bu nedenle yiyeceğin ve diğer malların yeniden-dağıtımındansa tüketime tahsis edilmesi konusunda daha az söz sahibiydiler. Bu onları, hanenin erkek reisinin, yeniden-dağıtıma yönelik malların hane-içi üretimini arttırmaları talebi karşısında savunmasız bırakıyordu[68]. Yeniden-bölüşüm etkinliklerinin arttırılmasında bir çıkarı olanların (dış ilişkilerden, politik işlevlerden sorumlu erkek soy başları) da hane halkının üretimi üzerinde iç-otoritesi vardı ve böylelikle soylar arasındaki mübadelelerde hane ve soy üretiminden daha kolay yararlanabiliyorlardı.

Oysa anayerli toplumlarda, otorite ilişkileriyle iktidar ilişkilerinin eş güdümü daha az dayanıklıydı. Servetlerini eve, kız kardeşlerine yollayan erkekler bu mülkiyetin dağıtımı ve yeniden-bölüşümü üzerinde daha az bir otorite denetimine sahiptiler; öte yandan, karıları ve çocukları hane üretimini arttırma yolunda bir özendiriciden yoksundu, çünkü erkeklerin bu ürünler üzerinde bir hakları olduğu ölçüde bunlar en azından kısmen farklı bir soya aktarılmış olacaktı. Soyun dış ilişkilerindeki erkek politik otoritesi, yerel soy içindeki güçlü kadın otoritesiyle dengeleniyordu.[69] Gerçekten de. Schlegel, bugün bile hane mülkiyeti üzerinde, kendisinde tanımları olan anayerli toplumların dörtte üçünde ya 'kadın eş denetimi' ya da paylaşılan bir kadın-erkek (erkek kardeş ya da koca) denetimi olduğunu saptadı.[70] Johnson ve Hendrix,[71] kültürler-arası verilerin sınanmasında, anayerli toplumlarda erkek denetiminin bağlantısının başka herhangi bir politik ya da ekonomik değişkenin bağlantısından daha az olası olduğu sonucuna vardılar. Ayrıca şunu da buldular: 'Cinsel egemenliği açıklayan en önemli değiş-

ken ekonominin türü değil, evliliğe bağlı ikamettir.'[72] Yao'lar gibi, (en azından son zamanlarda) kız kardeşlerin genel olarak erkek kardeşlere göre ikinciliğinin söz konusu olduğu anayerli gruplarda bile, kadınların iç soy bağı işleri üzerinde hâlâ güçlü bir etkileri vardır ve bu, erkeklerin dış işler üzerindeki hakların önemli ölçüde kısıtlar. Yao'lar arasında bir erkek, kız kardeşlerinin onayı olmadan bir mera ya da köy kurmaya gidemezdi ve bunu yapmadan da baş olamazdı[73]. Iroquois'lar arasında erkeklerin savaşa gitme kararı türünden dışa yönelik eylemleri, kadınlar tarafından hane üretiminden onları yararlandırmamak gibi bir yöntemle veto edilebilirdi.[74]

Anayerli toplumlarda, kadınların ev işi otoritesi, iki nedenle erkeklerin babayerli toplumlardaki ev içi otoritesinin tıpatıp mütekabilini oluşturmuyordu. Birincisi, bu otorite dış işlerde kadın denetimiyle desteklenmiyordu. İkincisi, kadınların erkeklerden talepte bulunmaları için erkeklerin kadınlardan istekte bulunmaları için olduğundan daha az özendirici vardı. İronik bir biçimde, kadınların ürettiği malların değil de erkeklerin ürettiklerinin yeniden-bölüşülmesinin daha olası olması olgusu, kadınların kocaya erkeklerin kadın-eşe duyduğundan çok daha az gereksinim duyduğu anlamına gelir.[75] Bir kadın, salt bir akrabalık grubunun üyesi olmakla, erkeklerin yeniden-dağıttığı mallardan yararlanma hakkına sahip olur. Erişkin bir erkekse, kadın ürünlerinden, yalnızca bir kadınla evlenince yararlanma hakkına sahip olur. Komünal ya da soya dayalı birlik toplumlarındaki kadınlar erkekleri bir grup olarak ava gitmeye zorlayabilir,[76] ama bir kadın bütünüyle kendi kocasının hareketlerine bağımlı değildir. Karısı bahçe işleriyle uğraşmayı, yemek pişirmeyi, toplamacılık yapmayı reddeden bir erkek aç kalabilirdi. Böylelikle, babayerli soylardaki kocaların ev içi otoriteye, anayerli soylarda yaşayan kadınlardan daha çok ihtiyaçları vardır; bu da, anayerli toplumlarda hane birliğini korumaya yönelik basıncın olmayışını açıklayabilir.

Kısacası, Neolitik dönemde, iki değişik tür akrabalık bağına dayalı toplumdaki ev içi emeğinin otoriter denetiminde önemli bir fark vardı. Babayerli örneklerde, erkeklerin, başka gruplarla ilişkilerdeki politik otoritesi, soy-içi işlerdeki özellikle hem kadınların hem de alt konumdaki erkeklerin üretimleri üzerindeki otoriteleriyle eşgüdüm içindeydi ve bunun tarafından güçlendiriliyordu. Babayerli toplumların, yaşlı erkekler tarafından yeniden-bölüştürülmeye yönelik üretim yapan, kendi içinde kenetlenmiş hane birimleri geliştirmeleri daha olasıydı.

Üçüncüsü, bu iki türden akrabalık bağına dayalı toplumların farklı yapısal özellikleri, biri hiyerarşiye, öbürü daha eşitlikçi bir toplumsal dış görünüme yatkın olan iki çelişik ideoloji tarafından destekleniyordu. Akrabalık bağına dayalı bütün toplumlarda akrabalık yapısının kutsal bir ataya inanç ya da o toprak parçasına ilk yerleşmiş olan grubun önceliği gibi yaşlılığa önem atfeden örtük ilkeleri, hiyerarşi tohumları taşır.[77] Babayerli / babasoylu toplumlarda birbiriyle ilişkili erkeklerin yoğunluğu, yaşlılık ideolojisiyle üretim ilişkilerinin karşılıklı olarak birbirini güçlendirmesi sonucunu verdi: öyle ki, yerel bir soyun başarısı, toplumsal örgütlenmenin temelinde olan eşitlikçi öncülleri tehdit ettiği halde bütün toplumun refahını yükselten bir şey olarak algılanırdı. Babayerli toplumlarda yeniden-bölüşümün daha fazla vurgulanması, yaşlılığın toplum tarafından algılanışını bir talihlilik olarak yüceltir ve aynı zamanda malların üstün soylarca biriktirilmesini haklı gösterirdi. Jewsiewicki'nin de gözlemlediği gibi: Orta Afrika'nın her yerinde yaşlılık, çeşitli nedenlerle ortak mülkiyete dâhil olan malların eşitsiz bölüşümünü haklı gösteren ana ilkeyi oluşturmuşa benzer.[78]

Anasoylu anayerli toplumların, çoğu hiyerarşinin gelişimini aleyhte etkileyen farklı yapısal ve ideolojik özellikleri vardı. Burada işin civar (collateral) akraba soylar arasında iş birliğiyle yürütülmesi daha olasıydı. Aynı cinsiyetten kardeş grupları kolektif olarak davranırlardı (örneğin, Krukese kız kardeş ve

erkek kardeş çalışma ekipleri[79]) ve yerel soylar ve soy gruplarının birbirleri arasındaki ve kendi içlerindeki otorite ilişkilerinin kurulmasında, tek yanlı soy ilkelerinin önemi daha azdı. Anayerli toplumlar, aynı zamanda, demografik yaşayabilirliklerini güvence altına almak için, katı tek yanlı soy bağlarındansa daha esnek ve açık çoğalma yöntemlerine dayanmak zorundaydılar, çünkü aksi koşulda kendi içlerinde doğan kadın sayısıyla sınırlanır ve buna bağlı olarak da nüfuslarını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlardı. Buna bağlı olarak, ayrı yerel soy zincirleri içinde emeğe ve eşlere ulaşma konusunda kısıtlamalar getirmek, babayerli örneklere göre çok daha az olanaklıydı.

Bu yapısal ve demografik zorunluluklara denk düşecek biçimde saf biçimiyle anayerli / anasoylu ideoloji içerici ve eşitlikçi olmaya yatkındı.[80] Bu ideoloji 'aynı rahim' den ya da aynı kandan gelen grubun birliğini vurguluyordu; böyle bir grup ise, dağılmış bir klanın bütün üyelerini kapsayabilirdi. Bu nedenle, toprağa bağlı ilişki ya da yerel soyun bir gruba özgülüğü daha az vurgulanırdı. Anasoylu ideoloji, paylaşmayı ve iş birliğini, babasoylu tek yanlı ideolojinin yaşlıların otoritesini, konik (hiyerarsik) klanın ve akraba erkeklerin toprağa bağlı ilişkisini vurguladığı kadar haklı gösterir ve gerekli kılardı. Neolitik dünyadaki anayerli toplumların, kendi daha durağan, esnek soylar-arası ilişkilerine denk düşen ve bu nedenle rekabetçi, yeniden-bölüşümcü ve mübadeleye dayalı sistemlerin gelişimine karşı duran ideolojik sistemleri olması şaşırtıcı olmazdı. Örneğin, eski Anadolu'da kesinlikle anayerli bir şehir olan Çatalhöyük dininin çözümlenmesi üzerine, bu dinin ana temalarının insan yaratıcılığı –tarım ve çanak çömlekçilik– ve insanların, hayvanların doğumu olmasına karşın, burada hiçbir türden adağın ya da yanmış sunuların bulunmadığı görülmüştür. Bu din, 'her türden yaşamın korunmasına, doğumun gizemine ve beslenmeye ve ölümden sonra yaşama adanmış bir din' olmuş olsa gerek.[81]

Dördüncü olarak, babayerli soyların, yeniden-bölüşüm anacıyla artığı kullanmada bir dezavantajı vardı, çünkü kadın emeğini -şölen vermede ve yeniden-bölüşüm hazırlıklarında anahtar nitelikli emek- evlilik ve çok karılılık aracılığıyla hızla genişletebilirlerdi. Bir kız evladı olgunluğa kadar yetiştirmektense, evlenebilecek bir kadın bulmak daha kolaydır. Neolitik toplumda kadın emeği, erkeklerinkinden daha sürekli bir gereklilik olduğu için, bu önemli bir avantajdı. Erkeklerin servet getiren keşiflerde harcadığı sürede, getirilen malların miktarında ve bu işlere katılan erkeklerin sayısındaki her artış, kadınlar için buna orantılı miktarda geçim ve/ya da işlemden geçirme işi artışını gerektirirdi. Kadınlar, erkek emeğinin özgürleştirilmesi, şölenlerde gereken yiyecek ve diğer tüketim maddelerinin üretilmesi ya da herhangi bir yeni ürünün işlemden geçirilmesi için gerekliydi. Talihli bir av ya da başarılı bir ticaret yolculuğunda olduğu gibi, bazı durumlarda aynı miktarda erkek emeği ürünleri beklenmedik miktarda mal getirdiği hâlde kadın emeğinin ürünleri soydan soya daha az değişirdi. Öyleyse, servetin yerel babasoylu toplulukların elinde birikmesini sağlayan en büyük avantaj, bunların artıklardan ve ticaret olanaklarından, özellikle çok karılılık yoluyla kadın emeğini arttırarak yararlanabilmeleriydi. Örneğin, Ova Kızılderilileri (Plains Indians) arasında, atın kullanılmaya başlanması, bir erkeğin, tek bir kadın-eşin işlemden geçirebileceğinden daha çok bufalo avlayabilmesine olanak verdi; kürk ticaretinin başlaması ise, erkeğin daha çok bufalo avlaması için bir özendirici olmuştu. Bufalo avındaki artışın sonucu çokkarılılıkta keskin bir artış ve kadınların evlenme yaşında bir düşüş oldu.[82]

Babayerli akraba birlikleri, çoklu evliliğin olanaklarından en iyi şekilde yararlandı. Babasoylu/babayerli toplumlarda. çokkarılılık hem belirli erkeklerin (yaşlı erkeklerin) iş gücünü, hem de yerel soyun bütün olarak üye sayısını arttırdı. Bu da, Neolitik toplumlarda norm olmuş olan dönüşümlü ekin yöntemiyle yaygın üretim yapan tarım toplumlarında üretimin

artmasıyla çokkarılılığın ilişkisini açıklar. Üretkenliği arttırmanın bu yönteminin uyarlanabilir olduğu, modern dünyanın bazı alanlarında bile, çokkarılılığın yeni, daha yoğun (ve pahalı) tarım teknolojilerini benimsemeye almaşık bir yöntem olarak kullanılmasıyla kanıtlanmıştır. [83]

Hangi nedenle olursa olsun, kadınların evlenince taşındığı ve bu nedenle de çokkarılılık yoluyla geçimlik üretim ve işlemden geçirmede çalışan işçi sayısını hızla arttırma olanağına sahip olan soylar, mallarının düzenli ya da dönemsel artışından yeniden-bölüşüm ağları kurmak için çok daha iyi yararlanabiliyorlardı kadınların dolaşıma girmediği soyların bunu yapmaları için bir özendirici vardı. Martin ve Voorhies'in dikkat çektiği gibi: 'Çokkarılılık tek-erkekli hane sayısını arttırmaya yönelik tipik bir mekanizmadır'. Bu nedenle 'baba soylu örgütlenme üretkenliğin artışına uygun bir emek yapısı sağlar.'[84] Poewe'nin öne sürdüğü gibi, en azından erken biçimlerinde, çokkarılılık (erkekler tarafından kullanılan bir gerekçe olmanın dışında) erkek egemenliğiyle ilgili değildir; kaynaklara ulaşmanın bireyselleşmesidir.

Erkekler açısından, (biz pek çok kadın açısından da böyle olduğunu öne süreceğiz) çokkarılılık, serveti, üremeyi ya da aile üyelerinin sayısını en üst düzeye çıkarma potansiyeliyle ilgili olabilir.[85] Kadınların üreme gücünün yanı sıra yaptıkları işin değerini de belirtik olarak göz önünde tutan bu türden bir düşüncenin, akrabalık bağına dayalı toplumlarda servet, babayerlilik ve babasoyluluk arasındaki ilişkiyi, babaların oğullarına mallarını bırakmalarına yönelik doğuştan istekleri olduğu türünden bir yaklaşımdan daha iyi açıkladığı kanısındayız.

Çoklu evlilik anayerli gruplara çok daha az avantaj sundu.[86] Geçimlik çiftçiliğin büyük kısmını kadınların yaptığı ve erkek servetinin karılara olduğu kadar kız kardeşlere de borçlu olunduğu toplumlardaki yerel soylar için çokkocalılık yarardan çok zarar getirirdi; bu arada soyun gelecek emekçi kuşaklarını da çoğaltmazdı. Poewe, çokkocalılığın 'kaynaklara, kadınlara ve

çocuklara komünal olarak (ayırt edilmemiş) ulaşabilmeyle ilgili olduğunu' öne sürer.[87] Bunun önemli sayılabilecek bir ölçüde ortaya çıktığı nadir örnekler, kadınların geçimlik üretime katkısının 'önemsiz' olduğu toplumlardır.[88]

Çokkarılılık bazı anayerli toplumlarda yaşanır, ama bunun bir ana-soy zinciri içindeki servet birikimine katkısı babayerli toplumlardakilerden çok daha kısıtlıdır. Kız kardeşlerle çokkarılılık (sororal polygyny: Bir erkeğin iki ya da daha çok sayıda kız kardeşiyle evlenmesi) istisna tutulmak üzere, erkeklerin dışarıdan evlenmeleriyle birden fazla eş edinebilme yetileri arasında yapısal bir çelişme vardır, çünkü erkek, bir hane biriminde kalıcı bir iş gücü biriktiremez.[89] Ya eşleri arasında dolaşıma girmelidir, ki böylelikle herhangi tek bir soy içindeki enerjisini ve otoritesini dağıtmış olur: ya da bir karısıyla anayerli bir düzende yaşamalı ve diğer eşleri onu ziyarete gelmelidirler –ki bu da ev içi tartışmalara gebe bir durumdur; ya da erkek babayerliliğe kaymalıdır (tarihsel olarak bu, çokkarılılığın avantajları belirginleştikten sonra, kuşkusuz yaygın bir çözüm oldu). Kız kardeşlerle çokkarılılık, bazı anayerli soylar için güçlüğü çözmüştür, ama kadın iş gücünün genişleme olanağı burada demografiyle sınırlanmıştır ve kız kardeşlerle çokkarılılığın genel olarak, soyun servet biriktirmesine yardımcı olmaktan çok, bir erkeği daha çok kadına bakmaya zorlamakla[90] ilişkisi vardır. Öyleyse çokkarılılığın yararı, anayerli toplumlarda babayerli toplumlarda olduğundan çok daha az olmuştur ve oralarda çok daha sınırlı yaşanmıştır.

Beşinci ve son olarak, evlilik mübadelesi sistemlerinde kadınların dolaşımının, özellikle çokkarılılıkla birlikte olduğunda, soylar arasında servet ve güç farklılıklarının geliştirilmesi açısından erkeklerin dolaşımından farklı bir başka önemli uzantısı vardır. Kadınlar, kendi işleriyle yaptıkları katkıya ek olarak yeni bir emekçi kuşağı yarattıkları için, kadınların taşındığı ve haneye çok sayıda kadın (eşin) getirilebildiği toplumların, uzun-dönemli eşitsiz bir emek birikimi için daha büyük

bir potansiyeli vardı. Bu da sosyoekonomik farklılaşmayı büyük oranda hızlandırmış oluyordu: Bir soy ne kadar çok emeğe sahipse, o kadar çok başlık parası sağlayabilir, o kadar çok şölen düzenleyebilir ve bütün bunlarla daha da fazla emek ve yükümlülük yaratabilirdi. Oysa şunu bir kez daha belirtmek gerekir ki, emek birikiminde babayerli soyların avantajı 'doğal' demografik bir avantaj değildir.

Üreme için doğuştan ait olunan grubun kadınlarına bağımlılığın, bir soyu demografik kazaya daha açık kıldığı doğru olsa da [91] Poewe'nin de belirttiği[92] gibi, anayerli ya da anasoylu grupların, demografik terslikleri, civar (yatay) bağlara tek yanlı (dikey) bağlardan daha fazla ağırlık vererek ve böylelikle kendi doğumlarındaki kısa dönemli bir dengesizliği ortadan kaldıracak yeni üyeler bularak telafi etmemesi için hiçbir neden yoktur. Ne var ki yeni üyeler için, dar anlamda yerel soy grubunun dışına gidildiğinde, bu yerel soy grubunun içindeki servet, iktidar ve yükümlülük birikimi ve yoğunlaşması pahasına olur. Daha geniş akrabalıklar kurulur ve yükümlülükler daha geniş bir alana dağıtılır. Böylece, bir başka anlamda da anayerli toplumlar özgül yerel soylar açısından, daha dar bir bağımsız eylem ve birikim alanı sunmuş olur.

Anasoylu anayerli toplumların, günümüzde toplumsal karmaşıklığın, zenginliğin ve üretkenliğin alt ucunda yoğunlaşmasının[93], yerel soyun kendisini bağımsız olarak zenginleştirmesi için daha az fırsat ya da özendirici sunan toplumsal ilişkilerin bir sonucu olduğunu öne sürüyoruz. Soy düzeyinde böyle eşitsiz bir zenginleşme ve bunun sonunda da rekabet olmayınca, bir topluluğun boş zamandan vazgeçip üretimi geçimlik düzeyin üstüne çıkartması için toplumsal bir özendirici yoktur. Bu gibi toplumlar istikrarlı kalırlar ve yayılmacı olmazlar. Eski anayerli toplumlar da, büyük olasılıkla benzer biçimde yayılmacı olmayan toplumlardı. Örneğin, Çatal Höyük tabakalaşma, topluluk artığı ya da askerî yayılma bakımından yoksunluğuyla dikkate değerdi.[94] Ama bu gibi topluluklar, yayılmacı babayerli komşu-

larından zarar görmeye çok açıktı. Anayerliliğin dağıtıcı etkisini yenebildikleri ve yerel soy ya da hane düzeyinde servet farklılıkları geliştirebildikleri durumlarda, muhtemelen o zaman, yakın tarihte olduğu gibi, babayerli ya da yeniyerli ikamete doğru bir eğilim ortaya çıkmıştı.[95]

Özet olarak, babayerlilikte içkin olan toplumsal ilişkiler, sıra-düzenini ve giderek toplumsal tabakalaşmayı Neolitik dünyada başlatacak mekanizma işlevini görmüş olabilir; bu ilişkilerin bunu emeği ve buna bağlı olarak da prestiji tek bir yerel soya kanalize etme ve böylece, soylar-arası eşitsizliğin gelişmesi için bir potansiyel yaratma yetenekleriyle yapmış olabileceğini öne sürüyoruz. Buna karşılık, anayerli toplumda servet ve artıklar arttıkça, yerel soyların babayerliliğe (ya dayıyerliliğe ya da babasoylu babayerliliğe) kaymaları için bir özendirici gelişmiş olur. Taşınabilir mülk edinen erkekler, öbür soylara, erkek kardeş mübadelesinden kız kardeş mübadelesine[96] kaymaları için **başlık parası** sunabilirler; ayrıca kadınların doğdukları soy grubuna zenginlik ve prestij kazandırmak için dışarıdan evlenmede çıkarları olmuş olabilir; kadınlar evlenip kocalarının yerine gittikten sonra bile doğdukları grupta, ortak mülk sahibi olarak kalırlardı.[97]

Yerel soylar arasındaki sıra-düzeni farkları, başarılı, büyük çaplı şölenlerin, şöleni veren grubun prestijini ve zenginliğini arttırdığı bir durumdan ortaya çıktı.[98] Ne var ki cömertçe şölen vermek ve yeniden-bölüşüm yapmak başarılı grubun şölenler için gerekli olan emeği denetleyebilmesine bağlıydı. Evlilikte kadın emeğinin ve üreme gücünün tabiiyetinin, başka tabakalaşma biçimlerinin ortaya çıkmasının ön koşulu olduğuna bu anlamda inanıyoruz. Erkeklerin karılarının hizmetlerine, kadınların kocalarının hizmetlerine duyduğundan fazla gereksinim duymaları, babayerli toplumlarda evlilik üzerinde denetimi anayerli toplumlarda olduğundan daha büyük bir güç kaynağı hâline getirdi: Yaşlı erkekler, bu toplumlarda genç erkekleri denetlemek için onlara karı vermeme tehdidini kullanabiliyorlardı. Servet birikimiyle çokkarılılığın kesişmesi, bazı grupların ve gruplar içindeki

bazı erkeklerin (gençlerin) eşlere, böylece de hem mevcut hem de gelecekteki emeğe ulaşmalarını kısıtlıyordu. çokkarılılık potansiyel bir kadın kıtlığı yarattı, çünkü bazı erkeklerin pek çok kadını tekeli altına almasına izin veriyordu. Bazı erkeklerin başka erkekler üzerindeki iktidarı, bütün erkeklerin karıları üzerindeki iktidarının artmasının sonucu olarak arttı. Bir kez kadınların değerli emeği ve üreme gücü farklı soylarca sınırlanabilir ve manipüle edilebilir olunca, gruplar arasında eşitliği korumak için ortaya çıkmış olan evlilik mübadelesi sistemi, başlık parası servetinin şişmesi yoluyla, toplumda sıra-düzeni farklılıklarını ifade eden bir sisteme dönüşebilirdi.[99]

Anayerli akraba birliklerinin toplumsal ilişkileri, yerel soy kesiminin bağımsız gelişimi için daha az fırsat ve özendirici sundu. Çokkarılılık, şölen verme ve gruplar-arası evliliğin etkin bir biçimde istismar edilmesi yoluyla sıra-düzeni farklılıklarının ortaya çıkması için özendiriciler yoktu ya da yalnızca sınırlı ve dağınık bir biçimde vardı. Cinsiyete dayalı iş bölümü, evlenip eşinin yanına yerleşen kocaların emeğinin etkin bir biçimde sömürülmesi için, evlenip kocalarının yanına yerleşen kadınlarınkinin sömürülmesi için olduğundan daha az gereklilik ve daha az özendirici sunuyordu.

Anayerli toplumlarda üretilen artık mübadele amacıyla biriktirilmektense tüketiliyor ve bunun yanı sıra evlenip eşinin yanına yerleşen kocanın emeği de kendini yeniden-üretmiyordu. Bu nedenle, babayerlilikteki başlık parasının şişme potansiyeli, anayerlilikte drahoma için söz konusu değildi. Buna bağlı olarak, anasoylu anayerli toplumlarda üretici güçlerin gelişiminden ortaya çıkan türden sıra-düzeni farklılıkları, evlilik mübadelesi sistemiyle, kurumlaşmış egemenlik ve tabiiyet ilişkilerine o kadar kolaylıkla çevrilemedi. Genel bir piyasa sistemi bağlamında önemli miktarda başlık transferinin olduğu yakın geçmişteki anayerli toplumlarda, ikamet kuralının koca-dayıyerli* ikamete kayması olasıydı.[100]

---

* Koca-dayıyerli: Kocanın dayısının yerine yerleşildiği durum. (Çevirenin notu.)

Babayerlilikten Erkek Egemenliğine

Kuşkusuz özgün biçimiyle eşlerin dolaşımı, erkeklerin de kadınların da gönüllü olarak katıldıkları eşitlikçi bir süreçti. Dış kaynakların baskısı altında ya da akrabalığa dayalı grupların kadın emeğini harekete geçirme gereksinimlerine bir karşılık olarak, babayerlilike hızlı bir geçiş yapıldığında, kadınların buna razı olmak için hâlâ hevesli oldukları yönünde bir tahmin yapılabilir.[101] Bazı durumlarda alternatif olarak, direnmiş olabilirler. Ne var ki çoğu durumda. babayerliliğin kadınlara erkekler tarafından zor kullanılarak dayatıldığını varsaymak gerçekten zorunlu değildir. Tıpkı yaşlı kadınların genç kadınlara, gelin olarak verdikleri hizmetten yararlanmak için boyun eğdirmek istemeleri olgusu gibi babayerli toplumlardaki çeşitlilik de –görece eşitlikçilikten aşırı tabiiyete kadar– bu türden evrensel felaket niteliği taşıyan herhangi bir açıklamaya karşı bir argümandır. Bazı babayerli toplumlarda, kadın hâkimiyetinin geçmişte erkekler tarafından yıkıldığına ilişkin bir mit olsa da, çoğunda yoktur. Tipik bir biçimde kadın hâkimiyetinin kaosa yol açtığını ve bu nedenle yıkılması gerektiğini öne süren bu gibi mitler, kadınların doğal olarak zihinsel ve fiziksel bakımdan aşağı olmadıklarını çok iyi bilen erkeklerin erkek denetimini haklı çıkarma çabalan gibi bir izlenim vermektedir. Diğer örneklerde bu gibi mitlerin baba soylu şefliklerin yayılmaları ve fethettikleri komşularından zorla vergi ve kadın emeği almaları gibi tarihsel kökenleri olabilir. Ancak biz bunları, cinsiyetin de dâhil olduğu bir toplumsal çatışmanın kanıtı olarak görüyoruz, erkeklerle kadınlar arasında **kendi başına** bir çatışma olarak değil. Gelişen babayerliliğin yalnızca cinsiyetler arasında bir savaş olarak nitelenmesine karşı çıkmamızın bir başka nedeni de, kadınlara getirilen kısıtlamaların aynı zamanda bazı erkeklere de getirilmiş olmasında yatar. Kadın iffetinin dayatılması bile aynı zamanda erkekleri denetlemenin bir yolu olarak da görülebilir çünkü bunun özü kadınların özgür bir evlilik seçimi yapma hakkını yad-

sımaya dayanır. Bu da, bir erkeğin yalnızca bir kadının gönlünü fethederek bir eş kazanamayacağı anlamına gelir; erkek ayrıca kadının babasını ve erkek kardeşlerini de tatmin etmelidir.

Kız kardeşle karı arasında bir ayrım yapıldığı andan itibaren erkek yerliliğin bir biçimini uygulayan toplumlarda evlenip erkeğin yanına yerleşen eş olarak kadının en azından yaşam çevriminin bir kısmında dezavantajlı olduğu gerçeği değişmez. Evlenip dışarıya gitmesi olgusu, kadını, akrabalık bağına dayalı mülkiyet üzerindeki dolaysız denetiminden ayırmaya yöneldi ve toplumun büyüklüğü, derinliği ve akrabalık bağına dayalı grupların uzamsal ayrılığı arttıkça bu ayrılık da artacaktı. Soyların ev içi üretimi en üst düzeye çıkartma itkisi ve yeteneği arttıkça bu dezavantajlar kat kat çoğalacaktı. Kadın-eşlerin üretici ve yeniden-üretici güçleri bir soyun rekabetçi yeniden-bölüşümünde kullanılacak olan kendine ait kaynaklarının parçası hâline geldikçe, soyun başları evlenip gelen kadınlar üzerinde daha büyük bir denetim uygulayabilmek uğruna soyun kendi kız kardeşleri ve kızları üzerindeki denetimden giderek vazgeçmiş olabilirler. Bu nedenle, başlık parası ne kadar çoksa, bir kadının haklarının kocasının soyuna aktarımının o kadar tam olması[102] ve kadınların kız kardeş statüsüne göre, eş statülerine daha fazla ağırlık verilmesi tarihsel bir tesadüf değildir.[103]

Aynı zamanda, soylararası sıralanma düzeni ve kadının üretici ve yeniden üretici güçlerinin rekabetçi kullanımı arasındaki karşılıklı bağlantılar kadınlar konusunda bir dizi gerilime yol açmış olmalı. Örneğin Hagan toplumunda erkekler, 'normal olarak evlenince ikamet yerini değiştiren kadınların çatışan çıkarlara erkeklere göre daha fazla kurban olduklarını düşünürler'[104] bu da kadınların daha parçalayıcı ya da bireyci olarak kategorileştirilmelerine yol açar. Kadınlar böylece 'toplumsal' fail olarak nitelenen erkeklerle kavramsal olarak karşıt hâle getirilirler –'toplumsal' sözcüğü klanın çıkarını birinci sıraya koyan olarak tanımlanır. Bununla birlikte, yeniden-bölüşüm şölenle-

rinde erkeklerin başarı için kadınlara bağımlılığı, kadınların hor görülerek bir kenara atılmaktan çok, sürekli bir tehlike kaynağı olarak görüldükleri anlamına gelir. Bu kesinlikle kadın laneti korkusunu arttırmış olmalı. Gerçekten de Raymond Kelly, en azından Yeni Gine'de lanet inançlarındaki gelişkinleşmenin 'erkek prestijinin kadının üretken emeğine geniş oranda bağlı olduğu' yerlerde görüldüğünü öne sürmüştür.[105] Bu tür bir gerilim, yaşlı erkeklerin genç erkekleri, kadınlara ulaşmalarını engelleyerek denetlemeleri yoluyla şiddetlendirilmiş olabilir; bu uygulama kadının özgür cinsel seçimi tarafından tehdit edilebilirdi ve babayerli toplumlarda kadın cinselliğinin toplumsal kaosla yaygın olarak ilişkilendirilişi de bu uygulama ile açıklanabilir. Erkek prestiji ve gücü kadının iş etkinliklerinin yönüne dayanırken, kaynaklar ve emek konusundaki erkek rekabeti kadının cinselliği ve biyolojik yeniden-üretim üzerindeki denetimle ifade edilebilirdi. Böylelikle babayerlilik, kadın-eşlerin emeğine el koyma konusunda taşıdığı daha büyük olanaklarla bütün kadınların yaşamlarının ve bedenlerinin tam olarak yetkinleşmiş denetiminde doruğa çıkabilecek türden toplumsal, politik ve psikolojik süreçleri çok daha kolay harekete geçirebildi.

Erken Sınıflı Toplumlarda Kadınlar: Akrabalığa Dayalı Krallık ya da Devlet

Görmüş olduğumuz gibi, komünal toplumdan akrabalığa dayalı birliklerin gelişmesi, gerçek bir sınıf yapısının kurulmasıyla sonuçlanabilecek süreçleri ve çatışmaları harekete geçirerek toplumsal eşitsizlik potansiyelini büyük oranda arttırır. Bizim akrabalığa dayalı krallıklar ya da devletler adını verdiğimiz bu erken sınıf sistemleri, toplumsal, politik, ekonomik ve dinsel alanlarda toplumsal ilişkiler dönüşüp sınıf farklılıkları kurumlaşırken bile, akrabalığa dayalı örgütlenmenin önceki pek çok biçimini korudu.

Bu gibi toplumlara ilişkin tarihsel verilerimiz Uruk'tan Erken Hanedan Dönemi'ne kadar Sümer'i, Homeros dönemindeki Yunanistan'ın aristokrat krallıklarını, erken Minos dönemi Girit'ini, ilk fetih dönemindeki Aztek'i ve İnka İmparatorluğu'nun erken dönemini içerir. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda gözlenen pek çok Batı Afrika krallığının da bu kategoriye girdiğine inanıyoruz.[106]

Erken sınıflı toplumlara ilişkin kayıtların çoğu bunların ya akrabalık bağına dayalı toplumlarda başlayan kadının tabiiyetini yalnızca şiddetlendirdikleri ya da kadının tabiiyetini fiilen başlattıkları biçiminde bir görüşü yansıtıyorsa da, kadınlar üzerindeki gerçek etkilerin çok daha karmaşık olduğuna inanıyoruz. Erken sınıflı toplumlarda, bir cinsiyet olarak kadınlar hakkındaki ön yargıların ve kısıtlamaların sertleştiği kesinlikle doğrudur. Ancak sınıf ilişkilerinin kurumlaştırılması çoğu zaman, sivil devletin bulunmadığı yerde aristokrat klanları politik ve ekonomik bağlarla birbirine bağlama işlevi gören elit kadınların statüsünde bir yükselmeyle sonuçlandı.

Sınıfların akrabalık bağına dayalı toplumların içinden doğmasındaki dinamik her ne kadar akrabalık bağına dayalı üretim tarzının kendisinin içindeki toplumsal ilişkiler ve güçler kadar değişkense de,[107] toplumsal tabakalaşmanın gelişmesi tipik bir biçimde savaş ya da ticaret için de söz konusu olduğu gibi erkekler arasındaki ilişkileri vurgulayan toplumsal süreçlerden türedi. Kritik bir etken de hami – yanaşma ilişkilerinin gelişmesi olsa gerek. Aslında başlangıçta bunlar büyük bir olasılıkla sığınmacılar gibi yabancıları ve / ya da bütün akrabalık bağına dayalı grupları toplumsal örgütlenmenin eşitlikçi ilkelerine uygun bir biçimde yeniden-bölüştürme aracıyken, yanaşmalığın kalıcı biçimleri, önde gelen güçlü erkeklerin ya da soy başlarının kendi politik ve ekonomik üstünlüklerini garanti altına almak için manipüle etmiş olabilecekleri belirli tarihsel koşullar altında gelişti.[108] 'Eski' klanla yeni gelenler arasındaki ilişkiler

hami-yanaşma ilişkileri olarak ifade edildi. Yabancı grupların yerleşmelerine ve grup içinde evlilik yapmalarına izin verilmesi karşılığında, eski klanın ya da soyun şefi, vergi ve / ya da hizmet yükümlülüğü talebinde bulunma hakkına sahipti.[109]

Yanaşmalık sistemlerinin, geliştikleri yerlerde akrabalık bağına dayalı üretim ilişkilerini kalıcı yaşlılık-gençlik ilişkileri içinde dondurarak dönüştürme etkisi oldu. Genç olan, sonunda bir yaşlı olup bu istismardan kurtulmayı artık umamazdı.[110] Kalıcı, asimetrik, kurumlaşmış ekonomik ve toplumsal üstünlüğü/yetersizliği içerdiği ölçüde hami-yanaşma ilişkisi, prestij ya da ritüel farklılıklarına dayanan sıra-düzeni farklılıklarını aşma ve böylelikle insanları gerçek sınıflara ayırmanın temeli olma potansiyelini taşıyordu. Haminin yanaşmadan vergi ve hizmet olarak hak iddia etmesi, aristokrat ve avam arasındaki gerçek bir sınıf ilişkisinin tohumunu oluşturmuş olabilir.

Lucy Mair 'yanaşmalığın çok küçük servet eşitsizliklerinin varlığında gelişebileceğini ve bir yanaşmanın hamisine sadakatinin hamiye rekabet hâlindeki yapısal grupların engellerinden bağımsız olarak iktidar kazandırdığını ve bu iktidarın da bütün bu grupların üstünde bir otoritenin ortaya çıkması için temel önemde olduğunu' öne sürer.[111] Mair, hami-yanaşma ilişkilerini 'bir büronun şefiyle ve hükümet örgütlenmesi daha da karmaşıklaştıkça devlet adını verdiğimiz politik sistem türüyle'[112] ilişkilendirdiğimiz bir iktidar türünün gelişmesinin temeli olarak görür. Savaş ve ticarete gelince, bu tür bir dinamik her zaman yalnızca belirli erkeklerin yararına oldu. Soylara daha çok ev köleleri olarak katıldıklarından, bir erkek kapasitesinde –yani kadın kocalar– olarak davranmadıkları sürece, kadınlar ancak nadiren hami-yanaşma ilişkilerinde yer aldılar.

Bu durumda, toplumsal tabakalaşmanın büyümesi, yalnızca hanelerin kadının geçimlik emeğini ve yeniden-üretim işlevlerini özelleştirme dürtülerini arttırmakla kalmadı, iş bölümünün erkeğe düşen kısmıyla ilişkilendirilen servet ya da iktidar elde

ettirici mekanizmalara prestij kazandırdı. Bu nedenle kadınlık, cinsiyete dayalı iş bölümünden türetilme bir toplumsal kategori olarak değer yitirdi. Kadınların bu değer yitimi, babasoylu şefliklerin yayılmasıyla da ilişkilendirilebilir. Fethedilen gruplar fiilen anasoylu olmadıklarında bile, dişil olarak kavramlaştırılırlardı çünkü, babasoylu merkezî güçlere karşı yükümlülükleri, soy içindeki kadınlarınkine çok benziyordu. Böylelikle, on beşinci yüzyılın Aztekleri arasında 'kadınların kullandıkları aletler ve hammaddeler tabiiyet ve aşağılanma için bir eğretileme oldu'[113] ve aristokat krallıkların çoğunda dişillik doğrudan kölelikle değilse de bağımlılıkla ilişkilendirildi. Fetih öncesi Andeanlarda, soylu kadınlar İnka İmparatorluğun'da olduğundan çok daha önemli roller oynadıkları hâlde erillik fetihle, dişillik yenilgiyle ilişkilendiriliyordu.[114]

Yine de sınıflı toplumların ve erken akrabalık bağına dayalı devletlerin, kadınların toplumsal bir kategorinin parçası olarak değersizleştirme eğilimlerine karşın, bireyler olarak bütün kadınların etkilerinde ve kişisel özerkliklerinde tek çizgili bir düşüş yoktu. Gerçekten de hâkim sınıf, kadın köle emeğine ya da mecburi askerlik yapan erkeklerin emeğine hükmedebildiğinden, üst sınıftan kadınların emeğine duyulan gereksinim büyük oranda azalıyordu ve bu da üzerlerindeki denetimin gevşemesine yol açtı. Buna bağlı olarak kızları, başlık parası için evlendirme gereksinimi de ortadan kalktı. Bazen, meşru mirasçılara sahip olma arzusu cinsellikte bir çifte standarda katkıda bulunduysa da bu, toplumsal, ekonomik ve politik konumu güvenlik içindeki bir aristokrasi içinde zorunlu olarak görülmedi. Gerçekten de, saflık ve bakirelik ideolojileri, statülerini düzeltme kaygısı içindeki alt ve orta sınıflarda, seçkinler arasında olduğundan daha yaygın olarak yaşamış olabilir.[115]

Sınıfların kurumlaşması üst tabakaların, kendi ailelerinin ve akrabalarının ötesinde emek aramalarına izin verince, elit kadınlar tipik bir biçimde üst sınıftan aileler arasında bağ kurmak konusunda ve giderek sınıf içinden evlenmeyle karakterize

olan bir toplum içinde kendi akrabalık gruplarının failleri olarak önemli roller edindiler.[116] Evlilik bağları hâkim sınıf dayanışmasının ve hiyerarşisinin bir aracı hâline gelirken, bazı elit kadınların fiilen ayrıcalık ve nüfuz edinmiş olmaları mümkündür. Tam da kadınlar cinsiyet olarak babasoylu akrabalık bağına dayalı birlikler içindeki üretim araçlarına bağımsız bir biçimde ulaşma olanağının ve bunlar üzerindeki denetimin zaten, dışında bırakılmış olduklarından bazı elit kadınlar erkeklerin mirasçıları ya da güvenilir failleri olarak türev bir iktidar kazanabiliyorlardı. Bu nedenle hâkim sınıfın soylu kadınları kendi kocalarına ve babalarına tabi olsalar da –aslında tam da bu nedenle– kendi altlarındaki kadın ve erkekler üzerinde daha önce görülmemiş bir iktidarı uygulama olanağına sahiptiler ve uyguladılar da. İnkaların evlilik töreni bu konuda açıklayıcı niteliktedir: İnka kralı, devlet hizmetlerince kendisi için dokunmuş değerli bir kumaşı aldı ve 'nasıl o kumaşın sahibi olacaksa, tıpkı kendisi gibi her şeye hükmedeceğini belirterek kumaşı karısına verdi.' Karşılık olarak karısı krala, kendi elleriyle dokuduğu bir giysi verdi.[117] Buradaki simgesellik çok açıktır. Kadın, kocasına yapacağı kişisel hizmetin karşılığında kralın hak ettiği kamusal saygınlıktan payını alır. Kendi etkinliklerinin meyvaları krala gittiği sürece, kadın, kralın hâkimiyetinin otoritesini paylaşacaktır.

Üst sınıf kadınlarının, eşit koşullarda erkeklerin arasına karıştıkları, mesleklere girdikleri, dinde üstün bir rol oynadıkları Minos dönemi Girit'i, üst sınıftan kadınların kullandıkları özgürlük bakımından bir istisnaydı.[118] Ne var ki, başka pek çok akrabalık bağına dayalı krallıkların ya da devletlerin üst sınıf kadınlarının da kuramsal bir erkek egemenliği çerçevesine rağmen önemli rolleri vardı. Dahomey'in arkaik devletinde prensesler, kralın soylu kızları olarak, kocalarının üzerinde tam bir otorite uygulayabiliyorlardı. Diğer Dahomeyli kadınlara uygulanan davranış kurallarından muaftılar.[119] Eski Sümer'de aristokrat kadınlar babaları tarafından tanrıya hizmet etmekle

görevlendirilmişlerdi; bu, onlara hem saygınlık hem de otorite kazandıran bir konumdu.[120] Homeros'un yapıtı, eski Hellenik dünyada özellikle güçlü ve etkili olan birkaç kadından söz eder. Erken Orta Çağ Avrupasında, Roma İmparatorluğu'nun çökmesi üzerine büyüyen 'barbar' krallıklarda, kralların ve baronların karıları ve kızları manastırları gözetiyor, hazineyi idare ediyor ve çok büyük politik ve yasal iktidar uyguluyorlardı.[121] Pek çok Afrika krallığında, kralın annesi ya da kız kardeşine özel bir iktidar ve nüfuz alanı verilmişti.[122]

Bu gibi akrabalığa dayalı krallıklarda üst sınıftan kadınların otoritelerindeki yükselmenin bir nedeni de politik denetim ve ittifak aracı olarak akrabalığa ve evliliğe yaslanmanın sürmesiydi. Güçlü bir biçimde gelişmiş bir devlet aygıtının ya da bürokrasinin bulunmadığı durumda, hâkim sınıf yeni amaçlar için akrabalığa dayalı toplumdan devralınmış geleneksel biçimleri kullanmalıdır.[123] Bu, kadınların hanedan ittifakları içindeki rolünü geçici olarak yükseltebilir. Eski Babil dönemi (c. MÖ 1750) kadar geç bir dönemde Yukarı Fırat'taki Mari'de, Kral Zimri-Lin, kızlarından beşini vasallarla evlendirmiş; hatta içlerinden biri yaşadığı şehrin başkanı yapılmış. Bu kadınlar, krallığın çevre alanlarında yaklaşan sorunlar konusunda kralı uyarmada önemli roller oynamışlardır.[124]

Bir başka neden de geçimlik emeğin, kölelerden çok cinsiyete ve yaşa dayalı geleneksel iş bölümü sınırları içinde yerel köylüler tarafından harcanmaya devam etmesinde yatıyor olabilir. Bu, üst sınıftan kadınların, alt sınıf kadınlarının iş ekipleri üzerinde otoritelerinin olduğu, üst sınıftan erkeklerinse alt sınıftan erkekleri denetlediği yerlerde ikili bir iktidar yapısının varlığı anlamına gelebilir. Güney Kamerun'un Bamilke'leri arasında, örneğin, şefin annesi 'bütün kadın etkinliklerini yönetir, böylelikle bütün toplumun tarım işini denetler.' Kendi ikamet yeri, kendi mülkü ve yaşama hakları vardır.[125] Eski Girit'te, devlet işlerinin yürütüldüğü kamusal odalara, kralın odasından olduğu gibi kraliçenin odasından da doğrudan geçiş vardı.

Ancak eski akrabalığa dayalı aristokrat krallıklarda ve devletlerde böyle güçlü kadınların varlığı, daha erken bir anaerkil aşmanın kanıtı olarak ele alınmamalıdır. Bu kadınların durumu, kadınlığın genel değer kaybıyla mükemmel bir biçimde bağdaşır ve hatta daha önce öne sürdüğümüz gibi, buna dayalı olabilir. Bu nedenle Kral Zimri-Lin'in kızından gelen mektuplar, en azından bazı örneklerde, evliliklerin kızın isteği dışında yapıldığını açığa çıkarır ve eve dönmesine izin verilmesi için ricalarla doludur. Güney Kamerun'da, babasoyluluk genel kuralına karşın, şefin annesinin iktidarının, erkek giysileri giymesi, adını çocuklarına geçirebilmesi gibi olguların doğruladığı istisnai bir doğası vardır. Böylelikle elit kadınlar, erkek ittifakında önemli bağlar olmalarının yanı sıra piyondurlar da. Tek tek aristokrat kadınların iktidarı ve ayrıcalıkları istisnai niteliktedir, oysa avam tabakaya dâhil kadınların çoğunluğunun emeği giderek özelleştirilir ve toplumsal içeriğinden soyutlanır.[126] Yine de şu olgu geçerlidir. Akrabalığa dayalı aristokrat krallıklar, kadınların çoğunluğunu giderek artan bir sömürüye tabi tutsalar da, elit kadınlara, sivil devletin yükselmesiyle ortadan kalkacak olan özel olanaklar verirler.

Sivil Devlette Toplumsal Cinsiyet ve Sınıf

Akrabalık bağına dayalı üretim tarzından doğan ve onu dönüştürmeye başlayan şeflikler ve krallıklar, üretim ilişkilerini ve güçlerini yalnızca sınırlı bir biçimde geliştirme kapasitesine sahiptiler. Aristokrat klanların hırsları, çoğu kez kendi örgütlenmeleri tarafından engelleniyordu. Kişisel bağlar geçiciydi ve mesafe, zaman, politik ve yargısal ilişkilerin kişisel doğasından çıkan sık kan davaları tarafından bozulabilirdi. Bu gibi kan davaları, bireysel iktidar konumlarını istikrarsızlaştırdı ve hâkim sınıfın bütününün tabi sınıflardan emek ve haraç alma yeteneğini zayıflattı. Bu durumda, hâkim sınıfın, üretimi örgütlemek ve hâkimiyetlerini zaman ve uzam açısından genişletmek işin

daha kalıcı ve istikrarlı bir iktidar temeli talep eden unsurları, (ki bunlar çoğunlukla alt sınıfların mülksüz ya da borçlu üyelerince destekleniyorlardı) aristokratik hâkimiyetin esas olarak özel olan doğasının yerine daha nesnel, ussal bir sınıf hâkimiyeti koymanın peşindeydiler. Mezopotamya'da, M.Ö. 2500 civarında, dinsel cemaat ve topluluk aristokrasisinin eklentileriyle bunların yakından bağlı oldukları dinsel elit, uzun mesafeler arasındaki ticarete, zanaatin gelişimi ve su kaynaklarının merkezîleştirilmesine müdahale ediyorlardı. Emrinde askerî bir güç olan din dışı bir iktidar, din adamlarının ve aristokrat klanların egemenliğine meydan okumaya başladı ve sonunda çok daha merkezîleşmiş bir devlet yarattı. Ege dünyasında önde gelen klanların yıkıcı kan davaları ve küçük çiftçinin mülkünü acımasızca elinden almaları çelişkiler yarattı; bu çelişkiler ancak. çoğu kez aristokrasiden gelen ama nüfusun içindeki daha çok düzen ve istikrar isteyen başka unsurlara da hitap eden bir tiran aristokrasinin iktidarını yenince çözümlenebiliyordu.[127]

Akrabalığın kan dökme yoluyla intikam almasını da içeren bir yargı mekanizması, evliliklerle, ant içilmiş arkadaşlıklarla, kişisel askerî sadakatle, akrabalık bağlantılarına ve kişisel güce dayanan bir emek seferberliği yöntemiyle sürdürülen bir politik sistem, daha nesnel, daha düzenlenmiş bir sınıf hâkimiyeti sistemiyle yer değiştirmeye başladı: Mutlak toprak ve köle özel mülkiyetine profesyonel bir yönetim ve orduya, kaygan kişisel bağlara ve akrabalık bağlarına bağışık yasal bir yapıya dayanan sivil devlet. Eski dünyada sınıf hâkimiyetinin merkezîleşmesinin ve profesyonelleşmesinin çoğu kez kölelikte niceliksel bir artışa eşlik etmesi tesadüf değildir. Eski Sümer'de son derece merkezîleşmiş bürokratik bir devletin gelişmesi, (III Ur İmparatorluğu) kamusal ve özel mülkiyete dayalı kölelikte büyük bir artışla çakıştı.[128]

Eski dünyadaki bu ussallaştırıcı süreçlerin doruk noktasını temsil eden klasik Atina, gerek toplumun merkezî üretici kuru-

mu olarak gerekse de göreneksel kısıtlamalardan ve kişisel bağlardan kurtulmuş mutlak bir mülkiyet biçimi olarak kölelikte en büyük gelişmeye tanık oldu. Emek artık kişisel güç ya da iktidardan bağımsız olarak seferber edilebildiğine göre, toplum da özel anlaşmalar yerine yasayla yönetilebilirdi. Aristokrasinin hâkimiyetinin kişisel karakterinin yenilgisi için nesnel temeli oluşturan bu oldu.

Eski toplumların çoğunda, sivil devletin kurulması, yakın sıhriyete dayalı emeğin, başlık parasının, akrabalık bağlarının, yanaşmalığın, askerî ganimet ve evlilik bağının kullanımını bir dizi yerelleşmiş politik ve ekonomik iktidar temeline yatırmış olan aristokrat klanların denetim altında tutulmasını gerektiriyordu. Aristokrasinin iktidarı üzerindeki bu denetim çoğu zaman diktatör ya da tiran gibi davranan bir birey tarafından uygulanırdı.

İlk tiran ve diktatörler içinde pek çoğunun aristokrat sınıftan gelmeleri gerçeği, hâkimiyetlerinin anti-aristokratik niteliğini görmemizi engellememeli. Aristokrasi etkisiz hâle geldiğinde, bu türden bir bireysel hâkimiyetin yerine yapılaşmış, sürekli bir devlet aygıtı kondu.

Sivil devletin üstünlüğünü yerleştirme sürecinin yaşamsal bir kısmı da, geleneksel akrabalığa dayalı toplumsal denetim biçimlerinin, Diamond'un[129] 'çifte kurumlaşma' adını verdiği bir süreçle yıkılmasıydı. Adams [130] erken Mezopotamya devletinde, devlet denetimindeki orduya, çalışma ekiplerine ve zanaat loncalarına yeni insanlar devşirmek için temel oluşturma gibi yeni kamusal işlevler üstlenerek, akrabalığın nasıl değiştiğini tanımlar. Yunanistan'da sivil devlet yurttaşlarına bütünüyle yeni bir birlik –toprak birliği– ilkesi dayatmak için eski akrabalık koşullarını kullandı ve yeni yaratılan kabileler içindeki geleneksel akrabalığa dayalı gruplanmaları fiilen böldü.[131] Başka örneklerde, merkezîleşen devlet, örneğin cinayet ve zinayı şahsî suçlar hâline getirerek, akraba grubunun alışılagelmiş işlevlerine açıkça zorla el koydu. Merkezîleşmenin daha sonraki bir

döneminde, Anglosakson krallar, akrabalığa dayalı grup aidiyetleri kraliyet yasasının işlemesine engel oluşturan bireylerin bir başka bölgeye sürülmelerini sağlayacak yasalar geçirdi.

Devlet, akrabalığı devlet tarafından örgütlenen kamu alanından ayrı ama ona tabi olan özel yaşam alanına geriletmek için giderek daha çok çalıştı. *The Oresteian Trilogy*'de bir zamanlar 'Anababaya, tanrıya ya da konuğa' karşı yapılan kusurları cezalandırmış olan Fury*'ler, ölümlü bir jürinin kararıyla bir yerde ikamet etmeye zorlanıp, pederşahi bir törenle, kentin içindeki ve koruyuculuğu altındaki özel bir sığınağa götürüldüklerinde, Aeskilos sembolik olarak, sivil hâkimiyetin ve kamu düzeninin aristokratik aile sistemi üzerindeki zaferini gösterir.

Sivil iktidarın, aristokrat akrabalık grupları aleyhine bu biçimde kurumlaştırılışının bir parçası olarak, karı-koca bağıyla evliliğin sivil meşruluğu üzerinde yeni bir vurgu oluştu. Evlilik bir zamanlar akrabalığa dayalı grupları birleştirirken, artık ayırıyordu; çünkü kocalar ve karıları, akrabalarından çok, birbirleriyle özdeşleşmeye itiliyorlar ve çoğu zaman da buna yasal olarak mecbur ediliyorlardı. Devlet, yayılmış durumdaki akrabalığa dayalı birliklerden daha kolay bir biçimde denetleyebildiği birbirinden ayrı hanelerle uğraşmak istiyordu. Böylelikle eski devletler uzak akrabaların miras haklarını düzenli olarak kısıtladılar ve vergi, emek seferberliği, askerî hizmet, politika ve hukuk meselelerinde tek tek hanelerin reislerini doğrudan muhatap alma girişiminde bulundu. Örneğin Yunanistan'da polis'in (kent) 'içkin, organik birliği olarak hane (oikos), klanın (genos) yerine geçti. Aile oikos himaye için yüzünü genos yerine polis'e çevirmeye başladı... Aile oikos buna karşılık polis'e karşı çeşitli yükümlülükler taşıyordu.'[133]

Kadınların ezilmesini ya da ideolojik olarak değersizleşmesini devlet başlatmadığı hâlde, devletin gelişimi kadınların

* Fury: Yunan efsanelerinde suçluları cezalandırmakla görevli, yılan saçlı üç tanrıçadan biri. (Çevirenin notu.)

durumunu birçok bakımdan kötüleştirdi. İlk olarak, adaletin, politik iktidarın ve emek yükümlülüklerinin dayatılmasını tekelleştirmeyi ve merkezîleştirmeyi başardığı ölçüde devlet, yalnızca klanların erkek reislerine yardımcı olarak da olsa, çoğu kez kadınları da içeren eski otorite hiyerarşisini massetti. Otoritenin yeni kamusal, hiyerarşik doğası, aristokrat kadınların aile konumları sayesinde kullandıkları biçimsel olmayan ve temsilî yetki içeren iktidarlara bir son verdi. Erken Sümer'de, aristokrasinin hem kız hem de erkek çocukları tapınak okullarında eğitilirken III. Ur hanedanlığına gelene kadar, yazıcılar esas olarak profesyonel erkeklerdi.[134] Benzer bir biçimde, Yunan kentleri merkezîleşip profesyonel bürokrasiler geliştirdikçe, hâkim aristokrat ailelerdeki kadınların etkisi, politik alandan bütünüyle dışlanmalarıyla yer değiştirdi. Yine, Karolenjler dönemi Avrupası'nda ve on ikinci yüzyılda (her iki dönem de devletin merkezîleşme dönemleridir), önceki iki yüzyılın aileye dayalı politik sistemlerinde hazinedar ya da yargıç olarak görev almış olan soylu hanımefendilerin ve kraliçelerin yerini profesyonel erkek yöneticiler aldı ve kadınların etkinlikleri evle ve manastırla sınırlandı.[135]

Dinsel bakımdan da otorite hiyerarşisinin merkezîleşmesi kadınların aleyhine işledi. Akrabalık bağına dayalı gruplar içinde kadınlar tarafından uygulanan ritüel iktidar, devlet dini kendi amaçları için kendine mal edip dönüştürdüğü için ortadan kaldırıldı. Nitekim M.Ö. 3000-2000 arasında Mezopotamya'da, din ideolojisi toplumun genel olarak merkezîleştirici ve hiyerarşik eğilimlerini yansıtmaya başladı.[136] Bu süreç içinde genelde dişil ilkenin simgesel öneminin yanı sıra tanrıçanın ve onun dünyevî hizmetkârlarının, yani rahibelerin güçlerinin yerine erkek tanrılar, rahipler ve eril simgeler ve değerler geçti.[137]

İkincisi, kadınlar aracılığıyla akrabalık bağları, eski akrabalığa dayalı aristokrat politik ve toplumsal sistemin önemli bir kısmını oluşturdukları için, kadınlar bazen aristokrasinin kötü hâkimiyetinin simgeleri olarak özel bir saldırı malzemesi olarak

öne çıkarıldılar. Yunanistan'da aristokrasiye karşı saldırının bir yanı, kadınlar tarafından servetin dikkat çekici bir biçimde sergilenmesine ya da kadınların gelişkin cenaze törenlerinde yer almalarına karşı kanun çıkarma biçimini aldı. Eski yazında, kadınların kaosla, sivil düzensizlikle ve ilkel güçlerle, erkeklerinse hukuk, yurtseverlik ve ussallıkla[138] ilişkilendirilmeleri çoğu kez iki ayrı sınıf hâkimiyeti sistemi için bir eğretilemeydi.

Üçüncü olarak, alt sınıftan erkeklerin savaş ve kamu hizmeti projeleri için ya da devlet topraklarında emekçi olarak çalışmak üzere devlet tarafından mecburi hizmete çağrılmaları, ev içi alanda kadınların sorumluluklarını arttırdı.

Üst sınıftan kadınlar zaman zaman artan bu sorumluluklardan yararlanmış olabilirler; örneğin aristokrat erkekler savaşa gittiklerinde denetleyici işlevlerini karılarına devretmiş olabilirler ama devlet kurumları ve profesyonel yöneticiler geliştikçe, bu kadınlar söz konusu gücü yitirdiler. Alt sınıftan kadınlar genellikle kendi iş yüklerinin arttığını gördüler ve çoğu zaman devlet yasal olarak onları iş gücünün yeniden-üretimi ve bakımı için ev içi alanla sınırladı.[139] Kadınların kamusal konumlara ulaşabilmeleri hatta kamu işlerinde kendilerini göstermeleri bile kesin bir biçimde engellendi; giderek artan bir biçimde ev işine kapatıldılar.

Dördüncü olarak, tek tek hanelerin devletli toplumun temel toplumsal birimi olarak yerleşmesi, kocanın, ailenin kamusal alandaki temsilcisi olarak gücünü arttırdı ve kadınları kendi akraba gruplarındaki ikinci bir aidiyet ve sığınma yerinden de yoksun bıraktı. Kadınların, akrabalığa dayalı babasoylu toplumlarda bile kocanın ve babanın otorite alanları arasında bir manevra alanı kazanmalarına izin veren dağınık otorite artık yok olmuştu. Özellikle hane toplumsal düzenin bir mikrokozmosu olarak görülmeye başlanınca, hane içindeki erkek otoritesi ideolojik ve hatta yasal olarak güçlendirildi.

Son olarak, kamusal ve özel alanların ayrılması ve kadınların henüz yeni yatılmış olan ve güçsüz ev içi arenayla, devletin

çok sıkı denetimi altında olduğu için kamusal alandan çok daha az prestijli olan ev içi arenayla ilişkilendirilmeleri kadının toplumsal statüsünü çökertti. Bu ev içi alanda, üst sınıftan kadınların meşru varisler üretme rolüyle kısıtlanmalarına yönelindi; bu arada, alt sınıftan kadınların emeği çoğu kez kocalarının emeği içinde gizli kaldı.[140] Kadınların üretici ve yeniden-üretici rolleri, sınıf ilişkilerinin kalıcılaştırılmasının 'görünmez arka planını'[141] oluşturdu ve kadınlık, toplumsal bir kategori olarak iktidarsızlıkla, bağımlılıkla ve üretken olmamakla daha da yakından özdeşleştirildi.

Oysa şuna dikkat çekilmelidir: Devlet otoritesinin aile alanına uzanması, cinsiyetler arasındaki ilişkiler için bazen fark edilenden daha karmaşık ve çelişik sonuçlar yarattı. Nitekim hanenin temel toplumsal, politik ve ekonomik birim olarak yasalaşması, erkek egemenliğinin güçlendirilmesi kadar eş zamanlı bir etki kaybını da içeriyordu. Ortner'in[142] dikkat çektiği gibi, devletli toplumlarda kadınların denetlenmeleri en azından kısmen 'erkeklerin evcilleştirilmelerine' bağlıydı. Kadınlar erkeklerle ilişkilerinde yasal olarak alt konuma yerleştirildikleri gibi, erkekler de devletle ilişkilerinde alt konuma yerleştirildiler. Erkeğin çekirdek hane üzerindeki otoritesinin artması, yaygın emekçiler ve yeniden-üreticiler ailesi üzerindeki otorite kaybını gizliyordu. Üstelik: 'koca/baba artık yalnızca ailesine karşı değil aynı zamanda ailesi için daha büyük sisteme karşı da sorumluydu.'[143] Bu açıdan bakıldığında devletin kadınların zina yapmalarını ciddi bir şahsi suç kılmaya ilişkin o çok iyi bilenen eğilimi, kadın hakları açısından olduğu kadar erkek için de bir kısıtlama olarak görülebilir. Zina yasaları çifte standarda yasal statü kazandırsa da bireysel erkek otoritesinin sınırlarını tanımlayarak ve suistimale karşı bir korunma sağlayarak, birtakım reformlar da içeriyordu. Örneğin Hammurabi Kanunları, kadın zinasını ölümle cezalandırılabilecek bir suç sayarken, aynı zamanda kadınların ve çocukların borç için rehine olarak

satılmasının üç yılla sınırlanmasını şart koşuyordu ve rehinelerin dövülmesini yasaklıyordu.[144] Eski Mezopotamya'dan başlayarak, Roma İmparatorluğu'nun birleşme dönemi boyunca, hatta Avrupa'da Karolenjler dönemine kadar devlet oluşumunun erken dönemleri evlilikte kadın haklarının devlet emrinde korunmasıyla karakterize olmuştu.

Bu karmaşıklıkların fark edilmesi patriyarkayla sivil devlet arasındaki temel bağıntı konusunda gözümüzü kör etmemeli. Yukarıda sözü geçen koruma önlemleri yalnızca, yeni kurumlaşmış bir tabiiyet bağlamında ortaya çıktı; bu da pek çok kadının zaten yaşamaya başlamış oldukları ikinci sınıf konumu yasalaştırdı ve merkezîleşmemiş hâkimiyet dönemlerinde aristokrat kadınların yararlandıkları özgürlükleri azalttı. Akrabalık grubunun yok edilmesi, grubun, üyelerine sunduğu gerçek korumaların ortadan kaldırılmasını gerektirdi; böylece grup üyelerini, hâkim sınıfın politik ve ekonomik gücü tarafından daha doğrudan sömürülebilir duruma getirdi. Örneğin, Eski Babil döneminde, kadınlar ve erkekler kendilerini, daha önceki klan, soy ve topluluk gibi tampon işlevi gören bağları silip atan bir ekonomik ve politik sistemle doğrudan karşı karşıya bulduklarından, borç köleliği arttı. Yunanistan'da, çekirdek hanenin devlet işleyişindeki merkezî önemi, oikosu, kadınların aile dışındaki seçeneklerini azaltarak ve onları aile reisinin çıkarlarına tabi kılarak korumaya yönelik bir dizi yasanın çıkmasına neden oldu. Tarihsel olarak, yalnızca sanayi ya da ticaret sınıflarının kadınları, aile yaşamının artan biçimde çekirdek hâle gelmesinden ve devletli toplumların karakteristiği olan, hane ile geniş anlamda ekonomi arasındaki aracısız ilişkiden yarar sağladı ve bu da ancak üretim ve ticaret, evin içinden örgütlendiği sürece söz konusu oldu.[145] Öbür sınıfların çoğunda, kadınların devletli toplumlarda akrabalık ve topluluk bağlarından 'özgürleşmeleri' ya daha şiddetli biçimlerde iş sömürüsüyle ya da özel hane hizmetine kapatılmalarıyla sonuçlandı.

Sonuç

Kadının tabiiyetinin kökenleri her toplumda. alt gruplar ya da ayrı aileler arasındaki toplumsal ve ekonomik farklılaşmanın kökenleriyle ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmiştir. Toplumsal ve politik eşitsizliğin erken biçimleri kadın ürünlerine el koyulmasına dayanıyorsa, bunun tersi de doğrudur: Sosyoekonomik ve politik farklılaşmanın gelişkinleştirilmesi, kadının üretici ve yeniden-üretici güçlerinin tabiiyet altına alınması için de birincil kışkırtıcı öğe oldu. Sivil devletin yükselmesi hem patriyarkayı hem de sınıf düzenini kurumlaştırdı, böylelikle alt sınıf ve kadınlar üzerinde uygulanan kişisel güce içkin olan aşırılığın bir kısmını yok etti ama nihai olarak bu gücü daha da sıkı bir güvence altına aldı. Antropoloji ve tarih, bazı politik eylemcilerin sınıf yönetimine karşı savaşımla patriyarkaya karşı savaşım arasında gördükleri karşıtlığı haklı gösterecek hiçbir şey sunmaz. Cinsel eşitsizlik sosyoekonomik tabakalaşmanın öyle bir dayanağı olmuştur ki onu ayakta tutan patriyarkayla karşı karşıya gelmeden sınıf hâkimiyetine saldırılamaz. Aynı zamanda, kapitalizmin politik ve yasal cinsel eşitlik vaatlerini karşılayamamasıyla da görüldüğü gibi, ekonomik eşitsizliğe ve sınıflı toplumun politik yapılarına saldırmaksızın patriyarkayı kökünden söküp atmak da olanaksızdır. Kadınların tabiiyetinin alt sınıftan erkekleri denetlemek ve manipüle etmek için de kullanılması gerçeği, ekonomik ve cinsel eşitsizliğe karşı iç içe geçmiş bir mücadeleyi başlatabilmek için bir çıkış noktası olabilecek nesnel bir çıkar ortaklığını sağlamaktadır.

Açıklayıcı Notlar

1. Friedrich Engels, *The Origins of the Family, Private Property and the State,* New York. 1972.
2. Denise Paulme (derl.), *Women of Tropical Africa,* Berkeley, 1971; R. Rohrlich, 'State Formation in Sumer and the Subjugation of Women', *Feminist Studies,* Cilt 6, no. 1, 1980; G. Glotz, *The Aegean Civilization,* Londra, 1968.
3. Sherry Oitner, 'Gender and Sexuality in Hierarchical Society', S. Ortner ve H. Whitehead (derl.), *Sexual Meanings: The Cultural Construction of Gender and Sexuality,* Cambridge, 1981 içinde.
4. Toplumsal tabakalaşma ve devlet oluşumuna ilişkin çok sayıdaki antropolojik araştırmada, cinsel eşitsizlik sorunu göz ardı edilmiştir: Bkz. Örnegin, E. Service, *Origins of the State and Civilization,* New York 1975; K. Flannery, The Cultural Evolution of Civilizations', *Annual Review of Ecology and Systematics,* 3, 1972; J. Sabloff ve C. Lamberg - Karlovsky (derl.) *The Rise and Fall of Civilizations,* California 1974; M. Fried, *The Evolution of Political Society,* New York 1967; R. Adams, *The Evolution of Urban Society; Early Mesopotamia and Pre-Hispanic* Mexico, Chicago 1966. Engels'i izleyen Marksist kuramcılar, sınıfların ortaya çıkmasına yol açan sosyoekonomik farklılaşma süreçleriyle, kadınların tabiiyetinin kurumlaşması arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, bunu düzelttiler. Ne var ki genel bağıntı kurulurken, mülkiyet biçimlerinin, sınıfların ve devletin ayrı sonuçlar yaratan etkileri bir ölçüde belirsiz bırakıldı. Bkz. Friedrich Engels, 1972; E. Leacock, 'Women in Egalitarian Societies', R. Bridenthal ve C. Koonz, (derl.) *Becoming Visible: Women in European History*'de, Boston 1977; E. Leacock, Women's Status in Egalitarian Society: Implications for Social Evolution', *Current Anthropology,* Cilt 19, no. 2, 1978; R. Rapp Reiter, 'Men and Women in the South of France: Public and Private Domains', R. Reiter, (derl.), *Toward an Anthropology of Women,* New York 1975 içinde; R. Reiter, 'The Search for Origins: Unravelling the Threads of Gender Hierarchy' *Critique of Anthropology,* Cilt 3, no. 9-10; R. Rapp (Reiter), 'Gender and Class: an Archaeology of Knowledge Concerning the Origin of the State', *Dialectical Anthropology,* Cilt 2, no. 4, 1977; K. Sacks, 'Engels Revisited: Women, the Organization of Production, and Private Property', R. Reiter'de, 1975; G. Rubin, The Traffic in Women: Nötes on the "Political Economy" of Sex', R. Reiter'de, 1975. Kadınların devlet tarafından tabiiyet altına alınması üzerine bir tartışma için bkz. M. Etienne ve E. Leacock, (derl.) *Women and Colonization: Anthropological Perspectives* New York, 1980; R. Rohrlich- Leavitt, 'Women in Transition: Crete and Sumer', R. Sridenthal ve C. Koonz'da. 1977; M. Arthur, 'Liberated Women: The Classical Era', R. Bridenthal ve C. Koonz'da, 1977; J. Mc Namara ve S. Wemple, 'Sanctity and Power: The Dual Pursuit of Medieval Women', R. Bridenthal ve C. Koonz'da, 1977; R. Reiter, The Search for Origins'; ve R. Rapp (Reiter), 'Gender and Class'.
5. Etienne ve Leacock, 1980; P. R. Sanday, *Female Power and Male Dominance on the Origins of Sexual Inequality,* Cambridge 1981.

6. K. Sacks, *Sisters and Wives: The Past and Future of Sexual Equality*, Westport, Connecticut, 1979.
7. George P. Murdock, *Social Structure*, New York 1949, B. 8.
8. Kocanın, karısının soy grubuna ait ikamete taşındığı evlilik sistemleri karıyerli (uxorilocal) ya da anayerli (matrilocal) olarak bilinir. Kadınların kocalarının soy grubuna ait ikamete taşındığı sistemlereyse erkekyerli (virilocal) ya da babayerli (patrilocal) denir. Çiftin soy gruplarından bağımsız olarak ayrı bir yerleşim kurduğu sistemlere yeni yerli (neolocal) adı verilir. Bazı anasoylu toplumlarda, çift kocanın dayısıyla oturur; bu duruma dayıyerli (avunculocal ya da viri-avunculocal) adı verilir. Yalınlık amacıyla çözümlememiz iki kutupsal zıtlık, anayerli ve babayerli toplumlar üzerine odaklanacak. Murdock'a katılıyoruz (1949); dayıyerli (avunculocal) ikametin kadının konumu üzerindeki etkisi babayerli (patrilocal) ikametin etkisine benzemektedir. Her iki tür ikamette de kadın kendi akrabalığa dayalı grubundan ayrılıp kocasının akrabalığa dayalı grubunun erkeklerinin otoritesi altına yerleştirilmiştir.
9. N. Tanner, *On Becoming Human*, Cambridge 1981. R. Leakey ve R. Levin, *Origins*, New York, 1977.
10. R. Lee, *The! Kung San: Men, Women and Work in a Foraging Society*, Cambridge, 1979.
11. S. ve H. Parker, 'The Myth of Male Superiority: Rise and Demise', *American Anthropologist*, 81, 1979.
12. R. Rohrlich-Leavitt, 'Peacable Primates and Gentle People: Anthropological Approaches to Women's Studies". B. Watson, (derl.) *Women's Studies: The Social Realities*'de, New York, 1976.
13. Lee, 1979, s. 397.
14. Colin M. Turnbull, *The Forest People: A Study of the Pygmies of the Congo*, New York, 1962, s. 125.
15. Margaret Mead, *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*, New York, 1963; Lorna K. Marshall, The! Kung Bushmen of the Kalahari Desert'. J. Gibbs (derl.) *Peoples of Africa*'da, New York, 1965.
16. J. Brown, 'A Nöte on the Division of Labour by Sex', *American Anthropologist*, 72, 1970; Parker ve Parker, 1979.
17. P. Draper, (!Kung Women: Contrasts in Sexual Egalitarianism in Foraging and Sedentary Contexts), R. Reiter'da, 1975.
18. J. Briggs, 'Eskimo Women: Makers of Men', C. J. Matthiasson, ed., *Many Sisters: Women in Cross Cultural Perspective*, New York, 1976.
19. B. La Hontan, *New Voyages to North America*, C. 2. New York 1970 (1703) s. 463; Karl Polanyi, *Dahomey and the Slave Trade: An Analysis of an Archaic Economy*, Seattle 1966.
20. George P. Murdock, 'Comparative Data on the Divisions of Labor by Sex', *Social Forces*, 15, 1937; D. B. Heath, 'Sexual Division of Labor and CrossCultural Research', *Social Forces*, 37. 1958; George P. Murdock ve C. Provost, 'Factors in the Division of Labor by Sex: A Cross-Cultural Analysis', *Ethnology*, 12, 1973.

21. Gordon V. Childe, *What Happened in History*, Harmondsworth 1964, s. 67.
22. Chet S. Laneister'Women, Horticulture and Society in Sub-Saharan Africa', *American Anthropologist*, 78, 1976, s. 539- 64.
23. Lee,1979.
24. James Woodburn. 'Stability and Flexibility in Hadza Residential Groupings', R. Lee ve I. De Vore (derl.), *Man the Hunter*, Chicago 1968 s. 107.
25. Kadınların komünal toplumlarda ideolojik olarak bir ölçüde değersizleştirilip değersizleştirilmediği sorusu, kesin olarak sonuçlanmamıştır. Leacock 1977, 1978, Kohrlich - Leavitt 1976, ve M. Caulfield, 'Universal Sex oppression: A Critique from Marxist Anthropology', *Catalyst*, 10-11, 1977, bir dizi ilkel toplumdaki eşit ilişkilerin kanıtlarını gösterir. Tumbull'un, pigmeler arasındaki cinsel ilişkilere ilişkin çözümlemesi, bütünüyle eşitlikçi cinsel ilişkileri ortaya çıkarması bakımından çarpıcıdır. (Colin M. Tumbull, 'Mbuti Womanhood', F. dahlberg, *Women the Gatherer*'da, New Haven, 1981). Ne var ki Maurice Godelier. The Origins of Male Domination', *New Left Review* 127, 1981'de Mbutiler arasındaki erkek egemenliğinin yanı sıra Avustralyalı toplayıcı-avcı toplumdaki erkek egemenliğini vurgular; E. Inedl, *Women and Men: An Anthropologist's View*'da - New York 1975, bazı zümre toplumlarında değişen derecelerde erkek egemenliği, öbürlerinde de görece eşitlik bulur. Üstelik başka bakımdan eşitlikçi olan pek çok Güney Amerika grubunda, açık bir kadın tabiiyeti vardır. Erkeklerin yaptığı avcılığın toplumun en önemli besinini ve asıl üretken etkinliğini oluşturduğu yerler gibi bazı ekolojik ortamlarda, belki erkek görevleri özel bir prestij taşıyordu (H. Sharp, The Null Case: The Chipewyan, Dahlberg'de 1981) ama komünal toplumlardaki pek çok erkek egemenliği örneği kuşkuludur. Örneğin, Güney Amerika grupları yıllarca süren savaşla bozulmuş olan terk edilmiş kabilelerdi (K. Martin, 'South American Foragers: A Case Study in Devolution', *American Anthropologist*, 71, 1969; L. Dube, E Leacock, Shirley Ardener (derl.) *Visibility and Power: Essays on Women in Society and Development*, Delhi. Avcı ve toplayıcı toplulukların çoğunda çocuk öldürmeleri yaygındır-ki bu da bu topluluklarda ciddi bir nüfus yetersizliği yaşanmadığına ilişkin bir belirtidir. Buna karşılık, Avustralya yerlileri sık sık demografik krizler yaşarlar ve bu üremeyi arttırma amacıyla kadınları denetlemelerine yol açmış olabilir. Oysa, bazı gözlemcilerin, Avustralya toplumunda, potansiyel eşler ya da anneler olarak kadınlar üzerinde genel bir denetim olmasına karşın, daha yaşlı kadınların oynadığı önemli rolü vurgulamaları ilginçtir. Bkz. C. Berndt, 'Interpretations and "Facts" in Aboriginal Australia', F. Dahlberg'de, 1981; D. Bell, 'Desert Politics: Choices in the "Marriage Market") Etienne ve Leacock'da, 1980. Komünal toplumlar hakkında yapılabilecek tek genelleme, yine de bu toplumlarda, kadınların tabiiyetinin ya da kadın cinsiyetinin toplumsal erişkinliğinin sürekli inkârının kurumlaşmamış olduğudur.
26. Friedrich Engels, *Anti-Duhring*, Moskova, 1954.
27. Sacks, 1979; Claude Meillassoux. *Maidens, Meal and Money: Capitalism and the Domestic Community*, Cambridge 1981.

28. L. R. Binford, 'Post-Pleistocene Adaptations'. Struever (derl.), *Prehistory Agriculture,* Garden City 1971 içinde, s. 22 - 49.
29. Fried, 1967.
30. R. L. Blumberg, *Stratification: Socio-economic and Sexual Inequality* Iowa, 1978.
31. Sanday, 1981; Etienne ve Leacock. 1980.
32. J.Brown, Iroquois Women: An Etnohistoric Nöte', R.Reiter'de 1975; A.Schlegel, ed., *Sexual Stratification: A Cross-Cultural View* New York, 1977.
33. Sanday, 1981; W.Leis, Women in Groups: Ijaw Women's Associations' M.Rosaldo ve L. Lamphere (derl.) *Woman, Culture and* Society'de Stanford 1974. Paulme , 1971; K.Okanjo, ' The Dual Sex Political System in Operation: Igbo Women and Community Politics in Midwestern Nigeria' H.Hafkin ve E.G. Bay, (derl.) *Women in Africa'da*; Stanford 1976.
34. Bizim yaklaşımımızın Meillassoux'nunkinden (1981) ayırt edilmesi gerekir. Meillassoux, yiyecek üreticileri arasında soya ve evliliğe verilen önemin, süreklilik ve depolama gerektiren yeni üretim tekniklerinin bir sonucu olduğunu ve kadının tabiiyetinin anasoylu/anayerli toplumlarda yaşama potansiyeli düşüklüğü riskinin bir sonucu olarak doğduğunu öne sürer. Ona göre, bu gibi demografik krizler, erkekler eşlerini zorla ele geçirdiklerinden kronik bir toplumsal istikrarsızlığa yol açıyordu. Bu istikrarsızlığın çözümü babasoyluluk ve şiddet kurbanı olmuş ve böylelikle boyun eğme alışkanlığı edinerek bu düzene uymuş kadınların dolaşımıydı. Meillassoux'nun açıklaması doyurucu olmaktan uzaktır çünkü, soy ve evlilik kurallarının böyle önem kazanışının toplumsal değil teknik nedenlerini vurgulamakta ve toplumsal yeniden-üretimden çok, biyolojik yeniden-üretimi merkezî bir konuma yerleştirmektedir. Yazarın, grupların hayatta kalmak için kadınları dolaşıma sokmaları gerektiğine ilişkin argümanı, mevcut anasoylu, anayerli toplumların sunduğu kanıtlarla çelişir. Üstelik, çevre koşullarının, tarih öncesi çağda (bkz. Marshal Sahlins, *Stone Age Economics*, Chicago. 1972. s.1-40; Lee ve Devore 1968) İlkel grupların hayatta kalması için daha az değil, daha çok uygun olmuş olması olasılığı fazladır; bu da Meillassoux'nun, demografik yok olma tehdidinin babasoyluluğu, erkek egemenliğini ve kadınların dolaşımına dayalı evlilik bedeli sistemlerini açıkladığına ilişkin temel önermesini kuşkulu bir duruma düşürür. Biz, genel olarak soy ve evlilik üzerinde artan vurgunun, demografik değil toplumsal bir zorunluluğun, akrabalık bağına dayalı mülkiyet ilişkilerinden kaynaklanan bir zorunluluğun sonucu olduğunu öne sürüyoruz. Bkz. Olivia Harris ve Kate Young, 'Engendered Structures: Some Problems in the Analysis of Reproduction', Joel Kahn ve Josep Llobera'da, *The Anthropolgy of PreCapitalist Societies,* Londra, 1981.
35. Brown, 1975; B.Quain, 'The Iroquois', Margaret Mead (derl.) *Cooperation and Competition among Primitive Peoples,* Boston 1961; D. Schneider ve K.Gough, Matrilineal kinship, Berkeley 1961, s.211; K. Martin ve B. Voorhies, *Female of the Species,* New York 1975, s. 225; Schlegel, 1977.

36. Fried. 1967.
37. Bronislaw Malinowski, *Argonauts of the Western Pacific*, New York. 1961.
38. A.B. Weiner, *Women of Value. Men of Renown: New Perspectives on Trobriand Exchange*, Austin, 1976.
39. Sacks,1979.
40. Ibid, s. 147.
41. Meillassoux, 1981
42. C.Lancester, 'Brideservice, Residence and Authority among the Goba of the Zambesi Valley - Africa, 4,1974; 1976: Audrey I.Richards, 'Mother Right among the Central Bantu', Edward Evans-Pritchard ve bşk. (derl.) *Essays Presented to C.G.Seligman*. Westport, 1970.
43. Anayerlilikten ve anasoyluluktan uzaklaşma yönündeki tarihsel eğilim üzerine, bkz. Kathleen Gough, Variation in Residence', David Schneider ve Kathleen Gough, *Matrilineal Kinship*, Berkeley 1961, s. 631-54; Karla Foewe, 'Matriliny in the Throes of Change'- Africa, c. 48, no. 4, 1978; Karla Poewe, *Matrilineal Ideology*, London 1979; Karla Poewe ve P. Lovell, 'Marriage, Descent and Kinship', Africa, C. 49, 1979; Lancaster. 1974, 1976; C. Lancaster, 'Gwembe Valley Marriage Prestations in Historical Perspective: A Rejoinder to Colson and Scudder' *American Anthropologist*, 83, 1981; Chet S. Lancaster. *The Zambezi Goba: Sex Roles, Agriculture and Change*, Norman 1981; Elizabeth Colson, *The Social Consequences of Resettlement*, Manchester, 1971; Elizabeth Colson ve T. Scudder, 'Valley Tonga Residential Patterns: Comment Relating to Letters of Karla Poewe and Chet S.Lancaster', *American Anthropologist* 82, 1980; Elizabeth Colson ve T.Scudder, 'Comment on Lancaster's Response: Gwembe Tonga Virilocality', *American Anthropologist*, 83, 1981; Martin ve Voorhies, 1975, s. 220-29.
44. Burada, anayerli yerleşime karşı babayerli yerleşimin nedenlerinin kökensel nedenlerini tartışmıyoruz. Murdock (1949) ve H.E. Driver ile W.Massey gibi bazı yazarlar, *Comparative Studies of North American Indians*, Philadelphia (1957) bunun, iş bölümünün belirli bir geçim modeliyle karşılıklı etkileşiminden etkilendiğini öne sürdüler. H.Ember ve C.Ember, 'The Conditions Favouring Matrilocal versus Patrilocal Residence'da, *American Anthropologist*, 73, 1971, bunu kabul etmiyorlar ve anayerliliği, (iç değil) dış savaşlarla ilintilendiriyorlar. Yapıtlarının ağırlıkla, Güney Amerika kabilelerinden alınan verilere dayanması, savaşın yaygın bir görüntü olmadığı erken Neolitik dönemin yerleşim kurallarını açıklamada bu çalışmayı kuşkulu bir duruma düşürmektedir.
45. Friedl, 1975, s. 523.
46. Schlegel,1977, s.248.
47. Jill Hash, 'A Nöte on Groomprice', *American Anthropologist* 80, 1978.
48. A.Singer,'Marriage Payments and Exchange of People', *Man*, 8,1973, s.87.
49. Bunu anlamak, pek çok toplumdaki armağan verme işlemiyle ilişkili gerilimleri açıklamaya, bu toplumlarla savaş durumu arasındaki tek engelin armağanlar olduğu varsayımından (örneğin, Marcel Mauss, *The Gift, New*

York, 1967) çok daha yararlı olur. Armağan vermenin etrafındaki gerilimler, armağanların kalıcılaştırdığı ilişkilerin önemine ve bu ilişkilerin bozulabileceği konusuna işaret eder. Armağan vermenin, bazı daha 'doğal' düşmanları savmak yolu olduğunu varsayan çözümlemelerin iyi bir eleştirisi için bkz. Van Baal, *Reciprocity and the Position of Women*, New Jersey, 1975, s. 30, 69. Karışıklığı doğal durum, savaşı ise onun bozulmasının sonucu olarak görmek en iyisidir.

50. Robert Lowie, 'Some Aspects of Political Organization among the American Aborigines', R. Cohen ve John Middleton (derl.), *Comparative Political Systems*, New York, 1967.
51. Fried, 1975.
52. Sahlins, 1972, s. 132.
53. A.Lebeuf, The Role of Women in the Political Organization of African Societies', Paulme'de, 1971; C.Hoffer, 'Madam Yoko: Ruler of the Kpa Mende Confederacy', Rosaldo ve Lamphere'de, 1973.
54. Schlegel. 1977, s.121; Brown, 1970; P.Sanday, 'Female Status in the Public Domain', Rosaldo ve Lamphere'de, 1973.
55. Yayılmakta olan Avrupa toplumlarıyla temas, değişmez bir biçimde, cinsiyetler arasındaki siyasi iktidar dengesini yok etti ve bize, kadının siyasi rolüne ilişkin büyük oranda çarpılmış bir anlayışı miras bıraktı, çünkü Avrupalılar erkeklerle sistem içinde uğraşmayı seçtiler ve çoğu zaman kadının rolünü kabul etmeyi reddettiler. (R.S. Grumet, Sunksquaws, Shamans and Tradeswomen: Middle Atlantic Coastal Algonkian Women During the 17th and 18th Centuries', Etienne ve Leacock (derl.), 1980). Sanday'ın kadınların siyasal iktidar sahibi olduğunu saptadığı toplumların çoğunun, 1925'ten önce betimlenen toplumlar olması anlamlıdır; oysa, kadınların ekonomik ya da siyasal iktidarından yoksun toplumların çoğu, daha sonra betimlenen toplumlardı ve bu nedenle de, Avrupalılardan, daha uzun süre etkilenmiş olmaları olasıydı (Sanday, 1981, s. 158).
56. William Penn, *William Penn's Own Account of the Lenn: Lenape or Delaware Indians, ed. A. Ivleyers*, New Jersey, 1970 (1683), s. 31.
57. Sahlins, 1972; Lowie, 1967.
58. E.Buenaventura-Posso ve S.E. Brown, 'Forced Transition from Egalitarianism to Male Dominance: The Bari of Colombia', Etienne ve Leacock'da, 1980, s.116.
59. A.Barstow, The Uses of Neolithiq Archaeology for Women's Prehistory', *Feminist Studies*, 4, 1978; Joseph Campbell, *The Masks of God: Occidental Mythology*. New York, 1964.
60. Barstow, 1978; Campbell, 1964; Martin ve Voorhies, 1975; Rohrlich-Leavitt, 1977; George Thomson, *Studies in Ancient Greek Society:* The Prehistoric Aegean, New York, 1965.
61. J.Friedman ve M.J. Rowlands, 'Notes Towards an Epigenetic Model of the Evolution of "Civilization" ' J.Friedman ve M.J.Rowlands, ed. *The Evolution of Social Systems*, Pittsburg 1977.

62. Sahlins, 1972, s.133.
63. Friedman ve Rowlands, s.207.
64. Sahlins, 1972, s. 101-148.
65. J.Friedman, Tribes, States and Transformations', M.Bloch, (derl.) *Marxist Analyses and Social Anthropology*, New York, 1975; Friedman and Rowlands, 1978; D.Jewsiewicki, 'Lineage Mode of Production: Social Inequalities in Equatorial Africa', D.Crummey and C.C. Stewart, *Modes of Production in Africa: The Precolonial* Beverly Hills, 1981; Joel Kahn, *Minangkabau Social Formations*, Cambridge 1981.
66. J.F.Collier ve M.Z.Rosaldo, 'Politics and Gender in Simple Societies', Ortner ve Whitehead, 1981, s. 282; Douglas, 1967, s. 129-30.
67. M.Douglas, 'Is Matriliny Doomed in Africa?' Mary Douglas ve Phylis M.Kaberry'de, ed., *Man in Africa*, Londra, 1969, s.125-30.
68. Friedman, 1975; Friedman and Rowlands, 1978.
69. Brown, 1975; Fred Eggan, *Social Organization of the Western Pueblos*, Chicago, 1950; Schlegel, 1977; E.P.Dozier, *Hano: A Tewa Indian Community in Arizona*, New York, 1977, s.40.
70. A. Schlegel, *Male Dominance and Female Authority: Domestic Authority in Matrilineal Societies*, New Haven, 1972, s.192.
71. Johnson ve Hendrix, 'A Cross-Cultural Test of Collins's Theory of Sexual Stratification', *Journal of Marriage and the Family*, 2, 1982. 72. Johnson ve Hendrix, 1982, s. 681.
73. J.C.Mitchell, *The Yao Village: A Study in the Social Structure of a Nyasaland Tribe*, Manchester, 1966, s.181.
74. Brown, 1975
75. Collier and Rosaldo, 1981.
76. J.Siskind, *To Hunting in the Morning*, Oxford, 1973.
77. H.K. Schneider. *Livestock and Equality in East Africa*, Bloomington, 1979,
78. Jewsiewicki, 1981, s. 99.
79. W.M.Goodenough, *Property, Kin and Community on Truk*, Hamden, Connecticut, 1966.
80. Poewe, 1979.
81. Barstow, 1978, s. 15; J. Mellaart, *Catal Hoyuk: A Neolithic Town in Anatolia*, New York, 1967; Campbell, 1964.
82. Oscar Lewis, *Effects of White Contact upon Blackfoot Culture, Monographs of the American Ethnological Society*, 6, Seattle 1942: A.Klein, 'Adaptive Strategies and Process on the Plains: the 19th Century Cultural Sink', Doktora tezi. State University of New York, Buffalo, 1976.
83. Audirey I.Richards, *Economic Development and Tribal Change* Cambridge 1952.
84. Martin ve Voorhies, 1975, s. 236.
85 Poewe, 1981, s. 40.
86. *The World Ethnographic Sample* çok karılığın anasoylu toplumların yüzde 56'sında olduğunu ortaya koyar (Murdoch, 1965). Ancak, genel çok karılı-

lık Schlegel'in şifrelediği yirmi dört anayerli toplumdan yalnızca üçünde (sekizde bir) yaşanmaktadır, ancak çoğunluğunda (yirmi dört örneğin beşinde kesinlikle yoktu) kısıtlı bir biçimde vardır. (çok karılılığın, piyasanın mevcut olduğu ve sömürgeciliğin erkek egemenliğini koruyup yüreklendirdiği anayerli toplumlara daha sonradan eklenmiş olması da olasıdır. Çünkü daha önce belirtildiği gibi, çokeşlilik 'kaynaklara ulaşmanın bireyselleşmesi' ile ilgilidir (Poewe 1981, s. 40). Ne olursa olsun, genel çok karılılığın, anayerli bağlamda neden daha az gelişmiş olduğunun derin yapısal nedenleri vardır. Çokkocalılık (polyandry), anayerli gruplara benzer bir biçimde yalnızca sınırlı avantajlar sundu. David Aberle, 'Matrilineal Descent in Cross-Cultured Perspective' Schneider ve Gough, 1961, s. 721, yalnızca bir örneği ortaya koyar, o da ikiyerli bir toplumdadır. Murdoch, 1949, s. 261'de iki örnek aktarır, Marquesan'lar ve Toda'lar (fraternal polyandry/erkek kardeşlerle çokkocalılık); Goodenough Truk'a ilişkin bir örnek bulmuştur; Schlegel da bir örnek anmıştır.

87. Poewe, 1981, s. 87.
88. Heath, 1958, s. 79.
89. Eric Wolf, Peasants, New Jersey, 1966 s. 65.
90. H.E.Driver ve W.Massey, *Comparative Studies of North American Indians,* Philadelphia, 1957.
91. Meillassoux, 1981, s. 44.
92. Poewe, 1981.
93. Aberle, 1961. s.717 ve Tablo, s.723; M.Whyte. *The Status of Women in Preindustrial Societies*, Princeton, 1979; E.Boserup, *The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change under Population Pressure,* Chicago, 1965; Boserup, *Woman's Role in Economic Development.* Londra, 1970; Lancaster 1976.
94. Mellaart, 1967; Barstow, 1978.
95. Schneider ve Gough 1961, s. 585; Murdoch, 1965, s. 207-12; Thomsen, 1965.
96. Murdoch, 1949.
97. Sacks, 1979.
98. Friedman, 1975.
99. A.g.y. Meillassoux 1981.
100. Murdock, 1949; Gough, 1961, s. 565.
101. Sacks, 1979.
102. Jack Goody ve S.Tambiah, *Bridewealth and Dowry,* Cambridge 1973, s. 3; Audrey I. Richards, 'Some Types of Family Structure amongst the Central Bantu', A.R. Radcliffe-Brown ve D.Forde, *African Systems of Kinship and Marriage*, Londra, 1950.
103. Sacks,1979,5.183.
104. Marilyn Strathern, 'No Nature, No Culture: The Hagan Case', C. Mac Cormack ve Marilyn Strathern, ed., *Nature, Culture and Gender,* Cambridge, 1980, s.208.
105. Ortner ve Whitehead, 1981, s. 20.
106. Üretim tarzının hiçbir zorunlu tekbiçimliliğine gönderme yapmaksızın,

devlet iktidarının ve otoritesinin uygulanabileceği politik biçimlerin bulunmadığı koşullarda akrabalığın aristokrat gruplar arasında politik ilişkiler olarak işlev gördüğü geçiş dönemi sınıflı toplumlarında kadınları etkileyen benzer süreçlerin etkin olduğunu öne sürüyoruz. Lebeuf, 1971, Afrika'da bu türden çeşitli toplum örneklerini betimledi. Polanyi tarafından çözümlendiği biçimiyle Dahomey, *(Dahomey and the Slave Trade: An Analysis of an Archaic Economy,* Seattle, 1966) akrabalığın yönetici sınıf için hâlâ son derece önemli olduğu ve kralın kızlarının krallığın her yerinde onun temsilcileri olarak işlev gördüğü bir sınıflı toplum örneğidir. Goldman (1967) ve Sahlins (1961) Polinezya'daki akrabalık düzenine dayalı sınıflı toplumları tartışır. (I. Goldman, 'Status Rivalry and Cultural Evolution in Polynesia', Cohen ve Middleton, ed., 1967; Marshall Sahlins, 'The Segmentary Lineage: An Organization of Predatory Expansion', *American Anthropologist* 63, no: 2, 1961, s. 332-45)

107. Sacks, 1979, s. 115.
108. Afrikadaki hami-yanaşma sistemleri için bkz. Lucy Mair, 'Clientship in East Africa', *Cahiers d'Etudes Africaines,* 2,6,1961; Lucy Mar, Primitive Government, Bloomington, 1977; Jean Buxton, *Chiefs and Strangers,* Oxford 1963; ve *Cahiers d'Etudes Africaines,* özel baskı, 9, 1969. Bkz. Frederick Barth, *Political Leadership among the Swat Pathans,* Londra 1965, Swat Pathan'lar arasında hamiliğin işleyişi üzerine; Goldman (1967) ve Sahlins (1961) hamiliğin Güney Pasifik'teki politik evrime katkısını inceler.
109. Service, 1975
110. Meillassoux, 1981, s. 78-81.
111. Mair, 1961, s. 316.
112. A.g.y., s.315.
113. I. Nash, 'The Aztecs and the Ideology of Male Dominance' *Signs,* 4, 1978, s.356.
114. I. Silverblatt, 'Andean Women: Gender and the Origin of the State' *Feminist Studies,* c. 4, 1978, s. 47.
115. Sherry Ortner, The Virgin and the State', *Michigan Discussions in Anthropology* 2, 1976; J. Schneider, 'Of Vigilance and Virgins: Honor, Shame and Access to Resources in Mediterranean Society', *Ethnology,* 10,1,1971; Silverblatt, 1978. Avrupa tarihinde, kadın bakireliği ve iffeti konusundaki ısrar, evlilik içi sevgi ve iş birliğini de vurgulayan yükselen orta sınıfla yakından bağıntılıydı. Bkz. Eli Zaretksy, *Capitalism, The Family and Personal life,* New York, 1976; Lawrence Stone, *The Family Sex and Marriage in England,* 1500-1800, New York, 1979. Klasik uygarlıklarda da aristokrasiden çok orta sınıflar, kadın iffetine değer veriyorlardı. Bkz. Arthur, 1977 ve Pomeroy, 1974.
116. Reiter, 1977, s.10.
117. J.Murra, 'Cloth and its Functions in the Inca State', *American Anthropologist,* 64,1962.
118. Glotz, 1968; Rohrlich-Leavitt, 1977.
119. Polanyi, 1966, s. 55; Sacks, 1979, s. 237.

120. W.Hallo, 'Woman of Sumer D.Schmandt Besserat ed, *The Legacy of Sumer,* Invited lectures on the Middle East at the University of Texas at Austin. Malibu 1976; S. Kramer, 'Poets and Psalmists; Goddesses and Theologians', Schmandt-Besserat içinde.
121. Mc Namara ve Wemple, 1977.
122. Lebeuf, 1971.
123. S.Diamond, *In Search of the Primitive* A *Critique of Civilization,* New Brunswick, New Jersey, 1974, s. 260-74.
124. Hallo, 1976.
125. Lebeuf, 1971, s. 100
126. Ne yazık ki, tarihsel kaynaklar her zaman, üst sınıftan kadınlar konusunda köylülük ya da köle sınıfı konusunda olduğundan daha açıktır. Buganda'daki köylü kadınların yazgısı üzerine tartışma için bkz. Sacks, 1979, s. 208-9.
127. Eski Mezopotamya'daki 'despotlar'ın yükselişi için bkz. N. Bailkey, 'Early Mesopotamia and Constitutional Development', *American Historical Review* 72, 1967; L Diakonoff, 'The Rise of the Despotic State in Ancient Mesopotamia', *Ancient Mesopotamia:* A *Socio-Economic History, A Collection of Studies by Soviet Scholars,* Moskova, 1969; Yunan tiranları üzerine kaynaklar için bkz. M.Arnheim, *Aristocracy in Greek Society,* Londra 1977, C.Starr, *The Economic and Social Growth of Early Greece 800-500 BC,* Oxford (New York) 1977.
128. A.Tyumenev, *The State Economy of Ancient Sumer Ancient Mesopotamia: A Socio-Economic History,* Moskova 1969, s. 82-4.
129. Bkz. Diamond, 1974, s. 256, Bohannon'dan alıntı.
130. R.Adams, 1966.
131. V.Ehrenberg, *The Greek State,* New York, 1964; Lacey, 1968.
132. Aeschylus, *The Oresteian Trilogy,* New York 1959, s. 147-82.
133. Lacey, 1968, s. 73.
134. Rohrlich, 1980, s.89.
135. Mc Namara ve Wemple, 1977; A.Lewis, *The Development of Southern French and Catalan Society,* Austin 1965; S. Wemple, *Women in Frankish Society: Marriage and the Cloister, 500 to 900,* Philadelphia, 1981.
136. T.Jacobsen, *The Treasures of Darkness,* New Haven, 1976.
137. Kramer, 1976.
138. Arthur, 1977; Rohrlich, 1980; Aeschylus, 1959.
139. Sacks, 1975; Reiter, 1977.
140. Sacks, 1975.
141. Reiter, 1975, s. 280.
142. S.Ortner, 'The Virgin and the State', *Michigan Discussions in Anthropology,* 2, 1976, s. 29.
143. Orther, 1976, s. 29.
144. I. Seibert, *Woman in the Ancient Near East,* New York 1974, s. 14.
145. Eli Zaretsky, 1976.

Baş Düşman*

Christine Delphy

Fransa'da, ABD'de ve sorunun ele alınmış olduğu her yerde, Kadın Kurtuluş Hareketi'nin doğumundan bu yana, Marksist bakış açısı hareketin dışında geliştirilmiş –geleneksel komünist partilerde ve onların dışındaki sol gruplarda ortak ifadesini bulan– bir çizgi tarafından temsil edildi ve hareketin içinde bu parti ve gruplardan gelen kadınlarca yaygınlaştırıldı.

Bu çizgi, teorik açıdan olduğu kadar stratejik açıdan da hareket içinde yer alan kadınlar topluluğuna genel olarak yetersiz görünüyor. Çünkü bu çizgi;

1. Kadınların ortak ezilmişliğini açıklamıyor,

2. Odak noktası olarak, kadınların ezilmesini değil, bu ezilmenin proletarya üzerindeki sonuçlarını alıyor. Örnek: "Ekmek ve Güller" (Bread and Roses).

Bu ise ancak, bu çizginin sahip çıktığı ilkelerle, bunların kadınlara uygulanması arasındaki çelişki pahasına mümkündür. Gerçekten de, tarihsel mddecilik toplumsal uzlaşmazlıkların sınıfsal kavramlar temelinde tahliline dayanır; sınıfların kendileri de üretim sürecindeki konumlarına göre tanımlanırlar. Oysa, bir yandan tarihsel maddeciliğin bu ilkelerinin kadınla-

---

* Bu makale, " l'Ennemi principal" (*Libération des femmes, Maspero*, Partizan Dizisi, 1970) başlıklı makaleden dilimize Şadi Ozansü tarafından çevrilmiştir.

rın kadın olarak durumlarının incelenmesine uygulandığı iddia edilirken öte yandan da kadınlarla üretim arasındaki özgül ilişkilerin tahlili, yani bir sınıfsal tahlilin geliştirilmesi, düpedüz ihmal edilmektedir. Tabii böyle bir teorik boşluğun beklenir sonuçları şunlardır:

– Kadınların ezilmesinin, sınıf mücadelesinin mevcut tanımının –yani sadece proleterlerin sermaye tarafından ezilmesinin– ikincil (ve ondan türetilmiş) bir sonucu gibi görülmesi;

– Kadınların, kapitalizmin yıkılmış olduğu yerlerde ezilmesinin tümüyle ideolojik nedenlere bağlanması –ki bu da ideolojinin, Marksist olmayan ve idealist bir biçimde, ussallaştırmaya yaradığı maddi bir ezilmenin yokluğunda bile varlığını sürdürmeye devam eden bir etken olarak tanımlanması anlamına gelir.

Bu postülalar kadın hareketinin şu dinamiğiyle çelişiyor: Kadınlar giderek biri teorik, diğeri politik olmak üzere ikili bir ihtiyacın bilincine varmaktalar. Bunlar;

– Kapitalist üretim ilişkilerinin ilgasının kendi başına kadınların kurtuluşuna yetmeyişinin yapısal nedenlerini bulma ihtiyacı ile,

– Kendilerini özerk bir politik güç olarak oluşturma ihtiyacıdır.

Dolayısıyla hareket daha doğduğu andan itibaren şu çelişkiyle karşı karşıya kalıyor: Kadın Kurtuluş Hareketi kendini devrimci bir güç hâline getirir getirmez, kadınların mücadelesini global bir devrimci perspektife dâhil eden tek tahlil bu ihtiyaçlardan birincisini –kadınların özgül ezilmelerinin nedenlerini araştırmayı– devre dışı bıraktığı gibi, ikincisine de teorik hiçbir temel sunmuyor, yani kadınların özerk bir hareket oluşturmalarına izin veriyor, fakat bunun zorunluluğunu temellendirmiyor.

Bu çelişkinin sonuçları, hareket içinde derhal genel bir hoşnutsuzluk havasının, uzlaşmaz eğilimlerin, işleyiş zorluklarının, başka bir deyişle, referans yapılan teori ile saldırılması gereken

gerçek ezilme arasında bir boşluk var oldukça ve hareketin bir hareket olarak varlığı sağlamlaştırılmadığı, yani teorik olarak yerine oturtulmadığı sürece, uyumlu bir pratiği tanımlamanın imkânsızlığına bağlı sorunların doğmasıyla kendini hissetiriyor.

Dolayısıyla, bu çizginin varlığının pratik sonucu harekete bir fren etkisi yapması oluyor; kuşkusuz bu da rastlantısal bir olgu değil. Bizim bu noktadaki amacımız, ne bu çizginin kadınların kendileri tarafından sahiplenilişinin mekanizmalarını[1], ne de bunun hangi anlamda kadınların ezilmesinde nesnel –ve salt kapitalist sınıfla sınırlı olmayan– çıkarların varlığıyla ilgili ek bir kanıt oluşturduğunu göstermek. Bu aşamada, bu çizginin kadınların kurtuluşu önünde nesnel bir fren rolü oynaması nedeniyle, ancak, kadınların tabiiyetini sürdürmek isteyen grupların bir işi ve aynı zamanda bu tabiiyeti aklayan teorilerin Marksist bir örtüsü, yani bir ideoloji olarak görülmesi gerektiğini söylemekle yetinilebilir. Ama bir kez daha belirtelim ki amacımız, bu çizginin noktası noktasına yargılamasını yapmak değil –bu yargılama başka bir yerde yapılacaktır– hareketin bugün önemle ihtiyaç duyduğu bir şeyi, yani kadınların ezilmesinin maddeci bir tahlilinin temellerini ortaya koyma çabasıdır.

Bu kaygı gerçekten de hareketin nesnel bir ihtiyacına denk düşüyor, çünkü 1969-1970'te birbirleriyle hiçbir bağlantısı bulunmayan ve birbirlerinden binlerce kilometre uzaklıktaki feministler tarafından, kadınların ezilmesini maddi temelinden hareketle kavramaya çalışan şu denemeler eş anlı olarak yayımlandı. ABD'de Margaret Benston'm (bu sayıda yer alan) makalesi ile Suzie Olah'tn "Kadınların Ezilmesinin Ekonomik İşlevi" adlı makalesi; Küba'da gene bu sayıda yayımlanan "Görünmez Emeğe Karşı" adlı makale ve Fransa'da F.M.A.* grubunun yayımlanmamış bir manifestosu[2].

---

* 1967'de **Féminin/Masculin Avenir** (Kadın/Erkek Gelecek) adıyla kurulan ve içinde erkeklerin de bulunduğu bu grup, daha sonra içinde erkeklerin yer almadığı **Féministe Marxiste Action** (Feminist Marksist Eylem) grubuna dönüştü. (Çevirenin notu.)

Her toplum varlığını sürdürebilmek için maddi ürünler (üretim) ve insanî varlıklar (yeniden-üretim) yaratmak zorundadır. Söz konusu denemeler, kadınların ezilmesinin tahlilini, onların üretime (yani sadece yeniden-üretime değil) özgül katılımları üzerine dayandırıyorlar. Bu katılım, üretken görevler olarak tahlil edilen ev işi ve çocukların yetiştirilmesi aracılığıyla gerçekleşiyor. Sözü edilen denemeler, bu yönleriyle Marksist ilkelere dayalı radikal bir kadın açılı tahlilin tohumunu oluşturuyor. Gene bu denemeler, ekonomik işlevi göz ardı edilen ailenin, her şeyden önce "geleceğin üreticileri"nin beyinlerinin ideolojik olarak yıkandığı ve sadece kapitalist sömürüyü dolaylı olarak desteklemeye yönelik bir alan gibi görüldüğü sözde-teorileri bir kenara iterek, onun bir ekonomik sömürü alanı, yani kadınların sömürüldükleri alan olduğunu gösterdiler. Ev işlerinin ve çocukların yetiştirilmesinin;

1. Tümüyle kadınların sorumluluğunda ve

2. Karşılığı ödenmeyen işler olduğunu sergileyen bu denemeler sonuçta, kadınların üretimle, köleliğe benzetilebilecek özgül bir ilişki içinde oldukları saptamasında bulunuyorlar. Bununla birlikte, bu saptamayla yetinmek mümkün değildir. Şimdi yapılması gereken şunlardır:

– Ev içi mal ve hizmetlerinin **doğası** ile bu mal ve hizmetlerin üretilme tarzı arasındaki ilişkileri tahlil etmek;

– Kadınların sınıfsal bir tahliline girişmek;

– Bu tahlilden yola çıkarak, hareketin politik perspektiflerini, hedefleri, seferberliği ve politik ittifakları açısından kalın hatlarıyla çizmek.

Kadınların İçinde Yer Aldıkları Üretim İlişkileri

"Sosyalist" toplumlar da dâhil olmak üzere, mevcut tüm toplumlar, çocukların yetiştirilmesi ve ev içi hizmetlerinde kadınların karşılıksız emeğine dayanırlar. Bu hizmetler ancak bir bireyle (koca) kurulan özel bir ilişki çerçevesinde sunulabilir ve

mübadele alanından dışlanmış oldukları için de değer taşımazlar. Bunların karşılığı ödenmez. Bu hizmetlerin karşılığında kadınların ellerine geçen, yaptıkları işten bağımsızdır ve onun karşılığı olarak sunulmaz; yani yapılan işin karşılığı olarak hak edilen bir ücret gibi değil, bir bağış gibi verilir. Kocanın tek yükümlülüğü -ki bu da kuşkusuz kendi çıkarınadır- karısının ihtiyaçlarını karşılamak, başka bir ifadeyle onun emekgücünün bakımını sağlamaktır.

Yukarıda andığımız Amerikalı ve Kübalılar'a ait metinlerde, bir ikirciklilik ya da daha doğrusu egemen ideolojinin bir kalıntısı varlığını şöyle sürdürüyor: Ev emeğinin üretken olduğu kabul edilmekle birlikte, onun değer taşımayışının, karşılığı ödenmeyen bir emek oluşunun ve mübadele alanından dışlanışının, aslında ev içi hizmetlerinin doğasından kaynaklandığı ima ediliyor veya belirtik olarak böyle olduğu ifade ediliyor. Bu ise iki postülaya dayanıyor ve bunlarda ifadesini buluyor. Bunlara göre kadınlar;

1. "metaların üretiminden yapısal olarak sorumlu değildirler"[3] ve "artık ürün alanının dışında tutulmuşlardır";

2. "mübadele değerleri" üretmezler; "artık ürün" yaratmayan, "kullanım değerleri" üretimi faaliyetlerine sıkıştırılmışlardır.[4]

Bizse, tersine, kadınların üretim ilişkilerini yaptıkları işlerin doğasının açıkladığını kabul etmekle birlikte, kadınların yaptıkları işlerin değer alanından dışlanmasına yol açanın bu üretim ilişkilerinin kendileri olduğunu ileri sürüyoruz. Ekonomik etmenler olarak mübadele piyasasından dışlananlar kadınlardır, onların üretimleri değil.

I. Yukarıda, ev emeği bağlamında geçerli olduğu biçimiyle betimlenmiş üretim ilişkileri (emeğin karşılıksızlığı), sadece aile içinde tüketilen ürünlerle* (çocukların yetiştirilmesi, ev içi hizmetleri) sınırlı olmayıp, aynı zamanda, aile içinde üretilmiş olmaları durumunda piyasaya yönelik ürünleri de kapsar.

Kadınların, hayatî malların ve ürünlerin yaratılmasına katılımı bütün bir etnoloji yazını tarafından doğrulanmaktadır ve bu, onların daha aşağı bir konumda bulunmalarını, insan türünün varlığını sürdürmesinde –en azından "başlangıçta"– ikincil bir rol oynamalarıyla açıklamaya çabalayan ideologlar yazınında koca bir mürekkep lekesi oluşturur. Burası, tarihin her anına dilediğince mal edilen efsanevi kökenler sisteminin –ki Engels'in kendisi de bu efsanenin kurbanı olmuştur– temelinde yatan "doğalcı" ideolojinin oluşma sürecinin tartışılmasının yeri değil. Burada, tüm etnolojik belgelerin, kadınlar ve erkeklerce yapılan üretimlerin ekonomik öneminin cinsiyetlerden birinin veya diğerinin toplumsal üstünlüğüyle hiçbir ilişkisi olmadığını kanıtladıklarını söylemek yeterlidir. Aksine, etnolojik olsun, sosyolojik olsun tüm kanıtlar tersine bir ilişkiyi ortaya çıkarır: Egemen sınıflar, üretken emeği, boyundurukları altında tuttukları sınıfları çalıştırarak gerçekleştirirler.

Bugün Fransa'da kadınların sadece ev içi kullanımına yönelik ürünlerin üretiminde harcadıkları emek değil, piyasa için yaptıkları üretim de karşılığı ödenmeyen emek kategorisine girer. Bu (atölye veya fabrikadan farklı olarak) üretim biriminin aile olduğu tüm sektörlerde, yani tarımın büyük bölümünde, esnaflıkta ve zanaatçılıkta geçerlidir. Kadınların bu emeği hiçbir şekilde marjinal sayılamaz: Nitekim 1968 yılında Fransız çiftçilerinin karıları günde ortalama 4 saatlerini tarım işlerine veriyorlardı[5]. "Kırsal bunalım" diye nitelenen olay büyük ölçüde, artık kızla-

* Yazarın özellikle kullandığı productions terimini Türkçeye çevirirken üretimler yerine (yer yer) ürünler sözcüğünü tercih edişimin nedeni, ilkinin birçok durumda metni anlaşılmaz kılacağı kaygısıydı. (Çevirenin notu.)

rın çiftçilerle evlenmek istemeyişi olgusuna bağlıydı. Oysa, "bir çiftliğin kadınsız yürümeyeceği" genel bir kanıdır. Köylü, hizmetçiye verecek parası yoksa kadın alır, diyordu Michelet. Bu, bugün de böyledir. "Michel'in aslında kendisine yardımcı olacak birine ihtiyacı vardı, ama bir hizmetçi kız bulamıyor. Keşke bir evlenebilseydi..."[6] Fransa'da, işletmelerde kadınlara yüklenen işler bölgeden bölgeye değişiklik gösterir. Bununla birlikte, kümes hayvanları, domuzlar, vb. hayvanların bakımı, değişmez bir şekilde kadınların sırtındadır. Geri kalan tüm işlerde de hizmete hazırdırlar: Aşağı, pis, yorucu ve makinalaşmamış işlerin (özellikle ineklerin sütünün sağılması elle yapıldığında, bu iş o kadar esir alıcı ve sıklığı açısından bezdiricidir ki şimdilerde bazı kadınlar evlilik sözleşmelerine bu işten muaf tutulmaları koşulunu koyduruyorlar; erkeklerse, bu işi, ancak işlem makinalaştığında sahipleniyorlar) üzerlerine yıkıldığı yardımcılar ve uygulayıcılardır onlar. Çiftlik içinde üretilmeyen tüketim maddelerinin satın alınabilmesine imkân sunan hemen hemen tek nakit para kaynağı, süt, yumurta ve kümes hayvanları gibi, özgül olarak kadınların yaptıkları üretimlerdir. İşletmede kadına yüklenen işler ne olursa olsun, onun emeği kesinlikle gereklidir, çünkü yalnız bir erkek, iki işte birden çalışmaksızın bir çiftliği ayakta tutamaz ve sadece tarımsal üretimle yetinse bile –çocuğu olmayan yalnız bir erkek çok fazla ev içi hizmetine ihtiyaç duymaz– bir çiftliğin işini tümüyle kendi başına yürütemez.

Dolayısıyla, kadının karşılıksız emeği, tıpkı geçmişte kelimenin gerçek anlamında mirastan yoksun bırakılmış küçük erkek ve kız kardeşlerle, çocukların karşılıksız emeğinin olduğu gibi, işletmenin genel ekonomisinde hesaba katılır. Her ne kadar günümüzde, çoğu durumda, küçük kardeşler ve çocuklar çekip gitme tehdidiyle veya gerçekten başlarını alıp giderek belli bir ücreti elde etmeyi zorla dayatıyorlarsa da, şunu hatırlatmakta fayda vardır ki, onların sömürülmeleri bütün sektörlerde sanayileşmeye kadar (18. yüzyıl sonu), tarımda ise son savaşa kadar bir kuraldı.

Tarihsel ve etimolojik olarak aile, bir üretim birimidir. Latince'de Familia, aile babasının iktidarına (o zamanlar mülkiyetle eş anlamlıydı) tabi kılınmış toprak, köle, kadın ve çocuklar toplamı anlamına gelir. Bu üretim biriminde aile babası egemendir: Otoritesi altında bulunan bireylerin emeği ona aittir veya başka bir ifadeyle aile, emeklerini bir "reis"e borçlu olan bireyler toplamıdır.

Aile, bir bireyin evlilik yoluyla kendisiyle akraba olmuş veya kendisine bağlanmış olanları sömürmesi üzerinde temellenmiş olduğundan, bu sömürü, üretim tarzının bir aile üretim tarzı olmaya devam ettiği her yerde sürer. Söz gelimi Fas'ta: "Kırsal kesimde kadınlar meyvelerin toplanması ve hayvanların bakımında çalışırlardı. Bu kadınlar emeklerinin karşılığında hiçbir şey almazlardı; kendi bakımlarının aile reisi tarafından sağlanması hakkına sahiptiler."[7]

Bugün Fransa'da 7 milyon kadın "faal" nüfus içinde, yani üretime katılır durumda gösteriliyor. Bu 7 milyon kadının 1 milyonu "aile yardımcısı" statüsündedir, yani emeklerinin karşılığı ödenmez; emeklerinin karşılığı ödenmeyen bu kadınların yaklaşık onda sekizi tarımda istihdam edilirler. "Aile yardımcısı" statüsü aile-içi sömürünün onaylanmasıdır; çünkü emeğinin karşılığı ödenmeyen üreticiler olgusunu, yani onların yaptıkları üretimden elde edilen kârın tümüyle akraba, erkek arkadaş veya babanın hanesine geçirilmesini kurumlaştırır. "Aile yardımcısı" statüsü, savaş sonrasında bu emekçilerin "toplumsal haklar"dan yararlandırılmalarına imkân sağlamak için "icat" edilmişti. Bununla birlikte, birçok çiftçinin, esnafın ve zanaatkârın karısı kendisini "mesleksiz" diye nitelendirmeyi sürdürüyor. Öte yandan, aile-içi sömürü çerçevesinde meta üretimine katılan kadınların sayısı kesinlikle, sayımlarda "aile yardımcısı" olarak geçen kadınların sayısından çok yüksektir. Yüzde 40 gibi çok düşük bir oran taban kabul edildiğinde, 14 milyon yetişkin kadından (17 ile 64 yaşları arası) 1 milyon 400 bin kadarının

yani her 10 kadından 1'inin, bu türden üretim ilişikilerine tabi olduğu ortaya çıkar.

Çocukların emeklerinin karşılıksızlığı sorgulanmaya başladığı hâlde, kadınların emeğinin karşılıksızlığı varsayılmaya devam ediyor: İşletmede farklı kuşaklardan çiftlerin bir arada yaşaması durumunda, oğullar, giderek daha sık bir biçimde, sadece emekgüçlerinin bakımıyla "ödüllendirilmek"le yetinmeyerek emeklerinin karşılığının ödenmesini dayatıyorlar: ama oğulların karılarının da benzer bir talepte bulunabileceklerinin, yani çiftin iki ayrı iş için iki ayrı ücret almasının ima edilmesi tam bir anlayışsızlık duvarına toslar. Demek ki, erkeklerin emeğinin karşılıksızlığına karşı çıkılmakla birlikte (nitekim artık "faal" 43 erkekten biri aile yardımcısıyken, "faal" 7 kadından biri böyle nitelendirilmeye devam ediyor), kadınların emeğinin karşılıksızlığı sadece pratikte değil, aynı zamanda devlet bütçesinde (aile yardımcısı statüsü) ve muhalefet odaklarının taleplerinde kurumlaştırılıyor. M.O.D.E.F., her aile işletmesinin bir ücret karşılığı gelir düzeyine ulaştırılmasının güvence altına alınmasını talep ediyor. Bunun anlamı şudur: Kadının emeği hane üretiminin bir parçası olduğu için bir ücreti hak etmez; daha doğrusu, kadının üretimi koca tarafından kendi ürünüymüşçesine mübadele edildiği için, kadının emeği kocasına aittir.

II. Kadınlar tarafından üretilen ev içi hizmetleriyle, aile içinde üretilip tüketilen ve üretken denilen diğer mal ve hizmetler arasında bir fark yoktur.

Klasik köy ekonomisinde aile tarafından tüketilen malların büyük bir bölümü gene aile tarafından üretilir. Yani aile üretiminin bir bölümünü doğrudan kendisi emer. Oysa bu da aslında ticarileştirilebilir bir üretimdir; başka bir ifadeyle kullanım değeriyle mübadele değeri arasında ayrım yoktur. Aile tarafından tüketilen ve dolayısıyla aile için bir kullanım değerine sahip olan mal, pazara sürülebileceğinden, aynı zamanda doğal ola-

rak bir mübadele değeri de taşır. Öte yandan, bu mal aile içinde üretilmemiş olsaydı, zaten pazardan satın alınacak muadiliyle yeri doldurulacaktı.

Bu nedenle, köylülüğün aile-içi üretime dayanan tüketimi, ilgili kişiler açısından bir gelir, ulusal gelir hesaplarında ise bir üretim kalemi olarak kabul edilir. Artık bu noktadan sonra halledilmesi gereken tek sorun, ailece yenilmiş domuzun değerinin maliyet fiyatı (satılabileceği fiyat, yani satılsaydı işletmenin elde edeceği kârı içeren fiyat) üzerinden mi, yoksa yerine koyma fiyatı (işletmede üretilmemiş olsaydı pazarda satın alınacağı fiyat, yani tüketim biriminin elden çıkarmak zorunda kalacağı değer miktarını içeren fiyat) üzerinden mi hesaplanacağını kestirmekten ibarettir.

Köylü ailesinde olduğu gibi, tüketiciyle üretici bir ise, üretimle tüketim arasında şöyle bir sürekliliğin olduğu görülür: Buğday tüketilmek için ekilir, tane halinde tüketilemeyeceği için öğütülür, un hâlinde tüketilemeyeceği için pişirilir ve hedef nihaî tüketim olduğu için de bu işlemlerin hiçbirinin tek başına bir anlamı yoktur. Dolayısıyla, bu süreci kesintiye uğratmak saçmalık olur. Oysa bu sürecin bir bölümünü –yani un üretiminin tamamlanmasına kadar geçen süreci– üretim diye nitelendirip, geri kalan bölümünü, söz gelimi ekmeğin pişirilmesine kadar olan bölümü, üretken-olmayan diye nitelendirmek tam da böyle bir hesaplamadır. Ya aile içinde üretilip tüketilmiş üründe cisimleşen tüm emek üretkendir ya da bu emeğin hiçbir bölümü üretken değildir. Bu son varsayım da saçmadır, çünkü yenilen domuz pekâlâ pazarda mübadele edilebilirdi, ama o zaman yerine kendi muadili olan satın alınmış besin maddelerinin konması gerekecekti. Tek-ürünlü tarım yapan çiftçilerin ve özellikle de tüketebilecekleri hiçbir şey üretmeyen emekçilerin durumu budur. Bu olgu her üretimin nihaî hedefinin tüketim olduğunu gizler, çünkü bu durumda tüketimin yapılabilmesi için ürünlerin daha önce iki kez mübadele edilmiş olması gerekir (emeğin ürününün satışı ile tüketilecek ürünün satın alınması). Üretim/

tüketim sürekliliğinde kopukluk yaratan, nihaî hedef tüketimin gerçekleşmesi için zorunlu bazı faaliyetlerin üretken olmayışı değil, üretimler uzmanlaşmaya uğradığında her üretimin nihaî hedefi tüketimin mübadele yoluyla dolayımlanmasıdır.

Köylülükte aile içinde üretilenin tüketilmesi örneği, "üretken" faaliyetler (domuzun semirtilmesi gibi) denilenlerle, "üretken-olmayan" denilen (sözü edilen domuzun pişirilmesi) ev içi faaliyetleri arasında hiçbir doğal fark bulunmadığını çok güzel sergiler. Sonuçta, erkekler ve kadınlar birlikte kullanım değerleri yaratırlar.

Bunlar;

1. Potansiyel olarak mübadele değerleridir: Kadınlarla erkekler kendi tüketimleri için ve mübadele edilmek üzere süt, yumurta ve tarımsal besin maddeleri üretirler, arzu edilen tüketim düzeyiyle arzu edilen nakit para miktarı, pazara sunulan ürünle aile içinde tüketilen ürünü belirler:

2. Üretim kalemleri olarak hesaplanmıştır (GSMH içinde);

3. "Üretken" kullanım değerleri, tümüyle hane emeği tarafından yaratılmş "üretken-olmayan" kullanım değerlerinden farklı değildir; işlenmemiş ürünlerle aynı yaratılma ve dönüşme sürecinin içinde yer alırlar (tüketilebilir besin maddeleri üretimi alanında aynı hammaddelere dayanırlar) ve aynı amaca, yani aile-içi tüketime yöneliktirler[8].

III. Nasıl ki aile-içi tüketimi hedefleyen ve üretken diye nitelendirilen faaliyetlerle, gene aile-içi tüketimi hedeflemekle birlikte üretken-olmayan diye nitelendirilen faaliyetler (ev içi faaliyetleri) arasında bir kopukluk değil de süreklilik varsa, kadınlar tarafından karşılıksız olarak sunulan hizmetlerle ticarileşmiş hizmetler arasında da bir süreklilik vardır.

Günümüzde hammaddeleri tüketilebilir ürünlere dönüştürmeye yarayan işlemler sanayileştirildi: Geçmişte ev içi faaliyetlerinin bir bölümünü oluşturan işlemler şimdi ev dışında gerçekleştiriliyor. Nitekim bugün artık ekmek, giysiler ve konserve

besin maddeleri, vb. böyle üretiliyor. Fırıncılar, iplik fabrikaları, konfeksiyon işletmeleri günümüzde, eskiden kadınların karşılıksız olarak sundukları emeği satıyorlar. Bunlar artık üretim olarak nitelendiriliyor ve ulusal gelir içinde resmî olarak hesaplanıyor. Bu ürünlerde cisimleşen emek, üretken olarak nitelendirildiği gibi, bu emeği harcayan bireyler de üreticiler olarak görülüyorlar. Oysa geçmişte, bu ürünler kadınların karşılıksız emeğince yaratıldıkları sürece bu böyle değildi.

Bu üretimlerin çoğu artık kadınlar tarafından yapılmıyor; ve bunlar, hâlâ büyük bölümü gene kadınlar tarafından karşılıksız olarak gerçekleştirilmeye devam edilen temizlik, mutfak işi ve çocuk bakımı gibi ev içi üretimlerinden yapısal bir farklılık göstermiyor. Bu karşılıksızlığın işlerin doğasına bağlı olmadığı, bunların, kadınlar tarafından aile-dışı hizmetler olarak yapıldıklarında ücrete tabi olmalarıyla da kanıtlanmış durumda.

Bu hizmetler aileler içinde kadınlarca sunulmadığında, satın alınarak sağlanırlar.

Tüm ev içi hizmetleri aslında piyasada da sunulmuş durumdadır: Şarküteriler ve lokantalar hazır yemek sunarlar; kreşler ve dadılar çocukların bakımını sağlarlar; temizlik şirketleri ve erkek ev hizmetlileri bakım, onarım işlerini yaparlar, vb.

Beslenme masrafları hane bütçesinin ana kalemini oluşturur (yüzde 50'den yüzde 80'e). Hane halkı, bu besin maddelerini tüketilebilecek hâlde satın alarak, hazır yemek satıcısına, lokantacıya. vb., bu besinlerin işlenmemiş hâline kattıkları emeğin paraca değerini ödemekle, gene bu besinleri bu kez işlenmemiş hâlde satın alarak, bunları tüketilebilir kılabilmek için gereken toplam emeği harcamak arasında bir tercih yapabilir. Bu kaleme giren harcamaların büyük bölümü işlenmemiş hammaddelerin satın alınmasına ayrılmıştır: "Aynen bir firmanın kendi nihaî mallarını ürettiği gibi, hane halkının da nihaî tüketim mallarını bizzat ürettiğini söylemek mümkündür. Hane halkı bunu yapabilmek için esas olarak emek (ev işi), makinalar (dayanıklı mallar) ve hammaddelerden (doğrudan, üretici firmalardan sa-

tın alınmış ara mallar) yararlanır ve bir miktar emek ve sermaye ile bu işlenmemiş mallar hane halkının kendisi tarafından dönüştürülürler. Bu biçimde ele alındığında, hanenin firmadan tek farkı, üretime (zaten bu, firmanın tek işlevidir) eklediği tüketim faaliyetidir (ve bu da zaten firmaca üretilmiş mallar sayesinde hane halkının bizzat gerçekleştirdiği üretimin amacıdır)."[9]

Üretici açısından, ister geçim ekonomisindeki üretimi, ister uzmanlaşmış ekonomideki diğer ürünlerinin üretimi olsun, (nasıl ki, alıcı açısından üretimin ereği bu üretimin tüketilmesi ise) üretimin ereği tüketim olduğuna göre, uzmanlaşmış bir üretimin mübadelesinden veya piyasadaki emekgücünden gelen ücret bu ereğin tümüyle gerçekleşmesine yetmez. Bu erek iki aşamada gerçekleşir:

– Ücretli emek sayesinde tüketim hammaddelerinin satın alınması,

– Ev emeği sayesinde bu hammaddelerin doğrudan tüketilebilir ürünlere dönüştürülmesi.

"...Demek ki bir tarafta belirli bir miktar doğrudan tüketilebilir mallar sağlayan bir iç emek, diğer tarafta ise belirli bir parasal gelir getiren bir dış emekle karşı karşıyayız. Pekiyi ama bu parasal gelir nerede kullanılıyor? Bunun, geleneksel teorinin iddia ettiği gibi gerekli tüketim mallarının doğrudan satın alınmasında kullanılmadığını, tersine, varsayımlarımıza uygun olarak, nihaî tüketim mallarının üretimine katkıda bulunduğunu, başka bir ifadeyle bu gelir sayesinde edinilmiş sermaye mallarının (hammadde ve dayanıklı mallar) bu üretime katkıda bulunduğunu kabul edeceğiz."[10]

Bu burjuva iktisatçısının sözünü etmediği şey ise, "haneler"in çoğunun besin maddelerini işlenmemiş hâlde satın almayı tercih edişlerinin temelinde, ev emeğinin karşılıksız olarak ve tümüyle kadınlar tarafından sunuluyor olmasının yattığıdır. Bu olgular, ev kadınının "hayatını kazanmadığı" ve evin tüm tüketim masraflarının sadece kocanın ücretinin karşıladığı yolundaki ideolojinin karşısına çıkarılabilir.

Fransa'da 1955 yılında 105 milyar iş saatinin 43 milyarı, karşılığı ödenen emek; 45 milyarı da ücretsiz ev emeği idi[11]. İsveç ulusal hesapları da karşılıksız emeği GSMH'nin içinde ve onun beşte biri oranında gösteriyor[12]. 1958 yılında Fransa'daki evli kadınlar haftada ortalama 60 saat karşılıksız ev emeği harcıyorlardı[13]:

- Çocuksuz kadınlar haftada 35 saat.
- 1 çocuklu kadınlar haftada 52 saat.
- 2 çocuklu kadınlar haftada 64 saat.
- 3 çocuklu kadınlar haftada 70 saat.

Sonuç olarak, kadınların emeğinin mübadele alanından dışlanması, onların üretiminin doğasının bir sonucu değildir; çünkü onların karşılıksız emeği;

1. Piyasaya sunulan ve orada mübadele edilen (tanımda, zanaatkârlıkta, esnaflıkta) mal ve hizmetlerin üretiminde,

2. Aile dışında üretildiklerinde karşılığı ödenen, aile içinde ise karşılığı ödenmeyen mal ve hizmetlerin üretiminde harcanır ve bu, doğası ne olursa olsun, aile içinde yapılan bütün üretimler için geçerlidir.

IV. Günümüzde, kadınların emeğine el konulması giderek ev işi ve çocuk yetiştirmeye dayalı sömürü (kadınların karşılıksız emek sunması) ile sınırlanıyor.

Sanayileşmeyle birlikte, aile, üretim birimi olma işlevini bazı sektörler dışında yitirmiştir. Zaten sanayileşmenin esas anlamı da artık piyasaya yönelik üretimin aile içinde gerçekleştirilmesinin olanaksızlaşmasıdır.

Sonuçta, artık bu üretimin hiçbir bölümünde kadınların veya çocukların karşılılıksız emeği cisimleşemez. Başka bir ifadeyle, mübadeleye yönelik üretimlerin aile dışında gerçekleştirilmeye başlandığı andan itibaren artık kadınların emeği mübadeleye yönelik ürünlerde cisimleşemez. Bu üretim tarzının genelleşmesiyle birlikte, karılarının emeğini mübadeleye sokabilen ba-

ğımsız emekçilerin sayısı düşerken, bu imkândan yoksun olan ücretlilerin sayısı artar.

Mübadeleye yönelik tüm üretimin ücret sistemine bağlı olarak gerçekleştirildiği sektörlerde, kadın ancak mübadeleye yönelik olmayan üretimlerde karşılıksız emek harcar. Veya daha doğru ifade etmek gerekirse, aile üretim tarzı –kadının karşılıksız emeğinin sömürülmesi– mübadeleye yönelik üretimlerde geçerli değildir. Burada söz konusu olanın, koca tarafından yapılan mübadele olduğunu belirtmek gerek. Örneğin, kadının tarımsal emeğinin karşılığı, eğer bu çalışmayı aile içinde gerçekleştiriyorsa kendisine ödenmez; yani aile içinde ürettiği bu ürünü piyasada mübadele edemez. Dolayısıyla kendi emekgücünün tasarrufu kadında değildir. Kadının emekgücünün tasarrufunu elinde tutan tek kişi, onun ürününü piyasada mübadele edebilecek olan kocasıdır. Aynı şekilde, aile içinde gerçekleştirilmesi durumunda ev içi üretiminin ürünlerine de sahip değildir kadın ve bunları ancak aile dışında mübadele edebilir. Şu halde, aile çerçevesi dışında kalmak kaydıyla, kadınların üretimlerinin hep bir mübadele değeri vardır –bunları mübadele edebilirler. Sanayileşmeyle birlikte, aile üretimi ev işiyle sınırlanır –daha doğrusu kadının buna indirgenmiş karşılıksız üretimine ev işi adı verilir.

Kadınların sanayiye ücretliler olarak girişi, onların emekgüçlerinin tümüyle sömürülmesinin olanaksızlaşmasının dolaysız bir sonucudur. Ücretli kadınların oranı daha 1900'de bugünkü düzeyine erişmişti. Bununla birlikte, kadınların emekgüçlerine kocaları tarafından el konulması o derece mutlaktır ki, emeklerini aile dışında harcadıklarında bile ücretleri kocalarına aittir. Hukuksal olarak, 1907 yılından bu yana kadınlar kendi ücretlerinin sahibi görülseler de, gerçekte evlilik hukuku düzenlemeleri bu ödünü ortadan kaldırır (aileye dışarıdan gelen her gelir sadece kocanın tasarrufundadır). 1965 yılına kadar, kadının emekgücü tümüyle el konulmuş durumdadır: Kadının dışarıda çalışmasına kocanın karşı çıkma hakkı vardır. Bu düzenlemele-

rin 1965 yılında yürürlükten kaldırılmasıyla kadınların emekgüçlerinin bir bölümüne hukuksal olarak sahip çıktıkları söylenebilir. Ama kadınlar dışarıda çalışma hakkına hukuksal olarak sahip oldukları hâlde, fiilen bu hakka sahip değildirler. Kadının emekgücünün bir bölümüne hâlâ el konulmuş durumdadır, çünkü "aile yükümlülüklerini yerine getirmek zorundadır", yani ev içi hizmetlerini ve çocukların bakımını karşılıksız sağlamak zorundadır kadın. Dışarıdaki işi, kendisini ev işlerinden muaf kılmadığı gibi, bu ev işlerine zarar da vermemelidir. Dolayısıyla kadın, belirli bir ekonomik bağımsızlık elde edebilmenin karşılığında iki işi birden yürütme özgürlüğüne sahiptir ancak. Dışarıda da çalışan evli bir kadının durumu, emekgücüne yasalara uygun olarak el konulmasının açık ifadesidir. Bu durumda, ev emeğinin bedelsiz sunulması, kadının "ev" köleliğinin kabul edilemez bir biçimde dayandırıldığı ekonomik karşılıklılık temelinde haklı gösterilemez. Ev emeğinin kadının bakımının bir karşılığı olduğunu, bu bakımın bir ücrete denk düştüğünü ve dolayısıyla da kadının emeğinin karşılığının ödenmiş olduğunu ileri sürmek artık mümkün değil. Çünku çalışan kadınlar kendi bakımlarını kendileri sağlarlar ve dolayısıyla da bu durumda ev emeğinin hiçbir karşılığı yoktur.

Üstelik, "dışarıda" çalışan kadının kazancı hesaplanırken çocukların bakım masrafları, ek vergiler, vb.'nin çiftin gelirlerinin toplamından düşürülmesi gerekirken, bu masraflar sadece kadının ücretinden düşürülür. Bu ise;

1. Bu tüketimlerin, kazançlardan düşülmeyen konut, ulaşım, vb. tüketimlerin tersine, bedava olması gereken tüketimler olarak görüldüğünü,

2. Aynı zamanda da, tümüyle kadınlar tarafından üretilmesi gereken şeyler olarak görüldüğünü kanıtlar; yani kadının ücretinin bir bölümü, karşılıksız olarak yapması gereken işlerin bir karşılığı olarak yok farz edilmektedir.

Bu hesaplamayla, kadınların genellikle "neredeyse hiçbir şey" kazanmadıkları saptanır.

1968 sayımına göre, Fransa'daki evli kadınların yüzde 37.8'i dışarıda çalışıyor.[14]

V. Artık bu verilerden hareketle sınıfsal bir tahlilin ilkelerinin taslağını çıkarmak mümkündür.

Toplumumuzda şu iki üretim tarzının varlığı ortaya çıkıyor: 1. Metaların büyük bir bölümü sınai tarzda üretiliyor;

2. Ev içi hizmetleri, çocuk bakımı ve bazı metalar, aile üretim tarzıyla üretiliyor.

Birinci üretim tarzı kapitalist sömürüye yol açıyor.

İkinci tarz ise aile sömürüsüne, daha doğrusu patriyarkal sömürüye yol açıyor.

Yaklaşık 15 milyon yetişkin erkeğin 307 bini (aile yardımcıları) bu ikinci tarz sömürüye tabidir: Özellikle tarımsal kesimde, bunlar aile içinde karşılıksız mesleki hizmet sunarlar. Tüm evli kadınlar, yani belli bir anda yetişkin kadınların yüzde 80'i, bu tarz bir sömürüye tabidirler: Aile içinde, en azından ev içi hizmetleriyle çocukların yetiştirilmesi işini karşılıksız olarak yürütürler. Erkekler için aile sömürüsünün temelini oluşturan, çocuk veya küçük erkek kardeş olma konumu geçicidir; buna karşılık kadının bu konumu yaşam boyu sürer. Üstelik, erkek aile yardımcılarının sömürüsü erkek olmaktan kaynaklanan bir sömürülme değildir, oysa kadınlarınki tam da kadın (eş) olmalarındandır. Tarımda, zanaatkârlıkta ve esnaflıkta, karşılıksız emek, aile üyesi erkek ve kadınlar tarafından cinsiyetlerine bakılmaksızın harcanabileceği hâlde, karşılıksız ev işi tümüyle kadınlar tarafından, hane reisinin kadınları olarak yürütülür.

Aile, piyasa için üretim birimi olduğu sürece, kadınların emeğine el konulması ailedeki bütün üretimler için geçerlidir (çiftçi, zanaatkâr ve esnaf karıları yetişkin 15.5 milyon kadının yaklaşık bir milyonunu meydana getirmektedir). Aile doğrudan piyasa için üretim yapmadığında ise, bu el koyma sadece ev içi faaliyetlerinde söz konusu olur (ücretlilerin karıları).

Birinci durumda, kadının emekgücüne tümüyle el konulmuştur.

İkinci durumda ise, kadın dışarıda çalışmıyorsa tamamen, çalışıyorsa kısmen el konulma vardır ("faal" kadınların oranı yüzde 37.8 olmakla birlikte, bu sayıdan aile yardımcılarını çıkartmak gerekir ki, bu da yaklaşık 800 bin çiftçi, zanaatkâr ve esnaf karısı demektir).

Şu hâlde evli kadınların çoğunluğunun bağımsız bir geliri yoktur ve bakımları karşılığı çalışmaktadırlar. Bu üretim tarzıyla ücretli kapitalist üretim tarzı arasındaki fark, emeğin karşılığının miktarına bağlı olmadığı gibi, bir ücretle, bakım için gerekli mallar arasındakı değerce farka da bağlı değildir; üretim ilişkisinin kendisine bağlıdır bu fark.

Ücretli, kendi emekgücünü, sunduğu hizmetlere bağlı sabit bir ücret karşılığı satar. Bu hizmetler de miktarca (çalışma saatleri) ve türce (vasıflılık) belirlenmiştir. Eşdeğerlikler, tarafların iyi niyetine tabi olmayan sabit bir göstergeyle belirlenir (yani kapitalist sistemde piyasadaki emeğin global arz ve talebinden oluşmuş bir fiyat): İstihdam eden tarafla istihdam edilen tarafın kimlikleri sözleşmenin koşullarını etkilemediği gibi, değişebilirler de. Sunulan emeğin evrensel bir değeri vardır ve istihdam edenin satın aldığı, ücretlinin de, emekgücünü başka yere satabileceği için, paraya çevirebileceği bu değerdir. Satın alınanın belirlenmiş hizmetler olması, ücretlinin bu hizmetleri miktarca arttırarak veya nitelikçe iyileştirerek kazancını yükseltmesini mümkün kılar.

Bunun tam tersine, evli kadının sunduğu hizmetler belirlenmiş değildir; işverenin, yani kocanın iradesine bağlıdır. Gene bu hizmetlerin karşılığı sabit bir göstergeyle belirlenmemiştir. Yani, kadının bakımı, harcadığı emeğe değil, kocasının zenginliğine veya iyi niyetine bağlıdır.

Aynı iş için, söz gelimi üç çocuğun yetiştirilmesi karşılığında, bir işçinin karısı ile bir yöneticinin karısının bakımına ayrılan miktar arasındaki fark on kata kadar çıkabilir. Aynı bakım

karşılığında kadınlar kocalarının ihtiyaçlarına bağlı olarak çok farklı hizmetler sunarlar. Nitekim burjuvaların karıları, kendilerine ev emeği karşılığı verilen miktarın sosyal statü için verilen miktar lehine kısıldığına tanık olurlar. Aldıklarının, sundukları hizmetle hiçbir ilgisi bulunmadığından, bu kadınların kendi yaşam düzeylerini yükseltmek için, sundukları hizmetleri iyileştirme çabasına girişmelerine olanak yoktur ve dolayısıyla onlar için tek çözüm yolu aynı hizmetleri daha zengin bir erkeğe sunmaktan geçer. İşte onların emeklerinin değer taşımayışının mantıksal sonucu da zengin koca kapma yarışıdır. Ama mülk sahibi sınıftan bir erkekle evlenmek bir kadının yaşam düzeyini yükseltse bile, onun bu sınıfa dâhil olmasını sağlamaz. Çünkü kendisi üretim araçlarına sahip değildir. Dolayısıyla kadının yaşam düzeyi, proleterlerle arasındaki sınıfsal üretim ilişkilerine değil, kocasıyla arasındaki kölelik üretim ilişkilerine bağlıdır. Evlilikleri sona eren burjuva karıları yaşamlarını artık –bu çok büyük bir çoğunlukla böyle oluyor– ücretliler olarak kazanmak zorunda kalırlar. Bu durumda, potansiyel proleterlikleri –üstelik bu kez yaş engeli ve/veya mesleki formasyon eksikleri nedeniyle– somut proleterliğe dönüşüverir.

Kadının emeğinin değer taşımaması, sunduğu hizmetlerle karşılanan ihtiyaçları arasında bir bağıntı olmamasıyla kanıtlanır. Bu değer taşımayış, söz konusu emeği mübadele etmenin imkânsızlığının bir sonucu olup, bu da kadınlar için işveren değiştirmenin imkânsızlığının bir sonucudur (boşandıktan sonra yeniden evlenen kadın sayısıyla aynı yıl içinde bir işten ayrılıp başka bir işe giren işçi sayısını karşılaştırmak yeterlidir). Kadınlar hizmetlerini eksiksiz sunmaya devam ederlerken sözleşme tek taraflı iptal edilebilir (çocukların bakımı; sadece bu bakım nafakayla ödenir – tabii o da eğer yatırılmışsa).

Sonuç olarak, ücretli piyasaya (teorik olarak sınırsız sayıda işveren), evli kadınsa bir bireye bağımlıdır. Ücretli emekgücünü satar, oysa evli kadın onu sunar. İnhisar altında olmakla emeğin karşılıksızlığı sıkıca bağlanmıştır birbirine.

VI. Global ve kişisel bir ilişki (evlilik) çerçevesinde karşılıksız emek sunulması tam da bir kölelik ilişkisidir.

25 yaşın üzerindeki kadınların ancak yüzde 10'undan azının bekâr oldukları düşünülecek olursa, her kadının yaşamının herhangi bir anında evli olma olasılığı o derece yüksektir ki, tüm kadınlar bu üretim ilişkileri içine ister istemez girerler. Bu üretim ilişkisine gerçekten tabi bir grup olarak bir sınıf, bu sınıfa doğuştan katılmaya aday bir insani varlık kategorisi olarak ise bir kast oluştururlar[15].

Evlilikte kadınların emeğine el konulması ve bu emeğin sömürülmesi tüm kadınların ortak ezilmişliğini oluşturur. Birinin "karı"sı olmaya mahkûm edilmiş kadınlar olarak, aynı üretim ilişkisine mahkûm kadınlar ancak tek bir sınıf oluşturabilirler. Kapitalist üretime katıldıklarında ise, ek olarak başka üretim ilişkilerine de girerler. Kapitalist üretime dâhil olmuş 5.900.000 kadından 5.160.000'i ücretli, 675.000'i ise bağımsız emekçilerdir. Tüm Fransa'da sadece 11.000 kadın "sanayici" vardır.

Kadınların çok küçük bir azınlığı kapitalist sınıf içinde yer alırken, çalışan kadınların büyük bir bölümü proleterler sınıfına dâhildir. Kadınların bu sınıfın içinde aşırı sömürülmüş bir "kast" oluşturdukları iyi bilinen bir olgudur.

Bu aşırı sömürülme, onların kadın olarak tabi oldukları özgül sömürüyle sıkı sıkıya bağlantılıdır.

Bunun sonucu olarak, burjuvaların karılarının bizzat birer burjuva oldukları, neredeyse ancak bir büyük tarım işletmecisinin kölesinin de bizzat bir büyük tarım işletmecisi olduğu kadar doğrudur. Oysa bu hep böyle anlaşılır ve aynı şekilde işçilerin karılarıyla kadın işçilerin de sık sık birbirine karıştırılmasına neden olur. Yani kadınlar söz konusu olduğunda, sınıfsal aidiyet kimi zaman Marksist bir sınıf tanımına dayandırılırken –kadınların üretimle olan ilişkilerine bağlı olarak– kimi zaman da, kadının, kocanın mülkiyeti ve uzantısı biçiminde tanımlanmasına yaslanılarak saptanmaya çalışılır.

Oysa, eğer kapitalist üretim tarzı –her zaman yapıldığı gibi– tek başına ele alınır ve kadınlara, erkeklere uygulanan ölçütler uygulanırsa, dışarıda çalışmayan kadınların tümünün sınıfların (proleter-kapitalist) dışında kaldığı görülür. Öte yandan, kadınların sınıflara yeniden dâhil edilebilmesi, ancak sınıfsal aidiyetlerin Marksist-olmayan ölçütlere göre belirlenmesiyle (kocanın sınıfıyla) mümkün olur. "Toplum sınıflara bölünmüştür ve kadınlar da bu sınıfların dışında değildir. Dolayısıyla da, bu kadınların her birinin kaderi ait olduğu sınıf ve toplumsal kategoriye ait diğer kadın ve erkeklerinkine bağlıdır."[16] Aslında, kadınların, kocalarının sınıfına ait oldukları ileri sürülürken gizlenmek istenen, tam da, onların tanım gereği kocalarınınkinden başka bir sınıfa ait olduklarıdır. Kapitalist sistemde evliliğin, bu sistemin sınıfsal aidiyet ölçütü olarak üretim ilişkilerinin yerine geçebileceğinin ileri sürülmesiyle, hem başka bir üretim sisteminin varlığı, hem de bu sistemdeki üretim ilişkilerinin tam da kocalarla karıları (kocalar kadınların sırtından maddi bir kazanç sağlayıp, onları sömürdükleri için) uzlaşmaz sınıflar biçiminde böldüğü gizlenir. Ve nihayet, kadınların, kocalarının mülkü biçiminde tanımlanarak sınıflara "yeniden dâhil edilmeleri"nin amacı, tam da kocalarının mülkü oldukları olgusunu saklamak içindir.

Nitekim, bütün istenen, kadınları anti-kapitalist mücadeleye katmak olsaydı, onların, bu üretime (ücretliler olarak) dâhil olduklarında zaten ezici bir çoğunlukla (çalışan 10 kadından 9'u) nesnel olarak bu mücadeleye katıldıklarını göstermekle yetinilirdi. Oysa, kadınların, kocalarının sınıfına ait olduklarının ileri sürülmesiyle burjuvaların (kapitalist üretime dâhil olmayan) karıları düşman kabul edilir. Dolayısıyla, görüldüğü gibi, söz konusu olan aslında, kadınların tümünü anti-kapitalist mücadeleye katmaktan çok, kapitalist olmayan bir üretim sisteminin varlığını inkâr etmektir. Bu sistemin varlığı inkâr edildiğinde, bu sisteme özgü üretim ilişkilerinin varlığı inkâr edilmiş olur ve kadınların bu üretim ilişkilerine karşı isyan etme imkânları el-

lerinden alınır. Dolayısıyla söz konusu olan, her şeyden önce, ev içi hizmetlerinin patriyarkal üretim tarzını, yani kadınlar tarafından karşılıksız olarak yerine getirilmesini sürdürmektir. Bu açıdan Fransız Komünist Partisi'nin mevcut tezleriyle Lenin'in öğütlerini karşılaştırmak ilginç olacaktır:

"Kadınların gerçek kurtuluşu ve gerçek komünizm, ancak, kitlelerin bu küçük ev içi ekonomisine karşı (iktidarı ele geçirmiş proletaryanın yönetiminde) mücadelesinin başladığı yerde ve anda, daha doğrusu onun büyük ölçekli sosyalist ekonomiye yoğun dönüşümüyle birlikte başlayacaktır."[17]

Ve işte FKP'nin çözüm önerisi: "(...) günümüzde ev işlerinin makinalaşmasına yol açan ev aletlerinin bütün hanelerin hizmetine sunulması."[18]

Gene FKP'nin bir diğer çözüm önerisi de, işverenlerin ve kamu kuruluşlarının, "kadın emekçinin aile içindeki analık görevini kolaylaştıracak"[19] yükümlülükleri yerine getirmeleridir.

Öte yandan gene Lenin, "Yoldaşlarımızdan birçoğu hakkında, ne yazık ki 'şu komünistin üstünü biraz kazıyın, altından odun gibi bir adam çıkar' denilebilir... Bunun en açık kanıtı da, kadınların, zamanlarını ve güçlerini tüketen, tek düze ve bitap düşürücü işlerin, yani ev işlerinin yüküyle yıpranmalarını kıllarını bile kıpırdatmadan izlemeleridir (...) Proleterler arasında bile 'kadın işleri'nde yardımcı olarak karılarının acılarını ve sıkıntılarını önemli ölçüde hafifletmeyi ve hatta onları bu acılardan ve sıkıntılardan tümüyle kurtarmayı düşünecek az koca vardır"[20] derken, F.K.P, ise şöyle diyor: "(...) ev içinde zorlukların ve yorgunlukların eşit bölüştürülmesi anlayışı sınırlı bir eşitlik kavrayışıdır."[21]

Politik Perspektifler

Sonuç olarak, patriyarkal sömürü kadınların ortak, özgül ve temel ezilmişliğini oluşturur:

– Ortak ezilmişlikleridir, çünkü bütün evli kadınlar için geçerlidir (belli bir anda kadınların yüzde 80'i):

– Özgül ezilmişlikleridir, çünkü ev içi hizmetlerini karşılıksız yerine getirme yükümlülüğüne yalnızca kadınlar maruz kalırlar:

– Temel ezilmişlikleridir, çünkü kadınlar "dışarıda" çalıştıklarında bile, bundan doğan sınıf aidiyetleri kadın olarak sömürülmeleri tarafından koşullanır:

a) Üretim araçları üzerinde mülkiyet hakları, evlilik hukuku düzenlemeleri (1968'e kadar) ve miras uyaulamalarıyla engellenmiştir (kadın işverenlerin çoğu ya tek kız çocuklar ya da dullardır);

b) Kazançları, karşılıksız hizmetlerinin yerine geçmek üzere satın almak zorunda oldukları hizmetlerin değerinin oranında kesintiye uğratılarak iptal edilir;

c) Mesleklerini uygularken tabi oldukları maddi koşullar onlara patriyarkal sömürü yoluyla dayatılmıştır. Çünkü:

– Çalışma imkânları bile "aile yükümlülükleri"nin öncelikli olarak yerine getirilmesi koşuluna bağlıdır; bunun sonucunda da dışarıda çalışmaları ya olanaksız kılınmış ya da ev işlerine eklenmiştir;

– Kadınları dışarıda çalıştıkları işlerde sömürebilmek için kapitalizm, bu aile yükümlülüklerini önlerine birer engel ve bahane olarak diker.

Bu makale çerçevesinde, kadınların üretici güçlerinin sömürülmesiyle, yeniden-üretim güçlerinin sömürülmesi arasındaki ilişkileri incelemek mümkün olmadı. Kadınların tabi oldukları diğer büyük maddi sömürünün, yani cinsel sömürünün, aynı zamanda hem nedeni hem de aracı olan yeniden-üretimin denetlenmesi, kadınların ezilmesinin ikinci kanadını oluşturur. Bu iki sömürünün neden ve nasıl, birbirini karşılıklı olarak koşullandırdığını ve güçlendirdiğini, aynı çerçeveye oturduğunu ve aynı kurumsal araca, yani aileye, dayandığını ortaya koymak, hareketin ilk teorik hedeflerinden biri olmalıdır.

Burada yaptığımız tahlil, kapitalizmle patriyarka arasındaki ilişkileri incelemenin bir ön koşulunu oluşturuyor: Patriyarkanın

kapitalizmden teorik olarak ne ölçüde bağımsız olduğunu anlayabilmek için, onun ne olduğunu iyi bilmek gerekir.

Ancak böyle bir kavrayış, bu iki sistem arasındaki, tarihsel olarak saptanmış olan bağımsızlığı açıklamaya olanak sağlayacaktır. Ve ancak böyle bir çabayladır ki, anti-patriyarkal ve anti-kapitalist mücadelelerin eklemlenmesi maddi bir temele oturtulabilir. Bu eklemlenme, kanıtlanmamış hiyerarşi postülaları ve/veya ideolojik volontarizm üzerinde temellenmiş olarak kaldıkça, kısa vadede politik olarak etkisizliğe ve teorik karmaşaya, uzun vadede ise tarihsel başarısızlığa mahkûm olunur.

Bu tahlilleri, bireyleri nesnel çıkarları temelinde bu her iki sömürü sisteminin de (patriyarkal ve kapitalist sistemler) içine katarak ele alan sınıfsal tahliller izlemelidir. Bu, kısa vadede, önümüzdeki mücadelede bir seferberliğin sağlanması için, uzun vadede ise anti-patriyarkal ve anti-kapitalist mücadelelerin dinamiklerinin, devrimci kavgada buluşturulabilmeleri için nasıl yönlendirilebileceklerini tasarlamak açısından gereklidir (bunun, verileri mücadelenin akışı içinde durmadan değişikliğe uğrayacak sürekli bir incelemenin konusunu oluşturduğunu söylemeye herhalde gerek yok).

İlk elde, patriyarkal üretim ve yeniden-üretim sistemi tümden yıkılmadıkça kadınların kurtuluşunun gerçekleşemeyeceğini ileri sürebiliriz.

Bu sistem, bilinen bütün toplumların merkezinde yer aldığından söz konusu kurtuluş, bilinen bütün toplumsal sistemlerin temellerinin tümüyle yıkılmasını gerektirir. Bu yıkılma ise devrimsiz olamaz.

Kadınların seferberliği, patriyarkal ezilme temelinde oluşturulmalı, dolayısıyla patriyarka tarafından ezilen ve bu yüzden de onun yıkılmasıyla ilgili olan herkesi, yani bütün kadınları kucaklamalıdır.

Hareketin diğer devrimci gruplar, hareketler ve partilerle ilk elde yapacağı politik ve taktik ittifaklar, bunların hareketin hedeflerini ikircikiz olarak benimsemeleri temelinde

olmalıdır: Bu ittifaklar, ancak bu grup, hareket ve partilerin, patriyarkayı yıkma ve bu yıkımı hedefleyen devrimci kavgaya fiilen katılma iradesini açıkça ve resmen ifade etmeleri temelinde yükselebilir.

Açıklayıcı Notlar

1. Bunlar, ezilmeyi sürdürmeye hizmet eden yabancılaşma ve yanlış bilinç mekanizmalarıdır. Dolayısıyla kadınlar, ezilmenin sorumluları değil kurbanlarıdır.
2. Ayrıca bkz. *L'Idiot international*'in Mayıs 1970 tarihli sayısında yer alan ve içinde köle emeği kavramının altının özel olarak çizildiği makale.
3. Margaret Benston, a.g.m.
4. Isabelle Larguia. "Contre le travail invisible"
5. Henri Bastide. "Les rurales", *La Nef*, sayı 38, Ekim-Aralık 1969.
6. Bekâr bir köylü olan Michel'in annesi tarafından yazara kişisel olarak aktarılan bilgi.
7. Khadija (Hatice) Nouase, *La Nef*, sayı 38, Ekim-Aralık 1969 içinde.
8. Ernest Mandel, *Traité de l'économie marxiste*'te, mübadele değeri ile kullanım değeri terimlerinin, çeşitli ürünlerde cisimleşmiş emeğin, ne doğasını, ne özsel değerini ve ne de üretkenliğini göstermeyip, sadece nasıl kullanıldığını, yani dolaysız tüketime mi, mübadele yoluyla dolayımlanmış tüketime mi yönelik olduğunu belirttiğini doğrular.
9. Alain Wolfelsperger, *Les biens durables dans le patrimonie du consommateur*, Paris, PUF, 1970, s.20.
10. Alain Wolfelsperger, a.g.e., s.22.
11. D.Dayre, *Études et Documents du Centre de Recherches Économiques et Sociales*, Mayıs 1955 içinde.
12. Bu kestirimin nelere dayandığı bilinmiyor.
13. Alain Girard, *Population*, sayı 4, Ekim 1958 içinde.
14. Claude Rouxin, *Population et Sociétés*, sayı 33, Mart 1970.
15. Kadın/karı (femme) ve eş terimlerinin eşanlamlı olması açıklayıcıdır. Slave kelimesi "esclave"den, yani "köle"den gelir. Biyolojik bir nüfusun tümü, doğuştan köleliğe mahkûm ediliyor. Aynı şekilde, kadın nüfus da tümüyle birinin "karı"sı hâline gelmeye mahkûm edilmiş oluyor.
16. P.C.F. (Fransiz Komunist Partisi), *Les communistes et la condition de la femme*, Paris, Editions Sociales, 1970, s.129.
17. Lenin, *Oeuvres*, Editions de Moscou, c.XXIV, s.462.
18. FKP, a.g.e.
19. Aynı yerde.
20. Lenin, zikreden Clara Zetkin, *Mes souvenirs de Lenine*.
21. FKP a.g.e.

Ev Emeği Tartışması ve Ötesi*

Maxine Molyneux

Yakın geçmişteki ev emeği tartışmasının ilk metinleri yayımlanalı neredeyse on yıl oluyor; o günden bugüne, yalnızca Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri sosyalist basınında ev işi konusunda ellinin üstünde makale yayımlandı.[1] Ev emeğine gösterilen bu ilgi, hem Marksist hem feminist olmak üzere çok farklı yönelişlerden kaynaklandı. Ancak bu çeşitliliğe karşı, bütün bu yönelişlerin paylaştığı temel bir varsayım var: Eskiden ilgi gösterilmemiş olan bu konunun araştırılmasının, kadınların tabiiyetinin anlaşılmasına ve bu tabiiyetin aşılmasını sağlayacak bir politikanın oluşturulmasına katkıda bulunabileceği. Söz konusu yazında iki temel kaygıyı saptamak mümkün. Bunlardan ilki, kadınların, ezilme, boyunduruk altına alınma veya sömürülme biçiminde farklı farklı tarif edilen tabiiyetlerinin, genellikle ekonomi-dışı olarak görülmekle birlikte aslında nasıl maddi bir temele dayandığını ve kapitalist toplumun ekonomi politiğiyle bağlantılı olduğunu gösterme kaygısı. Bu yaklaşım, ev işinin, emekgücünün yeniden-üretimi için gerekli emeği sağlayarak kapitalist sistemin ayakta kalmasına ekonomik katkıda bulunduğunu göstermeye çalıştı. Yine

---

* Orijinal başlığı "Beyond the Domestic Labour Debate" (*New Left Review*, no. 116. Temmuz-Ağustos 1979) olan bu makale Gülnur Savran tarafından çevrilmiştir.

bu yaklaşım, bizzat kapitalizmin gelişmesinin, mevcut ev içi düzeninin ve özellikle de 'ev işi'nin[2] yaratılmasında ne ölçüde etkili olduğu sorusunu ortaya attı. Bu bakış açısı, önceleri sadece kapitalist ekonominin daha genel, geleneksel ve kamusal yönlerinin tahlilinde kullanılan kavramların ev işi alanına uygulanması çabasını çoğu kez beraberinde getirdi.

Daha politik olan bir ikinci kaygı da, kadınların sosyalist mücadeledeki mevcut ve potansiyel rolünü saptama kaygısı. Bu sorunun tahlili, kötümser bir bakış ile daha olumlu bir bakış arasında gidip geldi: Bunlardan ilki, politik faaliyetle ilgili olarak ev kadınlarına atfedilen engelleyici ve tutucu rolü vurguluyor; diğeri ise, ev kadını da olsalar, ücretli de, kadınların politik potansiyellerinin altını çiziyor.[3] Bu daha iyimser ikinci görüşe göre: Kadınlar proletarya ile aynı sömürüye maruzdurlar, dolayısıyla da bu sömürünün ortadan kalkmasında proletarya gibi onların da nesnel bir çıkarı vardır.

Her ne kadar bu yaklaşımlar kadınların tabiiyeti tartışmasına önemli bir katkıyı temsil etseler de, bu yazıda, ev emeği konusunda üretilen teorinin bu yaklaşımların saptadığı sorunlarla yeterli bir biçimde yüzleşemediğini ileri süreceğim. Özellikle de, sözünü ettiğim iki kaygıdan, analitik olarak daha başa çıkılabilir olanı, yani kadınların ekonomi politiği üzerine bir teori üretme çabası, şu sınırlardan birini ya da daha fazlasını taşıdı: İlkin, bir ekonomik indirgemecilik eğilimi; ikinci olarak, kapitalizm ile ev emeği arasındaki ilişkiyi kurarken işlevselci tartışma biçimlerine başvurmak; ve üçüncü olarak da, daha geniş anlamda aile/hane bağlamının teorileştirilmemesi pahasına, ev içi alanında harcanan emek üzerinde aşırı odaklaşmak. Bu dar bakış başka şeylerin yanı sıra, ev kadınının harcadığı emeğin ücretli erkek işçi açısından taşıdığı önemin aşırı vurgulanmasına ve çocukların yetiştirilmesi işinde bir sonraki işçi kuşağı için harcanan emeğin göz ardı edilmesine yol açtı. Böylece bu tartışmada, yalnızca ev emeğinin daha az önemli sayılabilecek bir yönü ciddi bir biçimde ele alındı; bu, söz konusu yazında, ev

kadınının emekgücünü yeniden-ürettiğine zaman zaman yapılan genel göndermelerle giderilemeyecek bir eksiklik.

Ev emeği tartışmasının bir yeniden değerlendirmesi olan bu yazı iki ana bölümden oluşuyor. İlki, tartışmaya özgül ve meydan okuyucu bir katkı sağlaması gereken 'ev içi üretim tarzı' tezinin bir değerlendirmesi. Bu bölümde, biri Marksist diğeri Marksist-olmayan iki karşıt teori, üretim tarzı kavramını kullanış biçimleri ışığında eleştiriliyor.[4] Hem bu teorilere özgü olan, hem de kimi durumda tartışmanın bütününde görülen bazı yanlış kavramalar ve varsayımlar tartışılıyor. Özellikle, ev emeğinin zorunlu olarak emeğin değerini düşürdüğü yolundaki yaygın varsayım sorgulanıyor: Tersine, ev içi alanının, kapitalizmde biyolojik yeniden-üretimin esas alanı olarak ayakta kalmasının ekonomik açıdan olanaklı olması için, emeğin değerinin, ücretlerin ailenin yeniden-üretimini karşılamasını sağlayacak kadar yüksek olması gerektiği ileri sürülüyor. Bundan sonra, ikinci bölümde söz konusu iki metin, ev emeği tezinin temelinde yatan başka bazı varsayımların genel bir eleştirisi bağlamına yerleştiriliyor. Bu bölüm, kadınlarla ev içi alanı arasındaki ilişkiyi daha geniş bir temele dayanarak kavramlaştırma çabasıyla sonuçlanıyor.

Christine Delphy: Kadınların Emeğinin Karşılığı Hiçbir Zaman Ödenmez

Britanya'da 1976 yılında yayımlanan ve artık Britanya ve Fransa kadın hareketlerinde önemli sayıda taraftar toplamış olan *Baş Düşman* adlı broşürde, Christine Delphy, Marksistlerin geleneksel olarak, kadınların ezilmesinin önemini, 'sadece proletaryanın sermaye tarafından ezilmesinin bir sonucu olarak tanımlanan' sınıf mücadelesi yanında ikincil bir konuma yerleştirmiş olmalarını eleştiriyor. Sorunun kökeni, yazara göre Marksizmin sınıfları üretim sürecindeki yerlerinden türetmesinde yatar. Delphy bunun, 'kadınlar ile ev içindeki (kapitalist-

olmayan) üretim arasındaki özgül ilişkileri hesaba katmadığını ileri sürmektedir. Delphy'e göre, yaygın olarak ve hatalı bir biçimde değersiz diye görülen bu emek, ev emeğinin meta kesimindeki toplumsallaşmış biçiminden özsel olarak farklı değildir. Aradaki tek fark şudur: Çamaşırhane, lokanta ve çocuk yuvaları çalışanları emekleri karşılığında bir ücret alırlar, ev kadınları ise almazlar. Dolayısıyla, evli kadınlar, karşılıksız emek harcayarak bu durumdan yararlananlar, yani kocaları tarafından sömürülüyorlardır. Delphy'nin özerk bir ev içi üretim tarzı anlayışına yol açan, üretim olarak kavramlaştırdığı ev işi temelinde ortaya çıkan bu sömürü tarzıdır.

Bu iddiayı gerekçelendirmek üzere yazar, kadınların çalışmasına ilişkin bazı tezler ileri sürüyor:

1) Kadınların aile içinde harcadıkları emeğin ekonomiye, önemi her zaman kabul edilmemekle birlikte vazgeçilmez bir katkısı olmuştur. Tarihte kadınlar, hemen her zaman, ev işine ek olarak, yine karşılığı ödenmeyen başka işler de yapmışlardır. Bu, ailenin üretim birimi olduğu durumlarda, örneğin büyük çiftliklerde, perakende ticarette ve atölyelerde özellikle geçerlidir; Fransa'da bugün bile, 'aileye destek', yani ücretsiz işçi olarak sınıflandırılan, çoğu tarım kesiminde olmak üzere milyondan fazla kadın vardır. 2) Sanayileşmenin gelişmesi ve geçimlik tarımın gerilemesi sonucunda, kadınların emeği aile içinde sonuna kadar sömürülebilir olmaktan çıkmıştır; bu yüzden, bazı kadınlar ücretli emek alanına çekilmiş, geri kalanlar ise piyasa için üretime katılma olanağından da yoksun bırakılarak, tam gün ev kadınlığına mahkûm edilmişlerdir. Ancak, iki nedenden dolayı, kadınların ücretli emeğe katılımı genel durumlarında önemli bir değişikliğe yol açmamıştır: İlkin, ev dışında çalışsınlar çalışmasınlar, bütün kadınlar karşılığı ödenmemiş ev emeği harcamaya devam etmişlerdir; ikincisi, kadınların ücretli emeğe katıldıkları durumlarda, ücretleri büyük bir olasılıkla kocaları tarafından denetleniyor ve (çocuk bakımı ve çamaşır gibi) geçmişte kadınların sundukları hizmetleri karşı-

lamak üzere kullanılıyordur. Öyleyse, aradaki tek fark şudur: Kadınlar, ücretli emeğe katılmadan önce ev işini geçimleri karşılığında yaparken, ücretli emeğe katıldıklarında artık hiçbir karşılık almadan yapmaktadırlar, çünkü kendi geçimlerini ücretli kesimde sağlarlar. 3) Bu durumun sürmesine yol açan, çoğu kadının yaşamının bir noktasında yaptığı evlilik sözleşmesidir. Söz konusu sözleşmedeki bu ortak konum kadınların ortak sınıfsal durumlarının temelini oluşturur. Kadınlar, evlilik aracılığıyla, 'kendi emeklerini denetleme' haklarından yoksun bırakılırlar, çünkü artık bu emeği satma özgürlükleri yoktur. Emeklerini nasıl harcayacakları, emeklerinin ürünlerini nasıl kullanacakları kocalarının iradesine tabidir. Dolayısıyla, erkekler kadınların emeğini sömürürler ve böyle olduğu için de, kadınları sınıfsal olarak ezen onlardır.

Delphy bu tezlerden teorik ve politik olarak iki temel sonuç çıkarıyor: İlkin, günümüz toplumunda iki üretim tarzı olduğunu ileri sürüyor: kapitalist mülkiyet ilişkilerinin ve kapitalist sömürünün tanımladığı bir sınai üretim tarzı ve patriyarkal aile-içi üretim ilişkilerinin ve patriyarkal sömürünün (yani kadınların erkekler tarafından sömürülmesinin) tanımladığı bir patriyarkal üretim tarzı. Kapitalist ilişkilerin ilgasının kadınların ezilmesinin ortadan kalkmasına yol açmamış olmasından da görüldüğü gibi, bu tarzlar birbirinden ayrı ve özerktirler.

Delphy ayrıca, bu ikinci, yani patriyarkal üretim tarzı açısından kadınların başlı başına bir sınıf oluşturduklarını ileri sürüyor; kadınların sınıf birliği erkekler tarafından ezilmeyi paylaşmalarından kaynaklanır ve bu sınıf aidiyeti kadınların kendi ev-dışı işlerinden ya da kocalarının sınıfsal konumundan bağımsızdır. Yazar buradan, patriyarkayı ve onun içinde yer aldığı toplumu yıkmak üzere kadınların özerk olarak harekete geçmeleri gerektiği sonucuna varıyor.

Bazı Başlangıç Sorunları

Delphy'nin bazı iddiaları ve gözlemleri genel bir anlamda doğru. Ev emeği, gerçekten, önemli ama değeri fazlasıyla azımsanan bir faaliyettir; kadınların ezilmesinin esas alanlarından ve bu ezilmeye katkısı olan nedenlerden biri olmaya devam etmektedir; sınıfsal ve kültürel farklılıklara karşın, kadınların evde yaptıkları işten erkeklerin çok açık bazı biçimlerde yararlandıkları söylenebilir. Ancak yazarın, iddialarını desteklemek ve politik vargılarını ileri sürmek üzere kurduğu teorik yapı birçok açıdan yetersiz. Delphy'nin bazı vargıları Harrison'unkilere benzediği için bunlar daha sonraki bir bölümde birlikte ele alınacak. Burada tartışmayı Delphy'nin yaklaşımına özgü olan noktalarla sınırlayacağız.

Her şeyden önce, Delphy'nin kadınların tabiiyetine ilişkin teorisi, evlilik içinde erkeklerin kadınların artık-emeğine el koymasıyla gerçekleştiğini ileri sürdüğü sömürüye dayanıyor. Ama bu, kadının ezilmesinin teorisi olarak ne kadar yeterli olabilir? Kadınların hepsi evlilik ilişkisi içinde değildirler; ayrıca bütün evlilik sözleşmeleri ve evlilik içindeki bütün pratikler özdeş değildir;[5] tersine, farklı toplumlarda bunlar belirgin farklılıklar gösterebilir ve hem kadınlar hem erkekler için çok farklı çalışma yükümlülüklerine yol açabilirler. Delphy'nin, kadınların emeğine el konmasına ilişkin usyürütmesinin büyük bir bölümü, çiftliklerdeki, atölyelerdeki ve başka aile işletmelerindeki Fransız kadınlarının durumunun tahliline dayanıyor: Karşılığı ödenmemiş kadın emeğinin bu biçiminin görece önemsiz olduğu ülkeler için de geçerli olamaz. Dolayısıyla, Delphy'nin evrensel geçerliliği olan bir teori ürettiği yolundaki iddiaların, yazarın verilerinin özgüllüğü ve teorisinin ampirisist bir türetmeye dayandığı göz önüne alınarak yumuşatılması gerekiyor. Delphy'nin yaklaşımıyla ilgili bir başka sorun ise şu: Kadınların tabiiyetini yalnızca evlilik ilişkisine indirgeyerek, yazar, gerek anneliğin gerekse kadınların emek piyasasındaki yerinin onla-

rı ezen yönlerini açıklamamış oluyor. Delphy'nin evlilik içinde emeğe el konması üzerinde odaklaşmış dar bakışı, ayrıca, kadınların ezilmesi sorununu salt ekonomik kaygılara indirgiyor; böylelikle de, bizzat neden evlenildiği sorusuna ilişkin bir açıklama için son derece önemli olan ideolojik ve psikolojik boyutları göz önüne alma olanağını yitiriyor.

Delphy'nin metniyle ilgili olarak gündeme getirilmesi gereken bir başka önemli nokta da, yazarın Marksizme karşı eleştirel yaklaşımı. Çünkü Delphy'nin metni esas olarak Marksizmle bir polemik olarak kurulmuş, ama saldırının hedefi, Marksist teorinin aşırı basitleştirilmiş ve karikatürleştirilmiş bir biçimi. Bu kısmen, *Baş Düşman*'ın ilk kez 1970'de yazılmış olmasından kaynaklanıyor olabilir; ama Marksist teorideki gelişmeler ve Marksist feminist bir yazının patlaması ışığında artık hiç değilse biraz gözden geçirilmesi gerekir. Yazarın cepheden karşı çıktığı bayağı Marksizm, gerek birçok Marksist feminist gerekse genel olarak Marksistler tarafından çoktan terk edildiği hâlde, Delphy, Marksist gelenek içindeki daha yeni çalışmalarla hesaplaşmak yerine bu yolu tercih ediyor.

Bu bizi. Delphy'nin Marksist teoriyi kullanış biçimine getiriyor. Yazar, bir yandan kadın hareketinin 'önünde bir engel' oluşturduğu gerekçesiyle bu teoriye saldırırken, öte yandan da çok önemli yönlerini gözden geçirmek amacıyla da olsa, bu teorinin dilini ve kavramlarını kendi teorisine özümlemeye çalışıyor. Örneğin 'üretim ilişkileri', 'üretim tarzı'. 'emekgücü' ve 'mübadele değeri' gibi terimleri kullanıyor Delphy, ama bunları, her seferinde, kabul edilmiş tanımlarından oldukça farklı, ampirisist, sağduyuya dayalı düşünce yapılarına dönüştürüyor. Bir örnek olarak, üretim ilişkileri 'geçimini sağlama yolları' olarak tanımlanıyor. Neden başka kavramların değil de bunların kullanıldığına, ya da bunların önemli ölçüde yeniden tanımlanmasının neden gerekli olduğuna ilişkin hiçbir teorik açıklama yok.

Delphy, Marksist olduğunu iddia etmiyor, dolayısıyla da Marksist kavramları kullanışıyla ilgili çok sayıdaki sorunun bir listesini çıkarmak belki de haksızlık olur. Ne var ki, yazarın neyi nasıl gözden geçirdiği rastlantısal değil, usyürütmesi açısından gereklilik taşıyor. Çünkü Delphy'nin ayrılıkçı politik vargılarını ileri sürmesini olanaklı kılan, (sömürü, üretim tarzı, değer, üretim gibi) bazı temel Marksist kavramları yeniden formüle etmiş olması. Bu kavramları gözden geçirmeden, yazarın, erkeklerin baş düşman oldukları yolundaki temel tezini desteklemesi olanaksız. Delphy, Marksist tanımlara sadık kalsaydı, iddiaları ya çökecek, ya da önemli ölçüde yeniden formüle edilmek gereğini gösterecekti.

Harrison: Ev İşi, 'Bir Yanaşma Tarzı'*

John Harrison "Ev İşinin Ekonomi Politiği" adlı yazısının başında, dünya kapitalist sistemini kapitalist üretim tarzından, bir bütün olarak toplumsal formasyonu ise onun içindeki üretim tarzlarından ayırıyor. Yazar, belirli bir toplumsal formasyonda, hâkim, kurucu tarzlardan ayrı, tabi tarzların olabileceğini ileri sürüyor ve bunun geçiş dönemlerinde geçerli olduğuna işaret ediyor; bu dönemlerde, 'kalıntısal' tarzlar olarak adlandırdığı geçmişten kalma biçimler ya da 'dölütsel' tarzlar dediği, gelecek tarzların önbiçimleri olabilir yazara göre. Harrison, bunlara bir tarz daha ekliyor: bir 'yanaşma' üretim tarzı. Bunlar ne hâkimdirler, ne geçmişin kalıntıları, ne de geleceğin tohumları. Bunlar, ekonomik ve toplumsal sistemde belli işlevleri yerine getirmek üzere, hâkim tarzın ya yarattığı ya da massettiği tarzlardır. Bunların varlıklarını sürdürmeleri hâkim tarzın varlığını sürdürmesine bağlıdır, çünkü yeniden-üretimleri bu tarzın yeniden-üretimiyle iç içe girmiştir.' Harrison, kapitalist toplumda 'ev işinin ve dev-

* 'Yanaşma üretim tarzı', **client mode of production** kavramının, 'dölütsel üretim tarzı' ise **feotal mode of production** kavramının Türkçe karşılığı olarak kullanılıyor. (Çevirenin notu.)

let faaliyetinin önemli bir bölümünün' ve ayrıca çevre toplumsal formasyonlarının bazı kapitalist-olmayan kesimlerinin bu kategoriye girdiğini belirtiyor. Yazara göre, 'ev içi üretim tarzı' birçok açıdan küçük meta üretimine benzer: İş bölümünün olmayışı, emeğin toplumsallaşma düzeyinin düşük oluşu ve üreticilerin bireysel olarak çalışıyor olmaları her ikisinin de belirgin özellikleridir. Ancak, küçük meta üretiminden ve kapitalizmden farklı olarak, ev işi mübadele edilecek kullanım değerleri üretmez. Ayrıca ev işi, emekçinin yeniden-üretimi için kullanım değerleri sağlamakla birlikte, Margaret Benston ve diğerlerinin ima ettiğinin tersine, emekgücü metaını dolaysız olarak üretmez.

Öyleyse ev işi tarzının işlevi, ilk elde, ücretli emekçinin geçimi için gerekli kullanım değerlerini sağlamak suretiyle onun emekgücünün yeniden-üretimine katkıda bulunmaktır, ama, der Harrison, emekçinin karısı, kapitalist kesimde artık-değer biçiminde ortaya çıkan bir artık-emek harcadığı hâlde, emeğinin karşılığında sadece geçimini sağlar. 'Ev işinden kapitalist kesime bu artık-emek aktarımını sağlayan mekanizma kapitalistin ödediği ücretlerin, emekgücü değerinin altında olmasıdır.' Bunu mümkün kılan ise, ev kadınının, harcadığı emek sayesinde emekgücünün değerini düşürmesidir; ev kadınının evde sunduğu hizmetler, piyasada satın alındığında geçim maliyetini şişirecek ve dolayısıyla son tahlilde ücretleri etkileyecek hizmetlerdir. Ev işi tarzının varlığının sermaye üzerinde başka etkileri de vardır, ama bunlar çift-yanlıdır: Ev işi, bir yandan kadınları iş gücünün dışında tutarak erkek işçilerin pazarlık gücünü yükseltir, öte yandan da aynı pazarlık gücünü düşürme potansiyelini taşıyan bir yedek kadın sanayi ordusu yaratır.

Harrison, emeklerini kapitalist üretim tarzının dışında harcadıklarından hareket ederek, kadınların ayrı bir sınıf oldukları sonucuna varır. Dolayısıyla da, hem ev kadını hem ücretli olan kadınlar iki sınıfa birden dâhildirler. Yazar her iki ezilme biçi-

mine, hem kapitalizme özgü olana hem aileye özgü olana karşı da mücadeleye çağrıda bulunmaktadır.

Harrison Delphy'den daha temkinli, daha iyi geliştirilmiş bir tez ileri sürdüğü hâlde, onun tahlili de başka teorik sorunlara yol açıyor. Burada tartışılması gereken özgül bir sorun alanı var: kapitalizmle ev işi arasındaki ilişkiyi kavramlaştırma biçimi. Başka yerde geniş olarak tartışıldığı için burada bu sorunu kısa geçeğiz.[6] Şu kadarını belirtmekle yetinelim: Harrison'un, ev içi alanından, (artık-değer olarak ortaya çıktığı) kapitalist alana artık-emek aktarıldığı yolundaki iddiası yanlış bir öncüle dayanıyor. Bu öncül de, ev içi alanındaki somut emekle meta üretimindeki soyut emek zamanının eşdeğer ve dolayısıyla karşılaştırılabilir olduğu.

Oysa, bu iki emek türü karşılaştırılabilir değildir, çünkü ev işi emeğin genel olarak eşitlenmesine tabi değildir; dolayısıyla da değer yasası yeniden tanımlanmadıkça bu iki alan arasındaki artık-emek zamanı aktarımını hesaplamak için hiçbir temel olamaz. Harrison'un ev işini kapitalist-olmayan bir tarz olarak nitelendirmesi bu sorunu daha da katlıyor. Bir yazarın deyişiyle, 'kapitalist-olmayan bir tarzın, Harrison'un da iddia ettiği gibi değer biçimine bürünmeyen somut emeği, nasıl olur da kapitalist kesimde bir ek değer olarak ortaya çıkar; kapitalist üretim sürecinde maddi temeli olmayan bir değer olabilir mi?' Dolayısıyla, Harrison'un ev emeği ile kapitalizm arasındaki ilişki üzerine teorisi temelinden kusurludur.

Ev İşi ve Emekgücünün Değeri

Bu sorunları bir kenara bıraksak bile, geriye yaygın bir kabul gören şu tez kalıyor: Ev işinin, emekgücünün günlük yeniden-üretimi için gerekli emeği ('karşılıksız olarak') sunmak suretiyle emekgücünün değerini düşürdüğü tezi. Karşılığı ödenmemiş ev işi olmasaydı, deniyor, bu emeğin yükseltilmiş ücretlerle piyasada satın alınması gerekecekti. Harrison'un tahlili de bu öncüle

dayanıyor ve bu tahlil ev emeği tartışmasında küçümsenmeyecek sayıda taraftar kazanmış durumda. Hatta ev işinin sağladığı bu 'destek', genellikle kapitalizmin kadınları ev içinde tabi bir konumda tutmasının asıl sebebi olarak görülüyor. Ortaya atılan soru hiç kuşkusuz geçerli bir soru, çünkü emekgücünün değerinin belirlenmesi sorunuyla hesaplaşmaya çalışıyor. Ama tartışmanın sunuluş biçimi ve temelinde yatan varsayımların bazıları, özellikle de birbirinden ayırt edilmesi gereken iki öğe karıştırıldığı için, hatalı sonuçlara yol açıyor. Bu iki öğeden ilki, ev emeğinin zorunlu olarak emekgücünün değerini düşürüp düşürmeyeceği sorunu; ikincisi ise, emekgücünün değerindeki bu varsayılan düşüşün, kapitalizm açısından, kadınları ev içinde tabi bir konumda tutmak için yeterli bir sebep olup olmadığı. Yakından incelendiğinde, doğru oldukları varsayılan bu iddiaların her ikisinin de oldukça kuşku götürür iddialar olduğu görülür.

Emekgücünün değeri, son tahlilde, emekgücünün yeniden-üretimi için gerekli olan 'meta tomarı'nın değeri tarafından belirlenir. Ancak işin içine eşit ağırlıkta başka etkenler de girdiğinden, söz konusu değer bu ekonomik hesaba indirgenemez. Ev emeği konusundaki yazın, yaygın olarak, emekgücünün değerinin genel terimlerle tartışılabileceğini ve ev emeği ile emekgücünün değeri arasındaki ilişkinin değişmez olduğunu varsayar; oysa, aslında emekgücünün değeri ancak özgül toplumlar ve tarihsel dönemler bağlamında belirlenebilir. Bu değer, işçi sınıfının farklı katmanlarının ve kesimlerinin yaşam standardını saptayan bir dizi kültürel ve politik koşula bağlıdır. Bu miktar yalnız farklı emekçi kesimlerine (nitelikli/niteliksiz, beyaz/siyah, erkek/kadın) göre değil, örneğin verili bir anda emekçilerin pazarlık gücünü etkileyen çeşitli koşullara göre de farklılık gösterir. Emekgücünün değerini ayrıca, birikimin genel düzeyi ve oranı, verili bir işletmedeki ya da üretim kesimindeki kâr düzeyi, I. ve II. kesimler arasındaki ilişki ve teknolojinin genel düzeyi gibi başka etkenler de etkiler.[8] Bu belirlenimler çokluğu içinde, emekgücünün değerinin oluşmasında ev işinin katkısı görece

azdır. Hatta ev işinin bu belirleme sürecinde önemli sayılabilecek herhangi bir rol oynadığı a priori olarak varsayılamaz.

Çünkü ev emeği/emekgücü ilişkisi de tarihsel/kültürel farklılıklar gösterir. Gerçi ileri kapitalist ülkelerde, çoğu işçi kesiminde emekgücünün değeri, ev emeğinin söz konusu edilebileceği bir bağlamın, yani bir 'yuva'nın yeniden-üretilmesinin maliyetini karşılayabilecek düzeye ulaşmıştır. Günlük yeniden-üretim için gerekli girdilerin piyasadaki fiyatı yüksek olduğunda, hem ideolojik hem ekonomik birtakım nedenlere bağlı olarak erkeklerin ya da kadınların, karşılığı ödenmemiş ev işinin bir bölümünü (yemek pişirmek, temizlik, çamaşır) üstlenmeleri muhtemeldir. Bu durumda, söz konusu emeğin, emekgücünün değerini emek girdilerinin tümünün metalaştığı bir durumda olacağından daha düşük bir düzeyde tuttuğunu söyleyebiliriz. Ne var ki, bunun böyle olacağı kendiliğinden belli değildir; gerekli malları piyasadan almaktansa işçilerin ev işlerini kendilerinin görmelerinin onlara daha ucuza geleceğini göstermek için ampirik kanıtlara başvurmak gerekir. Çünkü bunun böyle olup olmayacağı, piyasada ucuz hizmetlerin ve az bir emek harcayarak ya da hiç emek harcamadan tüketilebilecek geçimlik malların sunulup sunulmadığına bağlıdır. Kuşkusuz bu koşulların var olmadığı ileri sürülemez; bırakalım Üçüncü Dünya'yı, ileri kapitalist ülkelerde bile işçiler, yeniden-üretime ilişkin gereksinimlerini karşılamak için önemli ölçüde piyasaya bağımlıdırlar ve bunların sadece daha yüksek ücretli işçiler olduğunu söylemek de mümkün değildir*. Tersine, ev emeği girdisinin en az olduğu kesimler, emekgücünün değerinin en düşük olduğu kesimlerdir. Emekgüçleri kadın ev emeğinden yararlanılmaksızın bugünden yarına yeniden-üretilen bekâr işçilerin ve göçmenle-

* Metni değiştirmeden çevirdim; ancak usyürütmenin doğru olması için şu şekilde değiştirilmesi gerektiğini düşünüyorum: "...bırakalım ileri kapitalist ülkeleri, Üçüncü Dünya'da bile işçiler yeniden-üretime ilişkin gereksinimlerini karşılamak için önemli ölçüde piyasaya bağımlıdırlar..." (Çevirenin notu.)

rin ücretleri her zaman ortalama ücretin altındadır. Bunların gerekli aletleri alacak paraları olduğunu ve buna istekli olduklarını varsaysak bile, bu işçi kesimleri ev işlerini kendilerinin görmelerini güçleştiren koşullarda (gecekondularda, yurtlarda, barakalarda) yaşarlar; dolayısıyla da piyasadan sağlayabilecekleri hizmet ve yiyeceklere yönelme eğilimindedirler.

Bu yüzden, bu koşullarda yapılan ücret pazarlığı, önemli bir miktarda ev emeği girdisi olduğu varsayımına dayanmayacaktır. Piyasada hazır geçimlik mallar satın almak yerine, işçilerin evde kendi işlerini görmeleri durumunda emekgücü değerinin düşüp düşmeyeceği de en azından yanıtı önceden belli olmayan bir sorudur. Örneğin, tüketimin özelleşmesinin ve ev kurmanın bir sonucu olan yemek ve temizlik işlerinin görülmesini olanaklı kılacak koşulları sağlamanın, bizzat bunun, emekgücü değerinin yüksek olmasına bağlı olduğu da düşünülebilir. Başka bir ifadeyle, emekgücünün değeri tarihsel ve kültürel değişimlere böylesine tabi olduğu için, ev emeği ile emekgücü arasında değişmez bir ilişki olduğu varsayılamaz. Bu, ev emeğinin kapitalizm açısından taşıdığı öneme ilişkin olarak daha genel iddialarda bulunmayı zorunlu kılmakta ve bu emeğin kapitalizm için herhangi bir biçimde gerekli olduğu yolundaki tezleri zayıflatmaktadır.

İkinci geleneksel önerme ise, ev işinin emekgücü değerine yaptığı katkının kadınların ev içindeki konumlarını açıklamaya yarayacağıdır. Tıpkı bundan önceki gibi, bu iddianın öncülü de aşırı durağan ve tarih-dışı bir emekgücü değeri anlayışıdır. Birçok yazarın yaptığının tersine, emekgücü değerinin işçi ailesinin yeniden-üretiminin maliyetini zorunlu olarak kapsadığı varsayılmamalıdır. Böyle olup olmayacağı, yukarıda değinilen etkenlere benzeyen değişkenlere bağlıdır. Emekgücü değerinin, en azından ücret sahibinin emekgücünün yeniden-üretimi için gerekli meta tomarıyla eşdeğer olması gerekir. Ancak, ileri kapitalist ülkelerde işçi sınıfının bazı kesimlerinde emekgücünün değeri, bakılması gereken bir ailenin masraflarını da kar-

şılayacak bir düzeyde belirlenmiştir ve bu, 'aile ücreti' denilen olguya yol açmıştır: yani bir işçi ailesinin geçimini belli bir yaş standardına uygun olarak sağlamaya yetecek tek bir ücret. Ama bunun yanında, işçilerin önemli bir bölümü için emekgücünün değeri ve ücretler bu alt sınırın altındadır ve erkek işçinin ücreti ailenin geçimini karşılayamaz.

Bu iki örnek arasındaki farkın uzantıları kadınların durumu açısından hayatî bir öneme sahiptir. Şayet ücret yukarıda tanımlandığı biçimde bir aile ücretiyse, evli kadınların tam gün ev kadınları olarak iş gücünün dışında tutulmaları olanaklıdır. Ama şayet böyle değilse, o zaman ailenin makul bir yaşam standardına uygun olarak yeniden-üretilebilmesi için, aile ek gelir sağlama basıncı altına girecektir; evli kadınların bu durumda yaygın olarak benimsedikleri yol iş gücüne katılmaktır. Ne var ki, her iki durumda da kadınların ev içindeki konumlarını, kendi başına, ev işi yapıp yapmadıkları açıklayamaz. Bunun, erkeğin emekgücünün değerinin aile ücretinin altına düştüğü, bakılmak zorunda olan ev kadınının ise emek piyasasına giremediği ya da girmek istemediği ve aile ücretini idareli harcamak için çabalarını iki katına çıkardığı durumlarda önemli olduğu söylenebilir. Kendi başına bu, emekgücünün değerini düşürmez; burada asıl söz konusu olan, zaten verilmiş bir duruma kendini uyarlamadır; işte bu başka etkenler sabit kaldığında, ev emeği emekgücü değerinin aynı düzeyde kalmasına yol açabilir.

Demek ki, ev emeğinin belli koşullarda emekgücü değerini düşürdüğünü kabul etsek bile bu, kadınların ev içindeki konumlarını açıklamaya yetmez. Şayet bu iddia doğruysa, yani sermaye ev işinden bir yarar sağlıyorsa, o zaman bu işi neden genellikle kadınların yaptığının açıklanması gerekir. Kuşkusuz, gerçekte ev işini yapanlar sadece kadınlar değildir; bekâr erkekler, çocuklar ve başkaları da ev işi yaparlar ve bazı evlerde ev işi, hane üyeleri arasında paylaştırılır. Ama iş görüldüğü sürece, sermaye bu işin hangi toplumsal ilişkiler içinde ve kimler tarafından yapıldığı konusunda, kuşkusuz, oldukça ilgisizdir.

Yine de, tam gün ev kadınların varlığının sermaye açısından en kârlı durum olduğu ileri sürülebilir; çünkü kadınlar, aile ücretini idareli harcamak için, daha çok artık-emek üretirler, daha fazla emek zamanı harcarlar ve genel olarak daha çok çalışırlar. Ancak bunun da genel bir kural olduğu ileri sürülemez; çünkü ev kadınının ev emeği aile gelirinin idareli harcanmasına gerçekten yarasa bile, şunu hatırlamalıyız ki, ailedeki çocukların yanı sıra kadının kendisinin de yeniden-üretilmesi ve özelleşmiş ev emeği için gerekli tamamlayıcılar olan aletlerin satın alınması ve bakımı gerekmektedir. Şayet ev kadını ayrıca ücret karşılığı da çalışıyorsa, bu masraflar kısmen onun ücretinden karşılanır. Ama kadın tam gün ev kadınıysa durum farklıdır. O zaman söz konusu olan yalnızca, ev kadınının emeğinin, kocasının emekgücünün değerini düşürmek suretiyle kapitalistin gizli bir yarar sağlamasına yol açması değildir; bu durumda, ev içi düzeninin sürdürülmesi ve bu düzen içinde yer alan bireylerin bakımı, ayrıca gizli bir maliyete yol açar; bu da kocaya aile ücreti ödenmesi suretiyle karşılanır. Dolayısıyla da, kapitalist işletmenin kâr sağladığı kuşku götürür.

Bu yüzden, ileri kapitalist ülkelerde ev emeği ile ilgili asıl önemli nokta, onun 'karşılığı ödenmemiş' emek oluşunun sermayeye sağladığı ekonomik değer değildir. Daha önemli olan, bu emeği harcayan tam gün ev kadınlarının varlığının, her şeyden önce, kadınları ücretli emeğin dışında tutmaya yetecek düzeyde bir ücretin varlığına bağlı olmasıdır. Bunalımın olmadığı durumlarda bile, bu, bırakalım işçi sınıfının bütün katmanlarını, bütün sınıflar için bile mümkün değildir; ama enflasyonun emekgücü değerini düşürdüğü durgunluk dönemlerinde, tam da kocalarının ücreti ve muhtemel devlet yardımları yeterli olmadığı için çok sayıda kadın ücretli işe girmeye özendirilir. Dolayısıyla sorun, ev kadınının ev emeğinin basitçe emekgücü değerini düşürmesi değildir; tersine sorun, ev kadınının koşullarının bu değeri ne derece yükseltebileceği veya en azından aynı düzeyde tutabileceğidir.

Öyleyse, emekgücünün değeri kadınların ev içindeki durumlarıyla bağlantılı olabilir, ama Harrison'un ve ev emeği tartışmasına katılmış olan yazarların çoğunun ileri sürdükleri biçimde değil. Daha fazla açıklık getirilmesi gereken sorun, söz konusu bağlantının farklı biçimleridir: Yani 'aile' ücretlerinin bazı sınıfların ve katmanların üyelerine ödenip bazılarınınkilere ödenmemesinin, erkeklere ödenip kadınlara ödenmemesinin ve bazı sermayeler tarafından ödenip bazıları tarafından ödenmemesinin ardında yatan özgül politik, tarihsel ve ekonomik nedenlerdir.

Benzerlikler ve Farklılıklar

Bu teorilerin bazı yönlerini teker teker ele aldıktan sonra şimdi aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları saptayabiliriz. Kuşkusuz en önemli farklılık teorik yaklaşım farklılığı: Harrison'un tahlili, ev emeğini tutarlı bir Marksist perspektif içine yerleştirme, bir anlamda, geleneksel bir sınıf tahliline, kendine özgü sömürü biçimleriyle bir 'ev içi tarzı' ekleme çabası. Bu tahlilde, en azından ima yoluyla, kapitalizm baş düşman olmaya devam ediyor. Öte yandan Christine Delphy, kapitalizmi suçlamakla ve yıkılması için çağrıda bulunmakla birlikte, Marksist tahlile düşmanca yaklaşıyor. Harrison'un kaygısı, kapitalizmin ev emeğinden yarar sağlayabileceğini göstermekken Delphy, (kadınlar için) baş düşmanın kapitalizm değil erkekler olduğunu gösterme kaygısını taşıyor. Yine Delphy'i ilgilendiren, erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkiyken, Harrison'u ev işi ile emekgücünün değeri arasındaki ilişki ilgilendiriyor. Hatta Harrison'un metninin teorik nesnesi, kadınların ezilmesinden çok kapitalizm. Ev içi üretim tarzı tezinin bu iki savunucusu arasında bu kadar temel bir farklılık olması, en azından, salt bu kavram kullanılarak kadın hareketinin politik pratiği sorununun aydınlatılamayacağı anlamına gelir. Ancak bu temel farklılığın ötesinde, söz konusu teorilerin paylaştığı üç ortak tavır var

ve bunların daha fazla tartışılması gerekiyor: Bunlardan ilki, yazarların kadınları bir sınıf olarak nitelendirmeleri; ikincisi, ev işini kapitalist-olmayan bir emek biçimi olarak tanımlamaları; üçüncüsü de, ev içi alanını bir üretim tarzı olarak nitelendirmeleri.

1. Kadınlar Bir Sınıf mıdır?

Marksistler genel olarak kadınların ayrı bir sınıf oluşturduğu düşüncesine karşı direnme eğiliminde oldular; bunun nedeni kısmen, aynı zamanda hem kadınlara özgü olan hem de bütün kadınların paylaştığı ortak bir ekonomik sınıf konumunun varlığının ikna edici bir biçimde ortaya konmamış olmasıydı. Oysa, ileri sürdükleri tezi desteklemek için başvurduklan usyürütmeler çok farklı da olsa, Harrison ve Delphy kadınları (veya en azından bazı kadınları) bir sınıf olarak kavramlaştırmamızı olanaklı kılan bir temelin olduğunu gösterme kaygısını taşıyorlar.

Delphy'nin sınıf konusundaki usyürütmeleri doyurucu olmaktan oldukça uzak. Aynı sayfada, kadınlar hem 'kölelik' ilişkisi içinde, hem 'esas olarak proleter' hem de 'serf ilişkileri'ne girmiş bir kategori olarak betimleniyor. Bunu bir yana bırakalım. Delphy, sınıfı, evlilik içinde yer aldığını düşündüğü sömürüden türetiyor. Evlilik biçimini evrenselleştirmek ve ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmekle ilgili sorunların bazılarına yukarıda değindik; ama Delphy'nin kadınları sınıf olarak nitelendirmesiyle ilgili başka güçlükler de var. Örneğin, Marksist söylemden ödünç aldığı sömürü kavramının orada özgül bir teorik kullanımı olduğu hâlde, Delphy bu kavramı 'emeğe el konması olarak, daha gevşek bir biçimde tanımlıyor. Ne var ki, Marksist açıdan bakıldığında, el koymanın geçerli olduğu gözlendiğinde bile bu, sınıfların varlığından söz etmek için yeterli değildir; her toplumda her zaman belli birey kategorileri adına bir miktar artık-emek harcanır; ama bu, söz konusu ilişkinin zorunlu olarak bir sömürü ilişkisi olduğu anlamına gelmez. Bunun da

ötesinde, sınıflar basit bir biçimde, insan özneleri arasındaki ilişkilerin ampirik olarak gözlenmesinden türetilemez. Sınıf sömürüsü, üretim ilişkileri düzeyinde ortaya çıkan ilişkilere dayanır ve basitçe artık-emeğe 'el koyma' olgusuna indirgenemez.[9] Delphy'nin sınıfa ilişkin tezi teorik olarak temellendirilmemiş olduğu için, yazar bunu savunabilecek ikna edici bir usyürütme ileri süremiyor; ve göreceğimiz gibi, kendi tanımlarının titizlikle uygulanması en temel iddiasıyla çelişen sonuçlara yol açıyor.

Delphy'nin evrensel bir kadın sınıfı olduğu yolundaki iddiası ise ortaya başka bir sorun çıkarıyor. Yazara göre evlilik, bütün kadınların paylaştığı bir durum olduğundan ve zenginlik, konum ve her hâlde kültürel farklılıkları da bastırdığından kadınların hepsi aynı sınıfa dâhildir. Ancak yazarın usyürütmesi incelendiğinde ortaya son derece önemli bir tutarsızlık çıkıyor. Kadınların tabiiyetine ilişkin idealist teorilere karşı çıkmak için, Delphy bütün kadın-eşlerin aynı 'üretim ilişkileri' içinde emek harcadıklarını ve 'aynı işleri' yaptıklarını ısrarla savunur ve böylece kadınların ortak ezilmelerinin maddi niteliğini vurgulamış olur. Bu maddeci olduğu varsayılan vurgu yazarın tüm usyürütmesinin temelidir. Ancak Delphy, çizdiği şemaya daha ayrıcalıklı kadınları dâhil etmeye çalıştığında, maddeciliğini ikna edici bir biçimde sürdüremiyor. Çünkü bu noktada, ev emeğinin hangi biçime büründüğünün önemli olmadığını ileri sürüyor; ona göre, proleterin karısının fiziksel emeği de olabilir bu, sadece burjuvanın karısına dayatılan 'sosyal gösteri' de. Ama o zaman, kadınların aynı 'üretim ilişkileri' içinde olmaktan, yani kökü 'üretim'de yatan aynı maddi sömürüye tabi olmaktan gelen bir birlik oluşturduklarından nasıl söz edebiliriz? 'Sosyal gösteri' hangi anlamda üretimdir? Burjuvaların, ev işlerini yaptırmak ve çocuklara baktırmak için hizmetkâr çalıştıran karılarının, daha az ayrıcalıklı kadınların tabi oldukları maddi ezilmeyi paylaşmadıkları açıktır: Burjuvaların karılarının ayrıcalıklarının kocalarının servetinden kaynaklanıyor olması bununla çelişmez. Kuşkusuz, bu kadınlar eziliyor

ve bütün kadınların paylaştığı (ve bazı kampanyaların temelini oluşturabilecek) ayrımcılıklara maruz kalıyor olabilirler; ama bunlar, kadınların tabiiyetinin, emeklerinin sömürülmesi biçiminde tanımladığı maddiliği ile ilgilenen Delphy'i doğrudan ilgilendiren şeyler değil.

2. Ev İşi ve Kapitalizmle Olan İlişkisi

Ev işiyle kapitalizm arasındaki ilişkiyi tahlil ederken, her iki yazar da ev işinin kapitalizmden ayrı ve esas olarak da kapitalist-olmayan bir emek olduğu görüşünü savunuyorlar. Ancak yazarlar ev işine kapitalizm karşısında ne kadar özerklik tanınacağı konusunda farklı düşünüyorlar. Harrison'un bu konudaki görüşü Delphy'ninkinden daha nüanslı. Ev işi üretim tarzına yakıştırdığı 'yanaşma' ya da 'güdük' nitelemelerinin de ima ettiği gibi, Harrison ev içi tarzının, kapitalist olmamakla birlikte kapitalizmle bütünleştiğini ya da kapitalizme eklemlendiğini kabul ediyor. Hatta yazara göre, devlet tarzı gibi ev işi tarzı da 'belli işlevleri yerine getirmek üzere' kapitalizm tarafından yaratılmıştır.' Burada en önemli sorun, son derece olumsal ve bağımlı bir nitelik taşıyan bu tür tarzların üretim tarzları olarak adlandırılıp adlandırılamayacağı. Bu soruna daha sonra tekrar döneceğiz.

Öte yandan Delphy, kapitalist ve patriyarkal tarzların, birbiriyle hiçbir teorik ilişkisi olmayan özerk bütünler olduğunu ileri sürüyor. Oysa, ev işinin kapitalizm karşısında ne kadar özerk olduğu kuşku götürür, çünkü ailenin geçimi kapitalist kesimden gelen gelirle karşılandığına göre, ev işinin kapitalizmle eklemlenmesi bütün ailenin geçiminin sağlanmasını kapsamış olur. Dolayısıyla, bizzat ev işinin yapılması, hizmetlerin ve geçimlik malların sağlanması, kapitalist kesimde üretilmiş ve satın alınmış malların kullanılmasına ve/veya dönüştürülmesine bağlıdır. Ev işinin, emek dışındaki bütün girdileri kapitalist kesimden geldiğine göre, ev işi nasıl olur da kapitalizmden özerk olabilir? Bu özerkliği ileri sürdükten sonra, Delphy bile yine de,

'kadınları ev dışındaki işlerinde sömürmek için aile görevlerini bir gerekçe olarak karşılarına diken'in kapitalizm olduğunu savunuyor. Şayet patriyarka kadınları ezmek için kapitalizm ile komplo kuruyorsa, o zaman bu iki sistemin özerklikleri nerede kaldı? Delphy, kadınların kurtuluşu için aile üretim tarzında bir devrim gerçekleştirmenin yetmeyeceğini, toplum düzeninin bütününün yıkılması gerektiğini sessizce itiraf ettiğinde bu ikircikliklik en açık biçimiyle ortaya çıkıyor. Delphy, bu ikili devrimin neden gerekli olduğu konusunu daha fazla kurcalamıyor; çünkü öyle yapsaydı, kendi usyürütmesi, reddettiği görüşe kendisini rahatsız edecek ölçüde yaklaşmış olurdu.

Burada ne Harrison'un ne de Delphy'nin yeterince yüzleştikleri bir sorun daha var; o da ev işinin tarihsel ve kültürel özgüllüğü. Harrison ev işinin kapitalizmin özgül bir ürünü olduğunu ima ettiği hâlde, Delphy'nin ev içi tarzına atfettiği özerklik, bu tarzın feodalizm, kapitalizm ve sosyalizm gibi başlıca üretim tarzlarının özgül gelişme evrelerinden bağımsız olarak kavranması gerektiği anlamına geliyor. Bu görüşlerin ikisi de doyurucu değil: Gerçi ev işi ve aile üzerine çok az sayıda tarihsel açıklama ve daha da az sayıda karşılaştırmalı açıklama olduğu doğru, ama ev emeği teorilerinin bazıları bu konudaki az sayıda somut veriyi bile yeterince hesaba katmıyorlar. Kadınları ezen ev emeğinin ortaya çıkışını çağdaş kapitalizmin başlangıç dönemine, özellikle de bir üretim birimi olarak ailenin çözüldüğü sıralara yerleştirme çabası, çoğunlukla aşırı basite indirgeyici bir yaklaşım oluyor. Ailenin üretim birimi olduğu durumlarda bile, ev içi tüketimine yönelik olarak harcanan ev emeği (örneğin, yemek, temizlik, çamaşır, dokuma, dikiş) ve çocuk yetiştirme ile piyasada mübadeleye ya da takasa yönelik olarak harcanan ev emeği arasında hep bir farklılık vardır. Bu farklılık teknolojik olarak en az gelişmiş toplumlarda görülür; başka bir deyişle, ev emeği (özelleşmiş ev emeği bile) ve cinsiyete dayalı iş bölümü kapitalizm-öncesinde vardır ve evrensel olduğu söylenemese bile neredeyse öyledir.

Ancak bu, ev içi alanının ezelî-ebedî ve değişmez olduğu anlamına gelmez. Bazı 'emek süreçleri' birbirlerine benzer gibi görünseler de, yüzyıllar üzerinden çok önemli değişimler olmuştur ve bu değişimlerin birçoğu hâkim üretim tarzındaki değişikliklere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Örneğin, Delphy'nin de teslim ettiği gibi, kapitalist tarıma geçiş, ailelerin kendi üretimleri içinden tükettikleri yerine piyasadan aldıkları yiyecek miktarını arttırmıştır. Bu yüzyıl içinde ev içi yaşamanın birçok alanında değişiklikler olmuştur: Bir yandan konut koşullarındaki gelişmeye, daha çok sayıda hizmetin (ısınma, su, aydınlanma) evin içine taşınması eşlik ederken, öte yandan da piyasada sunulan hizmetlerin sayısı artmıştır. Buzdolabı, hazır konserve yemek veya emek-zamanını azaltan kolaylıklar gibi teknik gelişmelerin ev emeği açısından önemli sonuçları –ya da potansiyel sonuçları– vardır. Devlet de sağlık, eğitim ve çocuk bakımı konusunda bazı sorumluluklar üstlenmiştir. Bu gelişmelerin ortaya koyduğu şey şudur: Ev işinin özerk bir bütün oluşturması bir yana, ev işi bağlamındaki emek süreçleri ve toplumsal ilişkiler, hâkim üretim ilişkilerinin ekonomik örgütlenişindeki değişimlerden çeşitli biçimlerde etkilenmiştir. Bu, ev işinin bu üretim ilişkileri tarafından basitçe belirlendiği anlamına gelmez, çünkü bu değişimlerin ev emeği ve ev kadınlarının durumu üzerindeki etkileri bir yandan kısmi, öte yandan da çelişik olmuştur. Ev işinin bazı yönleri değişim karşısında direnç göstermiştir ve göstermeye devam edecektir. Ama ev işinin bir tarihi olduğu ölçüde bu, özerk bir tarih olmamıştır.

3. Ev İçi Üretim Tarzı Diye Bir Şey Olabilir mi?

Ev işini 'kapitalist-olmayan' diye nitelendirmenin doğru bir yanı vardır, o da ev işinin dar anlamıyla meta üretimi alanının dışında kalması ve dolayısıyla değer yasasına doğrudan tabi olmamasıdır. Harrison'u ev işinin ayrı bir üretim tarzı olduğu sonucuna götüren, bunu görmesidir. Şimdi bu sonucu ele alalım.

Herhangi bir Ev İçi Üretim Tarzı teorisinin kalkış noktası, üretim tarzının ne olduğunu tanımlamak olmalıdır. Delphy hiçbir tanım vermiyor; o daha çok, söz konusu terimi 'üretme biçimi' için bir analoji olarak kullanıyor ve daha öte bir tanım için hiçbir çaba göstermiyor. Dolayısıyla da 'üretim tarzı' kavramını Marksist bağlamından koparıyor ve tersine kavramı, kendisinin ev işinin ayırıcı özelliklerine ilişkin dökümünü özetleyen betimleyici bir araç olarak teorisine ekliyor. Buna karşılık Harrison, artık Althusserci kavramlaştırma olarak tanımlanan anlayışı benimsiyor. Bu, üç öğeyi birleştiren bir anlayış: Doğayı dönüştürme tarzı (ya da emek süreci), ürüne el koyma tarzı ve ekonomik mülkiyetin belirli bir biçimde bölüşülmesi.[10] Harrison üretim tarzı kavramını Balibar'ın geliştirmiş olduğu kavrama dayandırdığına göre, yazarın kullanımının Balibar'inkine uyup uymadığına bakalım.

Marksist kullanımda 'üretim tarzı' genellikle iki tahlil düzeyine göndermede bulunur: Üretim yapısının öğelerine (yani üretim ilişkilerine ve üretici güçlere) ve söz konusu tarzın hareket yasalarına. Bu ikisi birlikte, Marx'ın kapitalist ekonomi tahlilinin teorik nesnesini ölçtürür: Burada, bir yanda kapitalizme özgü bir dizi öğe ve toplumsal ilişki (kapitalizmin emek süreci, tasarruf ve ayrılma biçimleri) vardır, Öte yanda da, aynı zamanda kapitalizmin oluşturduğu birliğe ilişkin bir kavram olan, kapitalist ekonominin yeniden-üretiminin teorisi. Kapitalizmin oluşturduğu birlik öyle bir sistem olarak kavranır ki, burada sermayenin çevrimleri, bölüşüm ve üretim ilişkileri ve işletmeler arasındaki bağlantı biçimleri, bütünlemiş bir üretim sisteminin bir parçasını oluşturur. Bu ikili anlamda kavranan üretim tarzı, belli ekonomik sistemlerin ve onların toplumsal ilişkilerinin yüksek düzeyde bir soyutlamaya dayanan kavramlaştırmasıdır. Belirli bir tarzın, genel kavramında belirtilmemiş ama yeniden-üretimi için gerekli olan varoluş koşulları ise, başka bir soyutlama düzeyi olan toplumsal formasyon düzeyinde yer alır. Bu koşulları söz konusu üretim tarzının soyut kavramından tü-

retmek olanaklı olmakla birlikte, bu ancak çok genel terimlerle ifade edilebilir, çünkü bu koşulları belirli toplumsal formasyonlarda sağlamanın somut tarzı önemli değişiklikler gösterebilir.

Balibar'ın Marx'ı okuyuşuna göre, 'üretim tarzı' kavramının iki işlevi vardır: Bir yandan, Marx'ın ifadesiyle tarihi, 'toplumun ekonomik gelişmesine uygun olarak çağlara' (kapitalist, feodal, sosyalist) göre bölen bir dönemleştirme birimi işlevini görür; öte yandan da, belirli toplumsal formasyonlara ilişkin bilgilerimizin dayandığı bir kavram işlevini, çünkü toplumsal formasyonun kurucu ekonomik ve toplumsal ilişkilerinin teorisidir. Oysa, ev işi üretim tarzının, bir üretim tarzı kavramından beklenen bu işlevi yerine getiremeyeceği daha baştan açıktır. Harrison'un, ev işi üretim tarzının 'yanaşma' niteliğine yaptığı vurgu, tanım gereği, bu tür bir tarzın, içinde yer aldığı toplumsal formasyona ilişkin bilginin temeli olmasını olanaksız kılar. Hatta Harrison'un kendi ifadesine göre, bizzat ev içi üretim tarzına ilişkin bilginin koşulu kapitalist üretim tarzına ilişkin bilgidir. 'Bu tarzın yeniden-üretimi kapitalist üretim tarzının yeniden – üretimine bağlıdır; bu tarz, sermaye ile olağanüstü karmaşık, sembiyotik bir ilişkisi olan, neredeyse güdük bir üretim tarzıdır: Dolayısıyla da, bunun mantıksal uzantısı olarak, bu tarz, kapitalist üretim tarzının hareket yasalarına tabidir ve kendine özgü bu tür yasalardan yoksundur. O zaman, ev içi üretim tarzı, nasıl olur da belirli bir toplumsal formasyona ilişkin bilgiyi sağlayabilir?

Ev işi üretim tarzının ikinci ölçüte uyup uymadığına, yani bir dönemleştirme birimi olma işlevini görüp göremeyeceğine baktığımızda da aynı sorunla karşılaşıyoruz. 'Yanaşma' tarzları kavramını formüle ederken Harrison, bir toplumsal formasyonun kendi içinde birden fazla üretim tarzını barındırabileceğini kaydediyor. 'Kalıntısal' ve 'dölütsel' tarz kavramları da böyle bir tahlile uyuyor. Ne var ki, bu diğer tabi tarzlar çok önemli bir açıdan 'yanaşma' tarzlarından farklıdırlar Harrison'a göre: Bu fark, genelleşecek olabilmeleri ya da olmalarıdır. Oysa, ev içi üretim tarzı gibi 'yanaşma' tarzları hiçbir zaman genelleşe-

mezler, çünkü bunlar hiçbir zaman bir toplumsal formasyonun ekonomik ve toplumsal tabanını oluşturamazlar; başka bir deyişle, kendilerine özgü bir üretim temelleri yoktur. şunu belirtmeye gerek yok ki, tümüyle ya da kısmen ev işi üretim tarzının hâkimiyeti altında olan bir toplumsal formasyon hiçbir zaman olmamıştır ve olamaz da. Bir üretim temelinin olmayışı ve ev içi üretim tarzı içinde hiçbir toplumsal üretimin yapılmayışı, bu bağlamda bizzat 'üretim' kavramının kullanılışını sorunlu hâle getirmektedir.

Ev içi üretim tarzının kurucu öğelerini saptamaya çalıştığımızda ortaya başka sorunlar çıkıyor. Ortada bir emekçi (ev kadını) var, bir de emeğin nesneleri; ama toplumsal üretimin yapılmadığı ve ürünün ev kadınının artık-emeğinin bir bölümü biçimine büründüğü bir tarzda üretim araçları neler olabilir? Gerek yemek yapmak gerekse bahçıvanlık biçiminde olsun, özel tüketime yönelik kullanım değerleri yaratmanın, bu faaliyetlerde kullanılan aletler için 'üretim araçları' kavramından yararlanılmasını haklı kılan bir gerekçe oluşturduğu kuşku götürür. Ev emeğinin toplumsal bir önemi olduğunu kabul etmek, onun toplumsal üretimle veya Marx'ın genel olarak kast ettiği anlamda üretimle bile aynı şeymiş gibi ele alınmasını gerektirmez. Harrison'a göre, ev içi üretim tarzına özgü üretim ilişkilerinin özelliği, üreticiyle üretim araçlarının birliğidir; ancak yazarın bu kavramları kullanış biçimini kabul etsek bile bunların, ürüne (bu durumda ev kadınının artık-emeğine) el koyma tarzıyla bağlantısının ne olduğu ya da ev kadınının bu toplumsal sömürü ilişkilerine nasıl tabi olduğu açık değil.

'Üretim tarzı' kavramı ayrıca, Balibar'ın (belki de yanıltıcı bir biçimde) 'emekçi-olmayan'[11] diye nitelendirdiği öğeyi de içerir. Bu da bizi başka güçlüklerle karşı karşıya bırakmakta. 'Emekçi-olmayan', artık-emeğe ya da artık-ürüne el koyan etmendir; dolayısıyla burada, ev işinde harcanan 'artık-emeğe', yani Harrison ve Delphy'nin tanımlarıyla ev kadınının kendi ge-

reksinimleri için gerekli olanın ötesinde harcadığı emeğe hangi etmenin el koyduğu sorusu ortaya çıkıyor. Christine Delphy'nin yanıtı açık: Bunu yapan erkeklerdir. Ancak bu doğruysa, çocuklar da ev kadının emeğinin büyük bir bölümüne el koyarlar, ama onları ne yetişkin erkeklerle birlikte ele almak mümkündür, ne de başlı başına, emekçi-olmayan sömürücü bir sınıf olarak görmek meşru olabilir. Erkeklerin sömürücü oldukları yolundaki dar anlamda feminist iddia, aslında, çocuklar arasında bir ayrım yapılması gerektiği türünden, kabul edilemez bir sonuca yol açardı; bir aylık erkek-bebek bir sömürücü olurdu bu durumda, ama bir aylık kız-bebek olmazdı.

Delphy'nin kocalara ilişkin olarak kullandığı, artığa el koyan sınıf nitelendirmesini benimsediğimizde karşımıza başka güçlükler de çıkar. Ampirik olarak, ev işi söz konusu olduğunda evliliklerin büyük çoğunluğunda kocanın 'emekçi-olmayan' olduğu kuşku götürmez. Ancak, ev dışında koca genellikle bir emekçidir, çünkü emekgücünü satarak ailesinin geçimine o da katkıda bulunur. Dolayısıyla, Delphy'nin kullandığı terimler açısından, o da, karısı ve çocukları tarafından el konulan bir artık-emek harcıyordur. Bu, onların onu sömürdüğü anlamına mı gelir? Delphy'nin, daha önce tartışmış olduğumuz sömürü tanımı kabul edildiğinde bu türden, mümkün olmayan sonuçlar kaçınılmazdır.

Harrison, erkeklerin aile tarzı içindeki konumunu hiç tartışmayarak bu sorunların etrafından dolaşıyor. Erkeklerin ev içi üretim tarzının sınıf yapısına dâhil olup olmadıkları açık olmamakla birlikte, bu tarzda tek bir sınıfın, yani ev kadınlarının olduğu ima ediliyor. Oysa, kadınların iki sınıf aidiyeti birden olabiliyorsa erkeklerin neden olamasın? Bunun yanıtı belki şu olabilir: Erkekleri ev içi tarzı bağlamına yerleştirmek, Harrison'u Delphy'nin teorisinin vargılarına fazla yaklaştırabilir, çünkü bu doğrudan doğruya, erkeklerin, kapitalizmle değil ev işiyle ve kadınlarla ilişkileri sorununu gündeme getirmektedir.

Her ne olursa olsun, yazarın bu konudaki suskunluğu, cinsiyetler arası ilişkiler sorununun daha genel olarak görmezlikten gelinişinin bir belirtisidir.

Harrison'a göre, kadınların artık-emeğine el koyan etmen sermayedir ve dolayısıyla da ev içi tarzının dışında yer alır. Ancak burada Balibar'ın anlayışından bir kez daha uzaklaşıyor yazar; çünkü bu anlayışta 'emekçi-olmayan', üretim tarzı kavramının değişmez bir öğesidir ve bu kavram aslında bu tür bir dışsal el koymayı mümkün kılmaz. tabi tarzların özelliğinin, dışsal bir el koyma etmeni olduğunu kabul etsek bile, geriye hâlâ neye el konduğu ve bu el konan şeyin yaratılışının üretim olup olmadığı soruları kalıyor. Gördüğümüz gibi, ev işi söz konusu olduğunda, bu kavramların kullanılabileceği kuşkuludur ve en azından, mevcut yazında bulunandan daha fazla teorik kanıtlamayı gerektirir.

Ev Emeği Tartışmasında Sorunlar

Ev İçi Üretim Tarzı teziniDelphy ile Harrison'u ev emeği üzerine yazında sık sık yeniden-üretilmiş olan iki hataya düşmekten alakoyduğunu teslim etmek gerekiyor. Şimdi bu hataları ele alacağız: Ev işini kapitalist üretim tarzına özümlemek ve ev işini kapitalizm açısından tümüyle işlevsel bir konuma yerleştirmek.

Ev işini kapitalist üretim tarzına özümleme çabası çoğunlukla, Marx ve Engels'in yapıtlarında ev işinin sistematik bir tahlili bulunmadığına göre bu teoriyi onlar için geliştirmek gerektiği biçiminde gerekçelendirildi. Ev emeği ile kapitalizm arasındaki ilişki üzerine bir teorinin olmayışı, bazı yazarlarca, tarihsel maddeciliğin kurucularının cinsiyetçi ihmallerine atfedildi.[12] Kimileri ise, teorinin merkezini oluşturan konular söz konusu olduğunda bile, Marx'ın birçok kavramının yeterince geliştirilmemiş olduğunu ve daha fazla geliştirilmesi gerektiğini ileri sürüyorlar; bu, özellikle de ev emeği tahlili açısından anlamlı

olacak kavramlar için geçerli. Ne var ki, Marksist teoriyi geliştirmek için daha yapılacak çok çalışma olduğu doğru olmakla birlikte, *Kapital*'de yeterince ya da hiç teorileştirilmemiş olan her şeyin, kapitalist üretim teorisi ile bütünleştirilebileceği ya da bütünleştirilmesi gerektiği doğrudan varsayılmamalıdır. Özel olarak da ev emeğinin, kapitalist üretim tarzı kavramına, bir yazarın iyimser deyişiyle 'yerleştirilebileceği'ni varsaymak yerine, bunun olanaklı olup olmadığını sormak gerekir. [13]

En önemli sorunlardan biri, birçok yazarın üretim tarzı soyutlama düzeyi ile toplumsal formasyon soyutlama düzeyini birbirine karıştırması. Ev emeği söz konusu olduğunda hangi soyutlama düzeyinden söz ettiğimizi baştan belirlersek, bu sorunların doğması önlenebilir.[14] Çünkü Marksist bir ev emeği tahlili üretmekle, ev emeğini kapitalist üretim tarzı kavramına ve kapitalist ekonominin hareket yasalarına özümlemeye çalışmak birbirinden oldukça farklı şeylerdir. Bunlar, özgül olarak meta üretimi ve değerlenme sürecine ilişkin kavramlar olduğundan, değer yasasına tabi olmayan özelleşmiş bireysel emek olarak ev emeği kapitalist üretim tarzı teorisi kapsamının dışında kalır. Marx'ın bilinen ifadesiyle, emekçi 'kendisine aittir ve zorunlu yaşamsal işlevlerini üretim sürecinin dışında gerçekleştirir'; dolayısıyla da, kapitalist '(emekçinin kendini yeniden-üretmesi) için (onun) öz-savunma ve türünü sürdürme güdülerine güvenebilir.'[15] Başka türlü ifade edecek olursak, bu soyutlama düzeyinde ele alındığı biçimiyle sermaye ev içi alanıyla 'ilgilenmez'. Ancak, bir başka düzeyde, yani somut toplumsal formasyonlar düzeyinde, ev içi alanının örgütlenme biçimi ve oradaki toplumsal ilişkiler, söz konusu formasyonların yeniden-üretiminde pekâlâ önemli bir rol oynuyor olabilir. Ne var ki ev içi alanı ile toplumsal yeniden-üretimin gerekleri arasında ne tür ilişkiler olursa olsun, bunlar basit bir biçimde kapitalizm açısından taşıdıkları işlevsellik yüzünden oluşmaz.

Bu bizi doğrudan doğruya, ikinci sorun olan işlevselcilik sorununa getiriyor. Ev emeği ve aile konusundaki tartışma, iş-

levselci varsayımlar olarak tanımlanabilecek bir eğilimin damgasını taşıyor. Örneğin, ev işinin kapitalizm için yerine göre, 'çok önemli' 'zorunlu' ya da 'çok gerekli' olduğundan söz ediliyor, öte yandan bazan kapitalizmin ev işini 'yarattığı' ve hatta bazı formülasyonlarda, varlığını sürdürebilmek için ev işine 'bağımlı olduğu' ileri sürülüyor. Ev işinin kapitalizm için çok büyük önem taşıdığı yönündeki anlayışa itirazlarımızı daha önce ortaya koyduk; aynı kayıtların, ailenin mevcut örgütlenme biçimine ilişkin olarak da getirilmesi gerekiyor. Ev emeği yazınında bu da işlevsel olarak görülüyor ve şu göz önüne alınmıyor: Ev içi alanı verili bir konjonktürde kapitalizm açısından her ne kadar yararlı olabilirse de, kapitalizmin yayılmasının veya sınıf mücadelesinin bir sonucu olarak köklü değişiklikler geçirebilir ve ayrıca sermaye açısından çelişkili etkiler de yaratabilir. Kapitalizmin, ev işi ve aileye böyle bağımlı kılınmasının mantıksal sonucu, bazı yazarların ima ettiği gibi, bunların ortadan kaldırılmasının kapitalizmin çöküşüne yol açacağı tezi. Kaçınılmaz bir çöküşü varsayan bu görüşün yeterli bir dayanağı yok ve çoğu kez, başka bakımlardan özenli olan tahlillerin sonuna ekleniyor (Benston örneğinde olduğu gibi).Muhtemelen bunun kaynağında, kadın hareketini açıkça kapitalizme karşı mücadelenin bir parçası olarak tanımlayarak onun devrimci niteliğini gösterme isteği yatıyor; ancak bu, hiç kuşkusuz, kadınların tabiiyetinin, kapitalizmin varlığının sürmesi için proletaryanın sömürülmesine eş değer bir biçimde gerekli olduğu iddia edilmeden de savunulabilir.

Tekçilik ve Ekonomizm

Genel olarak yukarıda anılan hatalara düşmemelerine karşın Delphy ve Harrison, ev emeği tartışmasıyla çok önemli bir sınırı paylaşıyorlar; o da yalnızca ev işinin ekonomik tahlili üzerinde durmaları. Bu tartışmanın muhatap aldığı başlıca sorular, ev

emeğinin değer yaratıp yaratmadığı, emekgücü metaını üretip üretmediği, değer yasasına tabi olup olmadığı, üretken olup olmadığı vb. oldu. Marksizm içinde geliştiği biçimiyle bu tartışmanın kökeninde, görmüş olduğumuz gibi, kadınların ezilmesinin tahlilini kadın emeğinin maddeci tahliline dayandırma kaygısının yattığı göz önüne alınırsa, bu belki de kaçınılmazdı. Başlangıçta bu, evrensel ve tarih-dışı bir 'patriyarkal baskı' hipotezine dayanan bazı feminist tahlillerin ve aileyi sadece ideolojik ilişkiler açısından değerlendiren bazı Marksist tahlillerin idealizmine karşı gerekli bir çıkış olarak olumlu karşılanmıştı. Ancak, ev emeği yaklaşımı, sadece ekonomizmi yüzünden değil, kadınların ekonomik (ve ekonomik-olmayan) faaliyetlerinin ve içinde bulundukları ilişkilerin bütününü tahlil dışında tutma pahasına, ev işi ve ev kadınları üzerinde yoğunlaşmış dar bakışıyla da sınırli bir yaklaşımdı. Dolayısıyla, kendi sınırları çerçevesinde dahi, kadınların ekonomi politiğine ilişkin kapsayıcı bir teori sunmayı başaramadı.[16]

İlgi çekici bir nokta, bu dar bakışın, ekonomizmle birleştiği durumlarda, ev emeğinin feminist eleştirisinin tümüyle tahlilin dışına çıkarılması sonucuna yol açmış olması; bunun en çarpıcı örneği ise ev işinin emekgücünün değerini düşürücü etkisine ilişkin iddia. Bu iddianın bütün amacı, ev işinin nasıl sermayenin işine yaradığını göstermek; belki de daha önemli olan bir şeyi, yani ev işinin neden ev kadınlar tarafından yapıldığını ve bunun kadınların tabiiyetinin temelindeki yapılarla bağlantısını göstermiyor bu iddia, hatta göstermesi de pek olanaklı değil. Ayrıca, sermaye açısından asıl önemli olan emek, örneğin kadınların, çocuk yetiştirmeye yönelik faaliyetlerinde harcadıkları emek değil de, (erkek) işçinin günlük yeniden-üretiminde harcadıkları emek olarak görülüyor. Ve nihayet, bu teori hiçbir şekilde ev işinin neden erkeklerle kadınlar arasında eşit olarak paylaşılamayacağını ya da bekâr işçilerin kendileri tarafından yapılamayacağını açıklayamıyor. Buradan kaçınılmaz olarak şu

vargıya varılır: Ev işinin kadınların sorumluluğundan çıkarılması ve kadınların ezilmesinin bu biçiminin ortadan kaldırılması sermayeye hiçbir kayıp getirmeksizin mümkün olabilir. Bu bağlamda şunu da belirtmekte yarar var ki, Delphy kaydedilmesi gereken istisna olmak üzere, bu tartışmaya katkıda bulunmuş olanların birçoğu cinsiyetler arasındaki ilişkileri tümüyle tartışmanın dışında tutuyorlar; bu ilişkilerin herhangi bir biçimde çatışkıya dayalı ilişkiler olduğu nadiren gündeme geliyor, çünkü amaç, kadınların tabiiyetinden yarar görenin, örneğin erkekler değil, her şeyden önce sermaye olduğunu göstermek. Özet olarak, yalnızca ev işinin sermayeye nasıl bir ekonomik katkıda bulunduğu sorusu üzerinde odaklaşılarak (ki bu feminist bir perspektiften doğan bir kaygıydı), istenmeden de olsa feminizmin konuları söylemin dışına çıkarılmış oldu.

İkili Bir Yer Değiştirme

Ev işi tartışmasının ötesine geçmek için, bu tartışmanın bugüne kadarki başlıca kaygılarında ikili bir yer değiştirmeyi gerçekleştirmek gerekiyor. İlkin, şayet teorinin asıl hedefi ev içi alanının maddi anlamını kavramlaştırmaksa, o zaman vurguyu, kapitalist üretim tarzı düzeyinden belirli toplumsal formasyonlar ve onların yeniden-üretimi düzeyine kaydırmak gerekiyor. Ayrıca, dar bir bakışla ev emeği üzerinde yoğunlaşmak yerine, kadınların hanedeki ve hane ilişkileri içindeki özgül konumlarını gözden kaçırmadan, tahlilin, bu yapıların toplumun bütünü açısından taşıdığı daha geniş anlamı da ele alabilecek şekilde genişletilmesi yararlı olabilir.

İkinci olarak, şayet gerekli olan, bundan çok kadınların tabiiyeti üzerine bir teoriyse, o zaman bir ilk adım olarak, kadınların tabiiyeti ile ekonomi arasındaki ilişki sorununun bu tartışmada bugüne kadar yapıldığından daha genel bir düzeyde ele alınması gerekiyor. Yalnız ev emeğinin tahlilinden, ne kadınların tabiiyetine ilişkin bir kavrayış türetilebilir, ne de bu ta-

biiyeti ortadan kaldıracak politikalar. Nitekim 'ev işi için ücret' kampanyasının sınırlı perspektifi, birçok açıdan, böyle bir yaklaşımın doğal ve mantıksal bir sonucudur. Kadınların ekonomi politiği çok önemli bir araştırma alanıdır, ama tartışmanın çerçevesi genişletilmeli ve kadınların tabiiyetini dolayımlayan maddi ilişkilerin karmaşık birleşimi tahlil edilmeye çalışılmalıdır. Bu tür bir tahlilde, ev içi alanının yanı sıra, cinsiyete dayalı iş bölümünün, yeniden-üretimin, emek piyasasının ve kadınların aile içinde bağımlı bir konumda tutulmasında devletin oynadığı rolün ele alınması gerekir.[17] Ancak, ekonomik ve maddi etkenler en geniş biçimde kavrandığında bile, kadınların tabiiyeti sadece bu etkenler aracılığıyla anlaşılamaz; bunun için ayrıca psikanaliz, cinsellik, dil ve ideoloji alanlarında sürdürülmekte olan önemli çalışmaların da göz önüne alınması gerekir. Dolayısıyla, bütün bunların uzantısı olarak, kadınların tabiiyetinin kavranması, cinsiyetler-arası ve aileler-arası ilişkilerin tahlilini de gerektirir.

Kadınların tabiiyetinin dolayımlarını oluşturan ilişkilerin karmaşıklığının görülmesi, ev emeği yazınında rastlanan politik vargıların bazılarını besleyen türden bir ekonomik indirgemeciliğe karşı bir uyarı anlamına gelir. Kadınların sosyalizm mücadelesine katılıp katılmayacakları sorusunun yanıtı, ev emeği ile kapitalizm arasındaki ilişkinin kavramlaştırılmasında yatmaz; bu, kadınların içinde bulundukları politik konjonktüre ve özel olarak da sosyalist hareketin, feminizmin konularını kadınların tabiiyetinin özgüllüğünü göz önünde tutan bir anlayışla dile getirme yeteneğine ve bu konudaki inandırıcılığına bağlıdır.

Geriye, kapitalizmde ev işinin rolü konusunda merkezî önem taşıyan üç soruya hâlen ne yanıtlar getirilmekte olduğuna ilişkin ipuçları vermek kalıyor. Bu sorular şunlar: Kadınların ev içindeki konumlarını nasıl kavramlaştırabiliriz? Kadınların ev içindeki konumlarıyla kapitalizm arasındaki ilişki nedir? Ve bu tabiiyet biçiminin sona erdirilmesi için gerekli politik önlemler

nelerdir? Bu soruların yanıtları henüz yeterince geliştirilmemiş olduğundan, aşağıdaki gözlemlerden kastımız, sadece daha fazla çalışma ve araştırmanın gerekli olduğu alanlar belirtmek.

Kadınlar ve Ev

Yukarıda kadınlar/ev ilişkisinin değişmez bir ilişki olmadığını ve kapitalist üretim tarzının yeniden-üretimi için zorunlu bir ilişki olarak görülmemesi gerektiğini ileri sürdük. Bu ilişki, tersine, etkileri belirli toplumsal formasyonların özgüllüğüne bağlı olarak değişecek olan karmaşık bir belirlenimler birleşiminin sonucu olarak kavranmalı. Bu uyarıyı göz ardı etmeden, daha genel bir düzeyde, bu belirlenimlerden bazılarının günümüzde ileri kapitalist ülkelerde hangi biçimler altında ortaya çıktığına ilişkin fikir vermek mümkündür. Bunlardan dördü özel olarak belirtilmeye değer:

1. Ücret biçimi. Bu, çok çeşitli açılardan kadınların konumu ve ev içindeki yerleriyle bağlantılıdır. Yukarıda da ileri sürdüğümüz gibi, tam gün ev kadınlarının var olmasını ekonomik olarak olanaklı kılan, yeterli bir erkek ücretinin sunulması ve daha az bir ölçüde de, çocuk bakımı ve evlilik için devletin sağladığı ek desteklerdir. 'Aile ücreti'nin, yani işsiz bir kadın eşin ve çocukların geçimini ancak da olsa karşılamaya yetecek bir ücret düzeyinin varlığı, her ücret düzeyi gibi, çok çeşitli belirlenimlerin sonucudur. Bunların arasında, erkek işçilerin, ücretlerinin bu biçimde hesaplanması ve bunun uzantısı olarak kadınların bu biçimde bağımlı kılınması için verdikleri bilinçli ya da önbilinçli mücadele bile olabilir; çünkü aile ücretinden vazgeçmek emekgücü değerinin düşmesi tehlikesini göze almak anlamına gelir. Ancak, bunun yol açtığı kadın bağımlılığının, erkeklere büyük ölçüde yarar sağladığı kadınlar için de zararlı olduğu kuşku götürmez; aşağıda da göreceğimiz gibi bunun, kadınların genel durumları açısından önemli uzantıları vardır. Ama bun-

ları ele almadan önce, şunu vurgulamak gerekir ki, ayrıcalıklı erkek ücreti düşük kadın ücretiyle el ele gider; belli erkek işçi kesimleri için aile ücreti düzeyini tutturmak olanaklı olduğu hâlde, günümüzdeki cinsiyete dayalı iş bölümü göz önüne alındığında kadınların emekgücünün bu değere ulaştığı nadirdir; kadınların, geçmişte erkeklerin yaptığı gibi aile ücreti için mücadele verdikleri ise daha da nadirdir. Tersine, genellikle kadın işçilerin birçoğu bile, kadınların ücretlerini erkeklerinkine bir ek olarak görürler.

Bu farklılıkların, erkeklerle kadınlar arasında yol aşabileceği çıkar çatışması yeterince göz önüne alınmalı ve politik pratik açısından sonuçları çıkarılmalıdır.

2. Cinsiyete dayalı iş bölümü. Erkeklere aile ücretinin ödenmesi genellikle cinsiyete dayalı iş bölümüne başvurularak gerekçelendirilir ve geleneksel olarak bu, her iki cinsiyetin birbirini tamamlayıcı hâle gelmesini sağlayan adil bir sorumluluk bölüşümü olarak görülür. Ne var ki, cinsiyete dayalı iş bölümü *salt teknik bir iş bölümü değildir, çünkü ayrıcalık ve ayrımcılık* yapılarını yaratan hâkimiyet ve tabiiyet ilişkilerini dayatır. Bunun kadınlar açısından, birbiriyle iç içe girmiş olan ev içi ve ev-dışı uzantıları vardır. Kadınlar, ücretli kesimde çalışsalar bile, evdeki sorumluluk onların sırtına yüklenir; ücretli kesimde çalıştıklarında çoğu en düşük ücretli ve en durağan işlere dağılmış durumdadır. Ev içi görevlerine bir de ücretli işlerin doyurucu olmayışı eklendiğinde bu, kadınların ev dışında çalışmaları önünde önemli bir engel hâline gelir ve kadınları bu konuda cesaretsizlendirebilir. Böylece emek piyasasının kendisi, kadınların ev içi alanındaki konumları ile ev dışındaki var oluşları arasında dolaysız bir bağlantı kurarak onların yeniden-üretimdeki rollerini tamamlar ve pekiştirir. Bu yüzden de, kadınların toplumdaki durumlarının yalnızca ev içi alanındaki konumları tarafından belirlendiğini düşünmek yanlıştır; kadınların emek piyasasındaki güçsüz konumlarının ev içindeki tabiiyetlerini pekiştirici bir etkisi vardır.

3. Yüksek işsizlik oranı ve özellikle yüksek kadın işsizliği oranı. Durgunluk dönemlerinde, hem kadınların hem erkeklerin istihdam edildiği işlerde, genellikle ilk yol verilen, kadın işçilerdir. Çoğunlukla buna ek olarak, böyle dönemlerde en zor ayakta kalan kesimler esas olarak kadın emeği istihdam edenlerdir. Ama hem kadın hem erkek emeğinin istihdam edildiği durumlarda, bu bunalımlarda işten ilk çıkartılanlar genellikle erkekler değil kadınlardır ve çoğu kez buna gerekçe olarak, aile gelirinin aile 'reisi' nin, yani kocanın ekonomik faaliyetiyle sağlanması gerektiği gösterilir. Başka bir deyişle, kadın işsizliği kısmen 'aile' ücretine başvurularak gerekçelendirilir; bu ücret biçiminin genelleşmediği durumlarda bile böyledir bu.

4. Çoğu toplumda kadınların yeniden-üretimdeki rollerine atfedilen değer. Bu, kadınların iş gücüne erkeklerle eşit olarak katılmalarını engelleyici bir rol oynar; basit bir biyolojik iş bölümü (doğurma), büyük ölçüde kısıtlayıcı bir toplumsal ilişkiler matrisine gömülü hâle gelir. Kitle iletişim araçları, eğitim ve aile beklentileri, gençlik yılları boyunca kadınları evliliğe ve evlilik içinde de özgül olarak annelik rolüne yönlendirir. Ayrıca, kadınların emek piyasasındaki aşağı konumlarının belirlenmesinde, 'annelik'le ilgili, doğalcı ya da özcü iddialarla desteklenmiş varsayımlar da yardımcı olur. Başka bir deyişle, bu ideolojilerin maddi bir etkililiği vardır; kadınlardan ev kadını ve anne, ya da en iyi olasılıkla, ek ücret kazanan yarım gün işçiler olmaları beklendiği için, becerilerini ve beklentilerini geliştirmek üzere gördükleri resmî veya gayrı-resmî eğitim genellikle bu yönelişler çerçevesinde olur. Kadınları, yorucu, nazik ya da ince işlerin altından kalkma konusunda 'doğal' olduğu varsayılan yeteneklerini kullanmak üzere düzenlenen işlere verme eğilimini taşıyan cinsiyete dayalı iş bölümü bunu pekiştirir; aynı zamanda, bu işlerde ücretler benzer işlerde erkeklerin aldıklarından daha düşüktür. Böylesine eşitsiz bir durumun doğması, kısmen kadınların istihdamının, asıl rolleri olan annelik yanında ikincil

görülmesinden, kısmen de birçok kadın için, en azından ev içi sorumlulukları olduğu sürece, bunun gerçekten ikincil olmasından dır. Yeterli çocuk bakım merkezlerinin olmayışı, çoğu kadın için bu seçim öğesini ortadan kaldırır.

Şimdi de, kadınların geleneksel durumlarının, genellikle ileri kapitalist devletlere yarar sağlayan bazı etkilerini ele alabiliriz; ama bunu yaparken, bunun her zaman böyle olmayabileceğini ve işlevselci usyürütmelerin ima ettiğinin tersine, bu durumun bütün kapitalist toplumsal formasyonlar için zorunlu olarak kârlı olmadığını aklımızda tutmalıyız. Kadınların ev içi alanına kapatılmaları, kapitalizm için bazı koşullarda yararlı olabilir, bazı koşullarda ise olmayabilir; hızlı birikim dönemlerinde, ya da savaş sırasında olduğu gibi şiddetli emek kıtlığı dönemlerinde, piyasaya yeterli miktarda ücretli kadın emeği sunulmasını mümkün kılmak için devletin ev emeğini toplumsallaştırması gerekebilir. Akılda tutulması gereken bir başka nokta da, sermayenin 'genel çıkarları' açısından geçerli olan her şeyin tekil sermayeler için geçerli olmayabileceğidir. Belli bir toplumsal formasyonda, devlet politikası kadınların iş gücüne katılımlarını cesaretsizlendirmek olduğu hâlde, belirli sermayelerin varlıklarını sürdürmeleri kadınların sunduğu ucuz emeğe bağlı olabilir.

Ev emeği tartışmasında haklı olarak vurgulandığı gibi, hane bir tüketim birimi olmakla birlikte yalnızca ondan ibaret değildir. Aynı zamanda, iş gücünün yeniden-üretimi için gerekli mallar ve hizmetler biçimine bürünmüş kullanım değerlerinin üretim alanıdır ev içi. Bu yeniden-üretim işi bütün toplumlarda gerekli olduğu hâlde, bunun alanı her zaman aile değildir; bu işi aile-dışı kurumlar da yüklenebilir; kapitalizmde, emekgücünün günlük yeniden-üretimi için gerekli olan malların ve hizmetlerin büyük bir bölümünü piyasadan ya da devlet aracılığıyla sağlamak olanaklıdır. Ancak, ev içi alanının yeniden-üretime katkısı hâlâ büyük bir önem taşır ve genellikle iki tür faaliyete yol açar: Bunlardan ilki ve sermaye açısından en önemsiz olanı,

mevcut ücretli kesiminin günlük gereksinimlerinin karşılanmasıdır; ikincisi ise üretimin gelecekteki etmenlerinin, yani çocukların gereksinimlerinin karşılanmasıdır. Bu, bir düzeyde, ücretliler için yapılan işlerin yapılmasını gerektirir; ama buna ek olarak, özellikle küçük çocuklar söz konusu olduğunda, daha fazla iş ve genel sorumluluk anlamına gelir ve bu sorumluluk genellikle kadınlara düşer. Başka bir düzeyde, gelecek kuşak üreticilerinin yeniden-üretimi ilkokul eğitimini gerekli kılar ki bunun anlamı, bu sürecin sonunda, emek piyasasının içinde ya da dışında işgal edecekleri konumları belirleyecek farklı toplumsal cinsiyet ve sınıf özelliklerini geliştirecek olan çocukların 'sosyalleştirilmesi' dir. Bu alanda, kadınların yaptığı işler, eğitim kurumları türünden başka kurumlarınkinin bir tamamlayıcısıdır, ama yine de çok önemlidir.

Bu iki tür yeniden-üretim faaliyetinden (somut olarak ev işi ve çocuk bakımı), kadınlar açısından en tuzağa düşürücü, aynı zamanda da kapitalist devlete en çok yarar sağlayan maddi ilişki, çocuk bakımı işidir, çünkü ev işi yükü, potansiyel olarak en aza indirgenebilir ve sonra da evin yetişkin üyeleri arasında eşit olarak paylaşılabilir bir yük olduğu hâlde, çocuk bakımı sorununun çözümü, en azından yeterli sayıda çocuk bakım kurumunun sağlanması yoluyla bu işin toplumsallaştırılması anlamına gelecek olan çok büyük ölçekte bir toplumsal yeniden-yapılanmayı gerektirir. Dolayısıyla, ev işinden farklı olarak, çocuk bakımı sorununun çözümüne önemli bir kaynak aktarımı gerekir; bu ise, bu alanın sorumluluğunu devletin ya da başka kurumların üstlenmesi demektir.

Bunun devlete yükleyeceği maliyet, hiç kuşku yok ki kapitalist toplumların genellikle çocuk yuvaları kurmaya karşı direnmelerinin bir nedenidir; ama tek nedeni değildir. Yüksek işsizlik oranının hüküm sürdüğü ileri kapitalizm koşullarında, köktenci biçimde müdahaleci bir devlet yönünde bir değişiklik yapılmadan, kadınları ev içi alanından özgürleştirecek koşulları yaratmak son derece sorunludur, çünkü emek piyasasında

onları emmeye yetecek sayıda iş yoktur. Bu anlamda, 'aile ücreti' ve 'ev kadınlığı sendromu', yüksek işsizlik oranını, özellikle yüksek kadın işsizliği oranını gizlemeye ve belli biçimlerde meşrulaştırmaya yarar. Kadınların yedek sanayi ordusunun özgül bir katmanını[18] oluşturduğu söylenebilir: savaşlarda ya da hızlı birikim dönemlerinde kendilerine başvurulan, ama bu iş alanları daraldığında ya da erkekler oralara döndüğünde, ailedeki 'yerleri'ne geri gönderilenler katmanı. Bu 'yer' olduğu için ve kadınların buna 'doğal' olduğu varsayılan bir yatkınlığı olduğu için, kadın işsizliği, potansiyel olarak politik ve toplumsal açıdan daha az sorunludur; ve yukarıda da belirtildiği gibi, kapitalist devlete mümkün olan en az maliyeti yükleyen bir çocuk bakımı hizmeti sunarak yararlı bir işlev görmüş olur.

Ne var ki bu, çocuk bakımının, kadınların tabiiyetinin 'nedeni', ya da kapitalizm açısından herhangi bir şekilde işlevsel olduğu anlamına gelmez. Çünkü çift-yanlı bir olaydır bu. Aslında, mümkün olduğu kadar çok emekçiyi proleterleştirmek ekonomik açıdan sermayenin çıkarınadır: Böylece, hem artıkdeğer kütlesinin büyümesi, hem de kitlesel olarak üretime katılım nedeniyle emekgücü değerinin düşmesi gibi ikili bir yarar sağlar sermaye. Dolayısıyla, kadınların ev içindeki konumu, bazı kapitalist devletlere belirli yararlar sağlamakla birlikte çelişik etkilere yol açar.

Kadınların ev içindeki konumunun, bu iki noktaya ek olarak, sermaye açısından üçüncü bir yararı da vardır. Bu da, sermayenin ucuz iş gücüne ihtiyacı olan kesimleri için ve bunun gerekli olduğu birikim dönemlerinde ucuz iş gücü sunmaktır. Erkek emekgücünün değeri, ailenin yeniden üretimini de kapsayacak bir düzeyde belirlenebileceği hâlde, kadın emekgücünün bu değere ulaştığı nadirdir. Hem kadın hem erkek işçi istihdam eden iş yerlerinde kadın sayısı çok düşük olduğunda, ya da iş gücünde kadın sayısının artması, nadir olarak, emekgücünün değerini düşürmediğinde bunun istisnaları görülebilir. Dolayısıyla, cinsiyete dayalı iş

bölümü, yalnızca ücret ve iş koşulları açısından değil, meslek olanakları açısından da farkları belirginleştirir; öte yandan, kadınların çalışmasının, (a) yeniden-üretimdeki rolleri yanında ikincil, (b) ayrıcalıklı bir erkek ücretine tabi görülmesi bu farklılıkları meşrulaştırır. Bazı kapitalist işletmeler açısından böylesine yararlı olan, düşük ücretli emek, yarım gün çalışma ve eve iş alma olguları, tam da kadınların konumları çelişik olduğu için mümkün olmaktadır: Kadınlar üretim ve yeniden-üretim alanları arasında sıkışıp kalmışlardır ve başka birisinin gelirine bağımlı oldukları varsayılır. Genel olarak, kapitalist sömürünün bu biçimlerine karşı örgütlenmenin güçlüğüne bir de erkek egemen sendikal hareketin[19] kadınlarla erkekler arasında tam eşitliğin sağlanması konusundaki edilginliği ve hatta direnci eklendiğinden, kadın işçilere yönelik ayrımcı uygulamaların en kötülerinden bazılarını aşındırma amacıyla çıkarılmış olan ilerici yasalara karşın, bu uygulamalar çoğunlukla değişik biçimler altında sürmektedir.

Dolayısıyla, kadınların tabiiyeti toplumsal formasyonun değişik düzeylerinde dolayımlanır ve birbirinden ayırt edilmesi gereken bir dizi ilişkide kök salmıştır; basit bir nedensellik ilişkisine indirgenemez, hele ev emeği sorununa hiç indirgenemez. Pekiyi, bu tabiiyetin sona ermesi için ne gibi önlemler gereklidir?

Mücadelenin iki önemli cephede, hem ev içi hem kamu alanlarında verilmesi, ev içindeki ezme-ezilme ilişkisi yapılarına karşı çıkılırken, ev dışındaki ayrımcı engellerin de ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu, her iki alanda da, her şeyden önce cinsiyete dayalı iş bölümüyle ve onun toplumdaki etkileriyle, özellikle de ev içi alanı ile kamu alanı arasındaki bağlantılar ortaya konarak yüzleşilmesi anlamına gelir. Ortodoks sosyalist tavır ve günümüzde sosyalist devletlerin çoğunun benimsediği yaklaşım, yani kadınları iş gücüne ve politikaya katılmaya zorlamak, tam da dış cephede yoğunlaşıp, aynı zamanda ev içindeki ilişkileri eşit bir temelde yeniden-yapılandırma gereğini görmezlikten gelen bir yaklaşım olduğu için, kendi başına yeterli

olamaz. Böyle bir eşitlenmenin gerçekleşebilmesi için iki tür önleme gerek vardır: Ev emeği yükünün eşit bölüşümü ki bu çocuksuz evlerde yeterli olabilir; ayrıca çocuklar söz konusu olduğunda ise geleneksel ev emeği alanının bu bölümünün toplumsallaştırılması. Hem iş yerinde, hem iş yeri dışında yeterli sayıda çocuk yuvası, bunun en acil, en açık ve en önemli yönüdür. Bir başka gereklilik de, çalışma saatlerinin, isteyen anne-babaların çocuk bakımı sorumluluğunu paylaşmalarına olanak tanıyacak biçimde yeniden düzenlenmesi ve kısaltılmasıdır. Son teknolojik yeniliklerle, bu talep kapitalizmde ilk kez gerçekçi bir talep hâline gelmiştir. Hiç kuşku yok ki, bu önlemlere, kamu alanında kadınlara karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik de değişiklikler eşlik etmezse, bunların başarısı da sınırlı olacaktır. Ev içi eşitliğinin olanaklı olması için, kadınların erkeklerle eşit temelde çalışabilmeleri ve bunun sonucu olarak, kadınlar için iş olanaklarının artması ve kadınların ayrıcalıklı bir erkek ücretine bağımlılıklarının ortadan kalkması gerekir.

Açıklayıcı Notlar

1. Bu çalışmanın ilk versiyonu Haziran 1975'te Anglo-Fransız SSRC Kadın Grubu'na sunuldu. Gerçekleşmesinde yardımı geçen herkese, özellikle de değerli eleştirileri için Harold Wolpe, Barbara Taylor ve Helen Crowley'e teşekkür etmek istiyorum.
2. Bu 'tarih'in bir açıklaması için bkz. Chris Middleton, "Sexual Inequality and Stratification Theory", *The Sociological Analysis of Class Structure* (derl.) F.Parkin, Londra 1975 içinde.
3. Dolayısıyla, farklı vargılarına karşın, bu tahliller kadın politikası tartışmasında bir ekonomik indirgemecilik eğilimini paylaşıyorlar.
4. J.Harrison,"The Political Economy of Housework", *Bulletin of the Conference of Socialist Economists,* Kış 1973. C.Delphy, *The Main Enemy,* Kadın Araştırma ve Kaynak Merkezi, 1976. Son yıllarda ev içi üretim tarzı kavramına gösterilen ilgi yeniden canlandı. *Union of Radical Political Economy* adlı derginin son çıkan kadın özel sayısının (Cilt 9, Sayı 3, 1977) editoryal yazısında, Harrison izlenerek, ev işinin bir yanaşma üretim tarzı çerçevesinde anlaşılması gerektiği ileri sürülüyor; bu yaklaşım kadınların tabiiyeti konusunda son zamanlarda yapılan konferanslarda sunulan bildirilerde de benimseniyor.

5. M.Barrett ve M.McIntosh'un Delphy'e yönelik keskin eleştirilerinde de sordukları gibi, kadınlar salt bekâr kalmakla tabiiyetten kurtulabilirler mi? "Towards a Materialist Feminism", *Feminist Review,* Sayı 1,Ocak 1979.
6. Örneğin bkz. J.Gardiner (vd.), 'Women's Domestic Labour', BCSE, Cilt IV, Sayı 2; S.Himmelweit ve S. Mohun, "Domestic Labour and Capital", *Cambridge Journal of Economics,* Cilt 1, 1977 ve P. Smith, "Domestic Labour and Marx's Theory of Value", A.Kuhn ve A. M. Wolpe (derl.), Londra 1978 içinde.
7. P. Brown,"Marx's Capital and Privatised Labour Under Capitalism", Master Tezi, Essex Üniversitesi,1977.
8. Aynı biçimde, ücretler de çok çeşitli belirlenimlere tabidirler ve teorik olarak emekgücünün değeri üzerinden satın alındığı anlamına gelseler de, bu ikisi arasındaki tarihsel ilişki farklı emekçi kesimleri arasındaki değişimlere ve farklılaşmalara tabidir.
9. Bu konu, "Androcentrism in Marxist Anthropology" (*Critique of Anthropology,* Sayı 9/10, Kasım 1977) adlı daha eski bir makalemde daha uzun tartışılıyor.
10. E.Balibar ve L.Althusser. *Reading Capital,* NLB, Londra 1975 içinde geliştirildiği biçimiyle.
11. 'Emekçi-olmayan' kavramı yanıltıcıdır, çünkü sömürücu sınıfın üretim süreciyle hiçbir ilişkisi olmadığını ima eder; oysa öyle olup olmadığı (ki birçok durumda bu ilişki vardır), asıl önemli soru olan, söz konusu üretim tarzında sömürücü sınıfın artık-emeğe el koyan olup olmadığı sorusu açısından çok belirleyici değildir.
12. L.Vogel, "The Earthly Family" ve LGerstein, "Domestic Work and Capitalism", *Radical America,* Cilt 7. Sayı 4/5, 1973 içinde.
13. Bu formülasyona, W.Seccombe, "The Housewife and Her Labour Under Capitalism", *New Left Review,* Sayı 83. Ocak 1974'te rastlamak mümkün. Himmelweit ve Mohun (a.g.y.), ev emeğinin kapitalist üretim tarzıyla bütünleştirilmesi taleplerinde benzer bir görüşü dile getiriyorlar.
14. Üretim tarzı, belirli toplumsal formasyonlarda hüküm süren temel toplumsal ve ekonomik ilişkileri belirleyen soyut bir analitik kavramdır; toplumsal formasyon ise, belirli toplumlara tekabül eden daha geniş bütün olarak anlaşılmaktadır. Bir toplumsal formasyon kendi içinde birden fazla üretim tarzını barındırabilir.
15. K.Marx, *Capital,* Cilt 1, s.571-573.
16. J.Gardiner, "Women's Domestic Labour" ve Coulson (v.d.), "The Housewife and Her Labour Under Capitalism" (*New Left Review,* Sayı 89,1975) adlı yazılarında kadınların ücretli emeğe katılmalarının önemini vurgulayarak kendilerini böyle bir sınırlılıktan kurtarıyorlar.
17. Özellikle bkz. M.McIntosh, "The State and The Oppression of Women", A.Kuhn ve A.M.Wolpe (derl.), *Feminism and Materialism.* Londra 1978 içinde.
18. Bu iddianın geliştirilmiş bir biçimi için bkz. V.Beechey, "Female Wage Labour", *Capital and Class,* Sayı 3, 1977.

19. Jane Humphries, tarihsel olgulara dayanarak, kadınların istihdam edilmesine karşı sendikaların gösterdiği direncin, sermayeye sunulan emek miktarını sınırlandırmak suretiyle aile ücretini korumak isteğinden kaynaklanmış olabileceğini ileri sürüyor. Yazara göre, kadınların istihdam edilmesi, yalnızca emekgücünün değerini düşürme tehdidini taşımakla kalmaz, aynı zamanda genel olarak işçi sınıfının yaşam standardını düşürme tehdidini de barındırır. Bu, sorunlu olmakla birlikte ilginç bir iddiadır; bazı erkek işçilerin çekirdek ailenin ayakta kalmasında çıkarları olabileceği doğrudur gerçi, ama buradan, kadınların istihdam edilmemelerinin bir bütün olarak işçi sınıfının yararına olacağı sonucuna varılamaz; çünkü böyle bir bakış, daha inandırıcı bir biçimde ortaya konması gereken bir şeyi, yani erkek işçilerle kadın işçilerin çıkarlarının her konuda aynı olduğunu varsaymaktadır. LHumphries, "Class Struggle and the Persistence of the Working Class Family", *Cambridge Journal of Economics*, Cilt I, Sayı 3, 1977.

Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği*

Heidi Hartmann

Bu yazının, Amy Bridges'la birlikte kaleme alınan bir önceki nüshası 1975 ve 1977'de yayımlandı. Ne yazık ki Amy mevcut bağlantılarının yarattığı sıkışıklık nedeniyle, bu projenin çelişkili tarihinin başından beri ve büyük bir kısmında yer almasına karşın çalışmalarını sürdüremedi. Bu yıllar boyunca pek çok kişi bize yorumlarını, görüşlerini ve desteklerini verdiler. Bunlardan Marksist Feminist Grup I'e, Michigan Üniversitesi Kadın Araştırmaları Programı'na, Radikal Ekonomi Politik Birliği'ndeki çeşitli gruplara ve özellikle son zamanlardaki dikkatli çalışmaları için Temma Kaplan, Anne Markuben ve Jane Flax'e teşekkür etmek isterim. Bu yazının şu andaki hâline çok yakın bir çeşitlemesi, 1979 yazında *Capital and Class*'da yayımlandı. *Capital and Class*'ın editörlerine, Lydia Sargent'a ve bu yazıya gösterdikleri ilgi için South End Press'in öbür üyelerine teşekkür ederim.

Marksizmle feminizmin "evliliği", kocayla karısının İngiliz örfi yasasında tanımlanan evliliği gibi olmuştur. Marksizmle feminizm tek bir şeydir ve o bir şey de Marksizmdir.[1] Marksizmle

* Bu makale, *Women and Revoluttion, A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism* (Der. Lydia Sargent, Pluto Press. Londra 1981) içinde, "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union" başlıklı makaleden dilimize Gülşad Aygen tarafından çevrilmiştir.

feminizmi bütünleştirmeye ilişkin son zamanlardaki girişimler feministler olarak bizim için doyurucu değildir, çünkü bunlar feminist savaşımı, sermayeye karşı yürütülen o "daha büyük" savaşımın içine katmaktadırlar. Benzetmemizi biraz daha ileriye götürecek olursak, gereksinmemiz olan ya daha sağlıklı bir evlilik ya da boşanmadır.

Bu evlilikteki eşitsizlikler, çoğu toplumsal görüngü gibi, kazayla olmuş değildir. Pek çok Marksist, en iyi durumda, feminizmin sınıf çelişkisinden daha önemsiz olduğunu, en kötü durumda ise işçi sınıfını böldüğünü iddia ediyor. Bu politik tutum, feminizmi sınıf savaşımına özümleyen bir çözümleme üretir. Üstelik, Marksizmin sermaye karşısındaki çözümleme gücü cinsiyetçilik konusundaki sınırlarını gözden saklamıştır. Burada şunu iddia edeceğiz: Marksist çözümleme, tarihsel gelişim yasalarına ve özellikle sermaye yasalarına ilişkin temel bir içgörü sağlarken, Marksizmin kategorileri cinsiyet-körüdür. Erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkilerin sistematik niteliğini özgül olarak yalnızca feminist çözümleme ortaya koyar. Gene de feminist çözümleme kendi başına yetersizdir, çünkü feminist çözümleme tarih-körüdür ve yeterince maddeci olmamıştır. Kapitalist Batı toplumlarının gelişimini ve bu toplumlarda kadınların durumunu anlamak istiyorsak, hem Marksist çözümlemeden, özellikle Marksizmin tarihsel maddeci yönteminden hem de feminist çözümlemeden, özellikle partriyarkanın toplumsal ve tarihsel bir yapı olarak tanımlanmasından yararlanmalıyız. Bu yazıda. Marksist feminist çözümleme için yeni bir yön öneriyoruz.

Tartışmamızın I. bölümünde "kadın sorunu"na çeşitli Marksist yaklaşımlar incelenmektedir. Sonra II. bölümde, radikal feministlerin çalışmalarına dönüyoruz. Patriyarkanın radikal feminist tanımlarının sınırlamalarını kaydettikten sonra, kendi yaklaşımımızı sunuyoruz. III. bölümde gerek kapitalist toplumların gelişimi gerekse kadınların mevcut durumu hakkında bazı görüşler öne sürmek için hem Marksizmin hem de feminizmin gücünü kullanmaya çalışıyoruz. Feminist amaçları

çözümlemek için Marksist yöntembilimi kullanmaya girişiyoruz; son zamanlardaki sosyalist feminist çalışmalardaki dengesizliği düzelterek ve mevcut sosyoekonomik formasyonumuzun daha eksiksiz bir çözümlemesini önererek yapıyoruz bunu. Maddeci çözümlemenin patriyarkanın yalnızca psişik değil ayrıca toplumsal ve ekonomik bir yapı olduğunu gösterdiğini öne sürüyoruz. Toplumumuz, ancak hem kapitalist hem de patriyarkal yollarla örgütlendiği kavranınca anlaşılabilir. Patriyarkal ve kapitalist çıkarlar arasındaki gerilimleri ortaya koyarken, sermaye birikiminin hem kendisini patriyarkal toplumsal yapıya uyarladığını hem de bu toplumsal yapının sürekliliğine yardımcı olduğunu öne sürüyoruz. Bu bağlamda cinsiyetçi ideolojinin, patriyarkal ilişkilerin kapitalizmi desteklemek eğiliminde olduğunu göstererek, günümüzde kendine özgü kapitalist bir biçim edindiğini öne sürüyoruz. Kısacası, patriyarkayla kapitalizm arasında bir ortaklığın geliştiğini savunuyoruz.

Sonuç bölümü olan IV. bölümde, Marksizmle feminizmin politik ilişkilerinin neden solun kadın sorunu anlayışında Marksizmin feminizm üzerinde egemen olduğunu açıkladığını savunuyoruz. Öyleyse Marksizm ve feminizmin daha ilerici bir birliği, yalnızca sınıf ve cinsiyet ilişkilerinin daha iyi bir entelektüel düzeyde kavranışını değil, ayrıca sol politikada egemenlik ve tabiiyetin yerini ittifakın almasını da gerektirir.

I. Marksizm ve Kadın Sorunu

Kadın sorunu hiçbir zaman "feminist sorun" olmamıştır. Feminist sorun, kadınlarla erkeklerin cinsel eşitsizliğinin, kadınlar üzerindeki erkek egemenliğinin nedenlerine yönelmiştir. Kadınların konumu üzerine yapılan çoğu Marksist çözümlemede, sorun olarak kadınların erkeklerle ilişkisinden çok, kadınların ekonomik sistemle ilişkisi alınır, belli ki Marksistler kadınların erkeklerle ilişkisinin, ekonomik sistemle ilişkisinin tartışılması sırasında açıklığa kavuşacağını varsayarlar. Kadın

sorununun Marksist çözümlemesi üç temel biçim almıştır. Bunların hepsi kadınların ezilmesini, üretimle bağlantımız (ya da böyle bir bağdan yoksunluğumuz) içinde görür. Bu çözümlemeler, kadınları işçi sınıfının bir kesimi olarak tanımlayarak, kadınların erkeklerle ilişkisini, işçilerin sermayeyle ilişkisi altında sınıflandırır. Birincisi, Marx, Engels, Kautsky ve Lenin dâhil olmak üzere ilk Marksistler, kapitalizmin bütün kadınları ücretli iş gücüne kattığını ve bu sürecin cinsiyete dayalı iş bölümünü yok ettiğini düşündüler. İkinci olarak, çağdaş Marksistler kadınları kapitalizmde gündelik yaşamın çözümlemesinin içine kattılar. Bu görüşe göre, yaşamlarımızın bütün yönleri kapitalist sistemi yeniden üretmektedir ve hepimiz bu sistemin içinde işçileriz. Ve üçüncü olarak, Marksist feministler, ev işi ve ev işinin sermayeyle ilişkisi üzerinde odaklandılar: Bunlardan bazıları ev işinin artık-değer ürettiğini ve ev işi emekçilerinin doğrudan kapitalistlere çalıştığını öne sürdüler. Bu üç yaklaşım sırasıyla incelenmiştir.

Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni,* (Sol Yayınları, 7. baskı, İstanbul, Ekim 1979, y.n.) adlı kitabında, kadınların aşağı bir konumda olduklarını kabul etti ve bu konumu özel mülkiyet kurumuna dayandırdı.[2] Burjuva ailelerinde, diye iddia ediyordu Engels, kadınlar efendilerine hizmet etmek, tekeşli olmak ve aile mülkünü devralıp onu çoğaltmayı sürdürecek olan varisler üretmek zorundadırlar. Proletarya arasında ise, diyordu Engels, kadınlar ezilmiyorlar, çünkü yeni nesillere aktarılacak özel mülkiyet yok. Engels şunları da savunuyordu: Ücretli emeğin yayılmasının küçük mülk sahibi köylüleri yok etmesine ve erkeklerin yanı sıra kadınlar ve çocukların da ücretli iş gücüne katılmalarına bağlı olarak, evin erkek reisinin yetkesi sarsılmış, patriyarkal ilişkiler yok edilmiştir.[3]

Öyleyse, Engels'e göre kadınların iş gücü içinde yer almaları, kurtuluşlarının anahtarıydı. Kapitalizm, cinsiyet farklarını ortadan kaldıracak ve bütün işçilere eşit muamele edecekti. Kadınlar ekonomik olarak erkeklerden bağımsız olacak ve

proletarya devrimini ilerletmede erkeklerle eşit zeminde yer alacaklardı. Devrimden sonra bütün insanlar emekçi olup özel mülkiyet kaldırılınca, kadınlar erkeklerden olduğu kadar sermayeden de kurtulacaklardı. Marksistler, iş gücüne katılmalarının kadınlar ve aileler için eza demek olduğunun farkındaydılar; bu durumda kadınların iki işi oluyordu: ev işi ve ücretli iş. Gene de Marksistlerin asıl vurguladığı şey, kadınların evdeki sürekli tabiiyetlerinden çok, kapitalizmin partiyarkal ilişkileri "erozyon"a uğratmasının taşıdığı ilerici karakterdi; sosyalizmde ev işi de kollektifleştirilecekti ve kadınlar çifte yüklerinden kurtulacaklardı.

Bu ilk Marksist yaklaşımın politik göndermeleri açıktır. Kadınların kurtuluşu öncelikle, kadınların erkekler gibi ücretli işçi olmalarını, ikinci olarak, kapitalizme karşı devrimci savaşımda erkeklere katılmalarını gerektirir. İlk Marksistlere göre, tıpkı genelde işçilerin sömürülmesinin nedeninin sermaye olması gibi, sermaye ve özel mülkiyet kadınların özgül ezilmelerinin nedenidir.

Kendi dönemlerinde, kadınların acınası durumunun farkında olmalarına karşın, ilk Marksistler, kapitalizmde erkeklerin ve kadınların deneyimleri arasındaki farklar üzerine odaklanmayı başaramadılar. Feminist sorular üzerine odaklanmadılar; kadınlar kadın olarak neden ve nasıl eziliyorlar? Bu nedenle ilk Marksistler erkeklerin, kadınların tabiiyetinin sürekliliğinde yatan müktesep çıkarlarını fark etmediler. III. bölümde tartıştığımız gibi, erkekler ev işi yapmak zorunda olmamak, karılarının ve kızlarının kendilerine hizmet etmesi, iş gücü pazarında daha iyi yer edinmek gibi avantajlardan yararlandılar. Patriyarkal ilişkiler, ilk Marksistlerin öne sürdüğü gibi kapitalizm tarafından hızla açılan atalardan kalma artıklar olmak bir yana, varlıklarını sürdürdüler ve kapitalizmin yanı sıra, güçlenerek büyüdüler. Sermaye ve özel mülkiyet, kadınların kadın olarak ezilmelerinin nedeni olmadıklarından, tek başına bunların sona ermesi kadınların ezilmesinin sona ermesiyle sonuçlanmayacaktır.

İkinci Marksist yaklaşımı yani gündelik yaşam okulunu örnekleyen, son zamanlarda yazılmış makalelerin belki de en tanınmışı, Eli Zaretsky'nin *Socialist Revolution*'da yayınlanan dizisidir.[4] Her ne kadar Zaretsky, feminist çözümlemeyle uzlaşarak, cinsiyetçiliğin kapitalizmin ürettiği yeni bir görüngü olmadığını söylüyorsa da, cinsiyetçiliğin şu anda aldığı kendine özgü biçimin sermaye tarafından şekillendirildiğini vurguluyor. Zaretsky erkeklerin ve kadınların, kapitalizm koşullarındaki farklı deneyimleri üzerine odaklanır. Engels'ten yüzyıl sonra, kapitalizmin olgunlaştığı dönemde yazan Zaretsky, kapitalizmin bütün kadınları erkeklerle aynı koşullarda iş gücüne katmadığına dikkat çeker. Sermaye daha çok, bir yanda yuva, aile ve kişisel yaşam, öte yanda iş yeri olmak üzere bir ayrım yaratmıştır.[5]

Zaretsky'e göre, cinsiyetçilik, kapitalizmde ücretli işle evde yapılan işin ayrılması nedeniyle daha tehlikeli olmuştur. Kadınların artan biçimde ezilmelerinin nedeni, ücretli işin dışında bırakılmalarıdır. Zaretsky erkeklerin ücretli iş yapmak zorunda oldukları için, kadınların ise ücretli iş yapmalarına izin verilmemesi nedeniyle ezildiklerini öne sürer. Kadınların ücretli iş gücünden dışlanmalarının nedeni birincil olarak kapitalizmdir, çünkü kapitalizm hem ev dışında ücretli iş yaratır, hem de kadınların, kapitalist sistemin ücretli işçilerini yeniden-üretmek için evde çalışmalarını gerektirir. Kadınlar iş gücünü yeniden-üretirler, işçiler için psikolojik besin sağlarlar ve o yabancılaşma denizinde bir mahremiyet adası sağlarlar. Zaretsky'nin görüşüne göre kadınlar erkekler için değil, sermaye için emek harcıyorlar: Kadınların evde erkekler için özel olarak çalıştığı **görünümünü** yaratan şey, yalnızca evin iş yerinden ayrılması ve kapitalizmin beraberinde getirdiği ev işinin özelleştirilmesidir. **Görünümle**, yani kadınların erkekler için çalıştığı görünümüyle, **gerçeklik**, yani kadınların sermaye için çalıştığı gerçeği arasındaki fark, kadın hareketinin enerjisinin yanlış yöne sapmasına neden olmuştur.

Kadınlar evde çalışıyor olsalar bile, kendilerinin de işçi sınıfının parçası olduklarını anlamalıdırlar.

Zaretsky'nin görüşüne göre, "ev kadını, proleterin yanı sıra, gelişimiş kapitalist toplumun iki karakteristik emekçisinden biri olarak ortaya çıktı"[6] ve yaşamlarının bölümlere ayrılması, hem proleter kocayı, hem de ev kadını karısını ezmekte. Yalnızca, "üretim"in kadının evdeki işi ve toplumsal olarak gerekli bütün diğer etkinlikleri içerecek biçimde yeniden kavramlaşması, sosyalistlerin bu yıkıcı ayrılığın üstesinden gelecek bir toplumu kurma mücadelesi vermelerine olanak sağlayacaktır. Zaretsky'e göre, erkekler ve kadınlar birlikte (ya da ayrı ayrı), yaşamlarının bölünmüş alanlarını yeniden birleştirmek için, özel gereksinimlerimizi olduğu kadar kamusal gereksinimlerimizin de tümünü karşılayan insancıl bir sosyalizm yaratmak için mücadele etmelidirler. Sorunun kökünün kapitalizm olduğunu fark ederek, erkekler ve kadınlar birbirleriyle değil, sermayeyle savaşacaklardır. Kapitalizm bizim özel ve kamusal yaşamlarımızın ayrılığına neden olduğuna göre, kapitalizmin ortadan kalkması bu ayrılığı sona erdirecek, yaşamlarımızı yeniden birleştirecek ve hem erkeklerin hem de kadınların ezilmesine bir son verecektir.

Zaretsky'nin çözümlemesi, feminist harekete çok şey borçludur ama nihaî olarak, bu hareketin yeniden yönlendirilmesini öne sürer. Zaretsky şu feminist argümanı kabul eder: Cinsiyetçilik kapitalizmden önce ortaya çıkmıştır; ev işinin, sermayenin yeniden-üretimi için yaşamsal öneme sahip olduğuna ilişkin Marksist feminist argümanın büyük kısmını da kabul eder; ev işinin ağır iş olduğunu söyler ve onu küçük görmez; ayrıca erkek üstünlüğü ve cinsiyetçilik kavramlarının kullanır. Ama çözümlemesinin nihaî dayanağı, sorunun çekirdeği olarak ayrılık kavramı, **bölünme** kavramı, kapitalizme atfedilebilecek bir bölünmedir. Kadınların ve erkeklerin alanlarının tamamlayıcı, ayrı ama eşit derecede önemli olduğunu öne süren, yirminci yüzyıl başlarının "tamamlayıcı alanlar" argümanı gibi, Zaretsky de erkeklerle kadınlar arasındaki **eşitsizliğin** varlığı-

nı ve önemini büyük oranda yadsır. Onun odağı, kadınların, ailenin ve özel alanın kapitalizmle ilişkisi üzerinedir. Üstelik Zaretsky'nin öne sürdüğü gibi; özel alanı kapitalizm yaratmış olsa bile nasıl oluyor da **kadınlar** bu alanda, erkeklerse iş gücü alanında çalışıyorlar? Elbette bu durum, patriyarkaya, erkeklerin kadınlar üzerindeki sistemik egemenliğine gönderme yapılmaksızın açıklanamaz. Bizim görüş açımıza göre aile, iş gücü piyasası, ekonomi ve toplum içindeki sorun, basitçe erkeklerle kadınlar arasındaki iş bölümü değildir; erkekleri üst, kadınları tabi bir konuma yerleştiren bir bölünmedir.

Nasıl Engels özel mülkiyeti kadınların ezilmesine kapitalizmin katkısı olarak görüyorsa, Zaretsky de mahremiyeti öyle görür. Kadınlar, evde soyutlanmış bir biçimde, tek başlarına emek harcadıkları için ezilmektedirler. Zaretsky ve Engels, sanayi-öncesi aileyi ve topluluğu romantikleştirirler –o toplulukta erkekler, kadınlar, erişkinler, çocuklar aile merkezli işletmede birlikte çalışıyorlardı ve hepsi topluluk yaşamında yer alıyorlardı. Zaretsky'nin insancıl sosyalizmi, aileyi yeniden birleştirecek ve o"mutlu atölyeyi"yeniden yaratacaktır.

Sosyalizmin hem erkeklerin hem de kadınların yararına olduğunu öne sürerken, hepimizin aynı türden "insancıl sosyalizm" için savaşıyor olduğumuz ya da oraya varmak için gerekli olan mücadeleye ilişkin aynı kavrama sahip olduğumuz konusu hiç de açık değildir; tek başına sermayenin bizim halihazırdaki ezilmemizden sorumlu olduğu ise daha da az açıktır. Zaretsky, kadınların erkekler için çalışıyor **göründüğünü** gerçekte ise bu çalışmanın sermaye için olduğunu düşünürken biz, kadınların aile içindeki çalışmalarımız –aynı zamanda kapitalizmi açıkça yeniden üretse de– **gerçekten** de erkekler için olduğunu düşünüyoruz. Üretimi yeniden kavramlaştırmak, yaratmak istediğimiz toplumun türü hakkında düşünmemize yardımcı olabilir, ama şu anda o toplumun yaratılması sırasında erkeklerle kadınlar arasındaki savaşım, sermayeye karşı savaşımın yanı sıra sürmek zorunda olacaktır.

Ev işi konusuyla ilgilenen Marksist feministler, feminist savaşımı sermayeye karşı savaşımın içine kattılar. Mariarosa Dalla Costa'nın ev işine ilişkin kuramsal çözümlemesi temel olarak, ev işinin sermayeyle ilişkisi ve ev işinin kapitalist toplumdaki yeri hakkında bir usyürütmedir; erkeklerle kadınların, ev işinde örneklendiği biçimiyle ilişkileri hakkında değil.[7] Gene de Dalla Costa'nın politik konumu, yani kadınların ev işi için ücret talep etmeleri gerektiği, kadın hareketi içindeki kadınlar arasında ev işinin önemine ilişkin bilinci geniş çapta arttırdı. Bu talep ABD'nin her yerinde kadın gruplarında tartışıldı, hâlâ tartışılıyor.[8] Evdeki kadınların yalnızca, iş gücünü yeniden-üreterek sermayeye gerekli temel hizmetleri sağlamakla kalmadıkları, ayrıca bu iş aracılığıyla artık-değer de ürettikleri iddiasıyla, Dalla Costa solun, ev işinin önemi konusundaki bilincini büyük oranda arttırdı ve ev işinin sermayeyle ilişkisi üzerine uzun bir tartışmayı alevlendirdi.[10]

Dalla Costa, ev işinin ücretli bir iş olması gerektiğini iddia ederek, ev işini gerçek iş olarak gören feminist anlayışı, kapitalizmde ev işi için meşruiyet iddia etmek için kullanır. Kadınlar geleneksel iş gücüne sokulmalarına izin vermek yerine -ki bu durumda, çifte iş günüyle sermayeye, ücretli emeğin yanı sıra, bedava ev işi hizmeti de sunmuş olurlar- ev işi için ücret talep etmelidirler. Dalla Costa ev işi için ücret alan kadınların, toplu çocuk bakımı, yemek hazırlama vb. hizmetleri sağlayarak ev işlerini kollektif olarak örgütleyebileceklerini öne sürüyor: Ücret talep etmek ve ücret almak, kadınların yaptıkları işin önemine ilişkin bilinçlerini yükseltir; işlerinin özel gerekliliğinin yanı sıra onun toplumsal önemini de anlarlar ki bu, kapsamlı bir toplumsal değişime doğru zorunlu bir ilk adımdır.

Dalla Costa, ev işi konusunda toplumsal bakımdan önemli olanın, ev işinin sermaye için gerekliliği olduğunu öne sürer. Kadınların stratejik önemi burda yatar. Ev işi için ücret talep ederek ve iş gücü piyasasında yer almayı reddederek kadınlar sermayeye karşı savaşımın önderliğini ele alabilirler. Kadınların

topluluk içi örgütlenmeleri, sermaye için yıkıcı olabilir ve yalnızca sermayenin tecavüzüne karşı direnişin değil ayrıca yeni bir toplumun oluşumunun da temelini atabilir.

Dalla Costa şunu kabul eder: Erkekler, kadınların kurtuluşuna karşı direnç göstereceklerdir (kadınlar kendi topluluklarının içinde örgütlendikçe olacaktır bu) ve kadınlar onlara karşı mücadele etmek zorunda kalacaklardır ama bu mücadele, nihaî amaç sosyalizmi beraberinde getirmek için sürdürülmesi gereken yardımcı bir mücadeledir. Dalla Costa için kadınların savaşımları, feminist oldukları için değil, antikapitalist oldukları için devrimcidir. Dalla Costa, kadınları artık-değer üreticileri ve buna bağlı olarak işçi sınıfının bir parçası kılarak, devrimde kadınların savaşımı için bir yer bulur. Bu da kadınların politik etkinliğini meşrulaştırır.[11]

Kadın hareketi, kadınların mücadelesinin öneminden hiçbir zaman kuşkulanmamıştır. Çünkü feministler için hedef, yalnızca kadınların mücadelesiyle elde edilebilecek olan kadın kurtuluşudur. Dalla Costa'nın, ev işinin toplumsal doğasına ilişkin anlayışımızı geliştirme konusundaki katkısı çok değerli bir ilerleme olmuştur. Ne var ki burada incelenen öbür Marksist yaklaşımlar gibi Costa'nın yaklaşımı da sermaye üzerine odaklanır, erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkiler üzerine değil. Erkeklerle kadınlar arasında çıkar, amaç ve strateji farklılıklarının olduğu gerçeği, onun kapitalist sistemin nasıl hepimizi aşağı konumda tuttuğuna ve kadın emeğinin bu sistemde oynadığı önemli ve belki de stratejik role ilişkin çözümlemesiyle gözden saklanmıştır. Feminizmin retoriği Dalla Costa'nın yazılarında mevcuttur (kadınların ezilmesi, erkeklerle mücadele), ama feminizmin odağı için aynı şey söylenemez. Öyle olsaydı Dalla Costa, örneğin, ev işinin toplumsal bir iş olarak öneminin, erkek egemenliğini sürdürme konusundaki yaşamsal rolünde yattığını öne sürebilirdi. Kadınların ev işi yapması, erkekler için emek harcaması, patriyarkanın varlığını sürdürebilmesi için yaşamsal öneme sahiptir.

Engels, Zaretsky ve Dalla Costa, üçü de aile içindeki emek sürecini yeterince çözümlemeyi başaramazlar. Kadınların emeğinden kim yarar sağlar? Elbette ki kapitalistler, ama aynı zamanda koca ve baba olarak evde kişiselleşmiş hizmetlerden yararlanan erkekler. Bu hizmetlerin içeriği ve uzandığı alan sınıf, etnik ya da ırksal gruba göre çeşitlilik gösterebilir ama bu hizmetten faydalandıkları gerçeği değişmez. Erkeklerin lüks tüketim, boş zaman ve kişisellesmiş hizmetler anlamında kadınlardan daha yüksek bir yaşam standardı vardır.[12] Maddeci bir yaklaşım yaşamsal öneme sahip bu noktayı göz ardı etmemelidir.[13] Bundan şu sonuç çıkar, kadınların ezilmelerinin sürdürülmesinde erkeklerin maddi çıkarı vardır. Erkeklerin çoğu patriyarka içindeki hiyerarşinin yok edilmesinden yararlanabileceklerine göre, uzun dönemde bu "yanlış bilinç" olabilir. Ne var ki kısa dönemde bu, başka insanların emeği üzerinde denetim, erkeklerin gönüllü olarak vazgeçmeyecekleri bir denetim anlamına gelir.

İlk Marksistlerin yaklaşımı ev işini görmezlikten gelip, kadınların iş gücüne katılmasını vurgularken, daha yakın dönemli bu iki yaklaşım ev işini öylesine vurguluyor ki kadınların, iş gücü piyasasındaki mevcut rolünü gözden kaçırıyor. Bununla birlikte, bu yaklaşımların üçü de kadınları işçi sınıfı kategorisine dâhil etme ve kadınların ezilmesini, sınıf ezilmesinin bir başka yönü olarak anlama çabasındadır. Böylelikle üçü de feminist çözümlemenin nesnesi olan kadın erkek ilişkilerine pek az zaman harcarlar. "Sorunlar"ımız zarif bir biçimde çözümlenmiş ama yanlış anlaşılmıştır. Marksist çözümlemenin odağı sınıf ilişkileridir; Marksist çözümlemenin nesnesi, kapitalist toplumun devinim yasalarını anlamaktır. Biz Marksist yöntembilimin, feminist stratejiyi formüle etmede kullanılabileceğine inanıyoruz ama yukarda tartışılan Marksist feminist yaklaşımlar, açıktır ki bunu yapmıyorlar: Onların Marksizmleri feminizmlerine açıkça egemendir.

Daha önce öne sürdüğümüz gibi, bu kısmen, bizzat Marksizmin çözümleyici gücüyle ilgilidir. Marksizm; sınıflı top-

lumun gelişiminin, kapitalist toplumlardaki birikim sürecinin, sınıf egemenliğinin yeniden-üretiminin, çelişkilerin ve sınıf savaşımının gelişiminin kuramıdır. Kapitalist toplumlar, birikim sürecinin taleplerine göre işler; bu, en kısa biçimde, üretimin kullanıma değil mübadeleye yönelik olduğu gerçeğiyle özetlenir. Kapitalist sistemde üretim, kâr sağlamaya katkıda bulunduğu sürece önemlidir; ürünlerin kullanım değeri yalnızca ikincil bir kaygıdır. Kârlar, kapitalistlerin, emek gücünü sömürmelerinin, emekçilere ürettiklerinin değerinin altında ücret ödemelerinin sonucunda ortaya çıkar. Kâr birikimi üretim ilişkilerini dönüştürürken sistematik olarak toplumsal yapıyı da dönüştürür. Yedek emek ordusu, çok sayıda insanın yoksulluğu, daha da fazla sayıda insanın yoksulluk sınırında olmaları, sermayenin bu yüz karaları, bizzat birikim sürecinin yan ürünleridir. Kapitalistin bakış açısından, işçi sınıfının yeniden-üretimi "emin bir biçimde kendisine bırakılabilir."[14] Aynı zamanda sermaye, kendisinin yanı sıra gelişen bir bireycilik, rekabetçilik, egemenlik ve zamanımızda, özel bir tür tüketim ideolojisi yaratır. İdeolojinin doğuşuna ilişkin kuram ne olursa olsun, bunlar kapitalist toplumların egemen değerleri olarak kabul edilmelidir.

Marksizm, kapitalist toplumların pek çok yönünü, üretimin yapısını, belirli bir mesleki dağılım yapısının doğuşunu ve egemen ideolojinin doğasını anlamamızı sağlar. Marx'ın kapitalizmin gelişimi üzerine kuramı "boş yerler"in gelişiminin kuramıdır. Örneğin Marx, proletaryanın büyümesini ve küçük burjuvazinin yok oluşunu öngördü. Başkalarının yanı sıra Braverman, ileri kapitalist toplumlardaki büro çalışanı ve hizmet işçisi "yerler"inin yaratılmasını daha kesin ve daha ayrıntılı olarak açıkladı.[15] Tıpkı sermayenin, o yerleri onları dolduracak bireylerden bağımsız olarak yaratması gibi. Marksist çözümlemenin, sınıf, yedek emek ordusu, ücretli emekçi gibi kategorileri, neden belirli insanların belirli yerleri doldurduğunu açıklamaz. Bu kategoriler, ailenin içinde ve dışında, neden kadınların erkeklere tabi olduğu ve neden durumun tam tersi olmadığı ko-

nusunda hiçbir ipucu vermezler. Marksist kategoriler, sermayenin kendisi gibi cinsiyet-körüdür. Marksizmin kategorileri bize boş yerleri kimin dolduracağını söylemez. Kadın sorununun Marksist çözümlemesi bu temel sorudan muzdariptir.

Daha Yararlı Marksist Feminizme Doğru

Marksizm aynı zamanda, toplumsal çözümlemenin bir yöntemi, yani tarihsel diyalektik maddeciliktir. Bu yöntemi feminist soruların hizmetine sunarak, Juliet Mitchell ve Shulamith Firestone Marksist feminizm için yeni yönler önermekteler. Mitchell, bizce de doğru olarak şunları söyler:

> Sorun olarak görülmesi gereken şey **kesinlikle** sosyalizmle "ilişkimiz" değildir – sorun, (Marksist yöntem dediğimiz) bilimsel sosyalizmin, ezilmemizin özgül doğasını ve böylelikle devrimci rolümüzü çözümlemede bir yöntem olarak kullanılmasıdır. Böyle bir yöntemin, bence daha önce geliştirilmiş, sosyalist kuramlar kadar, radikal feminizmi de anlaması gerek.[16]

Engels'in yazdığı gibi:

> Maddeci anlayışa göre, tarihteki belirleyici etken, son çözümlemede, maddi yaşamın üretimi ve yeniden-üretimidir. Bunun da ikili bir karakteri vardır: Bir yandan varoluş, giyinme ve barınma araçlarının üretimi ve bu üretim için gerekli aletlerin üretimi, öte yandan da bizzat insanların üretimi, türün üremesi. Belirli bir tarihsel dönemde, insanların içinde yaşadığı toplumsal örgütlenme her iki türden üretim tarafından belirlenir...[17]

Mitchell'in giriştiği çözümleme türü işte budur. İlk denemesi "Kadınlar: En Uzun Devrim"de ("Women: The Longest Revolution") Mitchell, hem piyasa işini hem de yeniden-üretimi, cinsellik ve çocuk yetiştirmeyi inceler.

Mitchell bütünüyle başarılı olmaz; bunun nedeni belki de kadınların bütün işlerini üretim saymamasıdır. Yalnızca piyasa işi üretim olarak tanımlanır; kadınların –gevşek bir biçimde

aile başlığı altında toplanan– öbür alanlarda yaptıkları iş ideolojik olarak kabul edilir. Yeniden-üretim, cinsellik ve çocuk bakımını düzenleyen patriyarkanın hiçbir maddi temeli yoktur Mitchell'e göre. Mitchell'in bu yazısının genişletilmiş biçimi olan *Kadınlık Durumu* (Kadın Çevresi Yayınları, Kadın Sözü Dizisi: 2. İstanbul, Nisan 1985. y.n.), kadınların aile içindeki işlerinin çözümlemesini geliştirmekten çok, kadınların piyasa işlerinin çözümlemesini geliştirme üzerine odaklanır. Kitap, kadınların erkeklerle ilişkileri ve erkekler için çalışmalarından çok, kadınların sermayeyle ilişkileri ve sermaye için çalışmalarıyla ilgilidir; radikal feminizmden çok, Marksizmden etkilenmiştir. Daha sonra yazdığı *Psikanaliz ve Feminizm*'de (Yaprak Yayınları, İstanbul, Eylül 1984. y.n.) Mitchell, kadın erkek ilişkilerinde önemli bir alanı, yani kadınlarda ve erkeklerde toplumsal cinsiyete dayalı farklı kişiliklerin oluşumunu araştırır.[19]

Mitchell şunları söylemektedir: Patriyarka öncelikle, kız ve oğlan çocukların kadın ve erkek olmayı öğrendikleri psikolojik alanda iş görür. Burada Mitchell, ilk başta görmezlikten geldiği alanlara yani üreme, cinsellik ve çocuk yetiştirmeye odaklanır; ama bunları ideolojik alana yerleştirerek, daha önceki çözümlemesinin temel zayıflığını sürdürür. Mitchell, patriyarkayı açıkça temel ideolojik yapı olarak sunar; tıpkı sermayenin temel ekonomik yapı olması gibi:

> Sorunu şematik olarak koyacak olursak... bizler... iki özerk alanla ilgileniyoruz: Kapitalizmin ekonomik tarzı ve patriyarkanın ideolojik tarzı.[20]

Mitchell bunların birbirinin içine geçmesinden söz etse de kadının ve erkeğin emek gücü arasındaki ilişkide patriyarkaya maddi bir temel tanımaması ve kişilik oluşumu ve toplumsal cinsiyetin yaratılması sürecinin maddi yönlerini kaydetmemesi, yaptığı çözümlemenin yararlılığını kısıtlar.

Shulamith Firestone, maddeci çözümlemeyi patriyarkayla ilişkilendirerek Marksizmle feminizm arasında bir köprü

kurar.[21] (*Cinselliğin Diyalektiği*, Payel Yayınları, Bilgi Dizisi: 32, İstanbul, Ağustos 1979. y.n.) Firestone'un maddeci çözümlemesi, Mitchell'inki kadar muğlâk değildir. Cinselliğin diyalektiği, der Firestone, temel tarihsel diyalektiktir ve patriyarkanın maddi temeli, kadınların türün yeniden-üretimini sağlarken yaptıkları iştir. Kadınların konumunu çözümlemede Marksizmin kullanılması ve patriyarkanın maddi bir temelinin varlığının gösterilmesi bakımından Firestone'un çalışmalarının önemi çok büyüktür. Ne var ki çalışmaları, biyoloji ve yeniden-üretimi fazlaca vurgulamaktan muzdariptir. Anlamamız gereken, cinsiyetin (biyolojik bir gerçeğin) nasıl olup da toplumsal cinsiyete (toplumsal bir görüngü) dönüştüğüdür. Bütün kadın işlerini toplumsal ve tarihsel bağlama yerleştirmek, yalnızca yeniden – üretim üzerinde odaklanmamak gerekir. Firestone'un çalışması, Marksist yöntembilimin yeni ve feminist bir kullanımını sunsa da, diğer tüm ezme türlerinin (sınıf, ırk, yaş) yaslandığı köşe taşı olarak erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğinin önceliğinde ısrarlılığı, kitabının Marksist feministlerden çok, radikal feministlerle aynı grupta anılmasının daha uygun olacağını düşündürmektedir. Firestone'un yapıtı, hâlâ radikal feminist akımın en eksiksiz ifadesidir.

Firestone'un kitabı Marksistler tarafından reddedilmiştir. Örneğin Zaretsky, bu yapıt için "öznellik hakkının savunulması" deyimini kullanır. Gene de Firestone'un kitabının kadınlar için bu kadar heyecan verici olan yanı, yazarın erkeklerin kadınlar üzerindeki iktidarına ilişkin çözümlemesi ve bu duruma ilişkin çok sağlıklı öfkesidir. Sevgi üzerine yazdığı bölüm, bunu anlamamız bakımından merkezî önem taşıyordu ve hâlâ taşıyor. Bu bölüm yalnızca Marksistlerin de uğraşabileceği (yalnızca bir tutum sorunu) "(erkek) cinsiyetçi ideoloji"ye ilişkin değildir, erkeklerin kadınlar üzerindeki iktidarının öznel sonuçlarının, patriyarkal bir düzende yaşamanın nasıl bir duygu olduğunun sergilenmesidir. "Kişisel olan politiktir", Zaretsky'nin anladığı gibi, öznellik hakkının savunulması, insanın kendisini daha iyi

hissetmesi için bir savunma değildir; erkeklerin iktidarının ve kadınların tabiiyetinin toplumsal ve politik bir gerçeklik olarak tanınması için bir taleptir.

II. Radikal Feminizm ve Patriyarka

Radikal feminist yazıların büyük çıkışı "kişisel olan politiktir" sloganının belgelenmesine yöneltilmiştir. Kadınların hoşnutsuzluğu, diyordu, radikal feministler, uyumsuzların nevrotik feryadı değil, kadınların sistematik olarak egemenlik altında tutulduğu, sömürüldüğü, ezildiği toplumsal yapıya verilen karşılıktır. Kadınların iş gücü piyasasındaki aşağı konumu, orta sınıf evliliğin erkek merkezli duygusal yapısı, kadınların reklâmlarda kullanımı, kadın ruhunun nevrotik olarak –sözde– anlaşılması (akademik ve klinik psikoloji tarafından popülerleştirilmiştir), ileri kapitalist toplumda kadınların yaşamlarının çeşitli yönleri art arda araştırılıp çözümlendi. Radikal feminist yazın devasadır ve kolay kolay özetlenemez; aynı zamanda psikoloji üzerine odaklanması tutarlıdır. New York Radikal Feministlerinin örgütleyici dokümanı "Politics of the Ego" (Ego'nun Politikası) adını taşıyordu. Radikal feministler için "kişisel olan politiktir", özgün ve temel sınıf ayrımının cinsiyetler arasında olduğu ve tarihi motive eden gücün, erkeklerin kadınlar üzerinde iktidar ve egemenlik kurma mücadelelerinden oluştuğu, yani cinselliğin diyalektiği anlamına gelir.[22] Buna bağlı olarak, Firestone erkek ve kız çocuklarının erkeklere ve kadınlara dönüşmelerini iktidar terimleriyle anlamak için Freud'u yeniden yazdı.[23] Firestone'un neyin "eril" neyin "dişil" olduğuna ilişkin karakterizasyonu radikal feminist yazının tipik özelliklerini taşır. Eril olan, iktidar ve egemenlik arar; benmerkezci, bireyci, rekabetçi ve pragmatiktir; Firestone'a göre, "teknolojik tarz" erildir. Dişil olan, besleyici, sanatsal ve felsefidir; "estetik tarz" dişildir:

Hiç kuşku yok ki, estetik tarzın dişil olduğu fikri eski Yunanlılarda oldukça büyük bir şok yaratırdı. Radikal feminist

çözümlemenin hatası işte burada yatar: Radikal feministlerin sunduğu biçimiyle cinselliğin diyalektiği, şu anda ve bütün tarih içinde eril ve dişil özellikleri, göründüğü gibi yansıtır. Radikal feminist çözümlemenin en güçlü tarafı bugüne ilişkin anlayışlarıdır. Bu çözümlemenin en zayıf tarafıysa, psikoloji üzerindeki, kendisini tarihe kör hâle getiren vurgusudur.

Bunun nedeni yalnızca radikal feminist yöntemde değil, patriyarkanın kendi doğasında da yatar, çünkü patriyarka çarpıcı derecede esnek bir toplumsal örgütlenme biçimidir. Radikal feministler patriyarkayı, kadınlar üzerindeki erkek egemenliğinin karakterize ettiği bir toplumsal sisteme gönderme yapmak üzere kullanırlar. Kate Millett'in tanımı klasiktir:

> Toplumumuz ...bir patriyarkadır. Ordunun, sanayinin, teknolojinin, üniversitelerin, bilimin, politik makamların, maliyenin kısacası, toplum içindeki her iktidar aracının, polisin zorlayıcı gücü de dâhil olmak üzere, bütünüyle erkeklerin elinde olduğu hatırlanırsa bu gerçek derhal açıkça ortaya çıkar.[24]

Patriyarkanın bu radikal feminist tanımı, bildiğimiz çok sayıdaki topluma uyar ve aralarında ayrım yapamaz. Radikal feministlerin tarih kullanımları, tipik bir biçimde patriyarkanın bütün zamanlarda ve yerlerde varolduğuna ilişkin örnekler vermekle sınırlıdır.[25] Kadın hareketinden önce, gerek Marksist gerekse egemen görüşten toplumbilimciler için patriyarka, erkekler arasındaki bir ilişkiler sistemi anlamına geliyordu; bu sistem, hiyerarşinin atfedilmiş karakteristikleri izlediği feodal ve bazı feodalizm-öncesi toplumların siyasal ve ekonomik ana hatlarını oluşturuyordu. Kapitalist toplumlar, burjuva toplumbilimcileri tarafından meritokratik, bürokratik ve kişisel olmayan toplumlar olarak görülür; Marksistler kapitalist toplumları, sınıf egemenliği sistemleri olarak görürler.[26] Her iki türden toplumbilimciler için ne tarihsel patriyarkal toplumlar ne de bugünkü kapitalist Batı toplumları, erkeklerin kadınlara egemen olmalarını sağlayan, erkekler arası ilişkiler sistemleri değildir.

Bir Patriyarka Tanımına Doğru

Patriyarkayı, yararlı bir biçimde, maddi temeli olan ve hiyerarşik olsa da erkekler arasında, onların kadınlara egemen olmalarını sağlayan bir karşılıklı bağımlılık ve dayanışma kuran ya da yaratan erkekler arası toplumsal ilişkiler dizisi olarak tanımlayabiliriz. Patriyarka hiyerarşik olsa da ve farklı sınıflardan, ırklardan ya da etnik gruplardan erkeklerin patriyarka içinde farklı yerleri olsa da erkekler aynı zamanda kadınlar üzerindeki egemenlik ilişkilerini paylaşmak bakımından birleşmişlerdir; bu egemenliği sürdürmek için birbirlerine bağımlıdırlar. Hiyerarşiler en azından kısmen "işler" çünkü statükoda müktesep çıkarlar yaratırlar. Üst düzeydekiler alt düzeydekileri, daha da altta olanlar üzerinde iktidar sunarak "satın alabilirler". Patriyarka hiyerarşisinde bütün erkekler, patriyarka içindeki konumları ne olursa olsun, en azından bazı kadınları denetleyebilmek karşılığında satın alınırlar. Devletli toplumlarda patriyarka ilk kez kurumsallaştığında, yükselmekte olan yöneticilerin erkekleri, bazı kabile kaynaklarını bu yeni yöneticilere devretmeleri karşılığında (karıları ve çocukları üzerinde denetimlerini dayatarak) düpedüz ailelerinin reisi yaptıklarını düşündürebilecek bulgular vardır.[27] Erkekler (hiyerarşik düzenlerine karşın) kadınlar üzerindeki denetimlerini sürdürmek için birbirlerine bağımlıdırlar.

Patriyarkanın dayandığı maddi temel, erkeklerin, kadınların emekgücü üzerindeki denetimleridir. Erkekler bu denetimi, kadınların kimi temel öneme sahip üretken kaynaklara (örneğin kapitalist toplumlarda geçimi sağlayacak kadar ücret getiren işler) ulaşmalarını önleyerek ve kadınların cinselliğini kısıtlayarak sürdürürler.[28] Tek eşli heteroseksüel evlilik, erkeklerin bu her iki alanı denetlemelerine izin veren görece yakın tarihli ve verimli bir biçimdir. Buna karşılık, kadınların kaynaklara ulaşmasını ve cinselliklerini kısıtlamak, erkeklerin, kadınların emekgücünü denetlemelerini sağlar, hem pek çok ki-

şisel ve cinsel yönden erkeklere hizmet verilmesi amacıyla hem de çocukların yetiştirilmeleri amacıyla. Kadınların erkeklere verdiği ve erkekleri hoş olmayan pek çok görevi (tuvalet temizleme gibi) yapma zorunluluğundan kurtaran hizmetler, aile ortamının içinde olduğu kadar dışında da yer alır. Aile dışındaki hizmetlere ilişkin örneklere, kadın işçilerin ve öğrencilerin erkek patronlar ve profesörler tarafından taciz edilmelerinin yanı sıra, kişisel ayak işlerini yapmak, kahve hazırlamak ve "seksi" ortamlar yaratmak konusunda yaygın olarak sekreterlerin kullanılması da dâhildir.

Çocukların emekgücü, babalarına acilen yarar sağlayacak olsun ya da olmasın, çocuk yetiştirmek yine de patriyarkayı bir sistem olarak sürdürmede çok önemli bir görevdir. Tıpkı sınıflı toplumun okullar, işyerleri, tüketim normları vb'yle yeniden üretilmesi gibi, patriyarkal toplumsal ilişkiler de öyle yeniden üretilmelidir. Bizim toplumumuzda çocuklar, genellikle toplumsal olarak erkeklere göre aşağı konumda tanımlanıp böyle kabul edilen kadınlar tarafından evde yetiştirilirler; oysa erkekler ancak nadiren ev içi tablosunda belirirler. Bu biçimde büyütülen çocuklar genellikle toplumsal cinsiyete dayalı hiyerarşideki yerlerini iyi öğrenirler. Ancak bu sürecin merkezî alanları, patriyarkal davranışların öğretildiği ve kadınların aşağı konumda tutulduğu ve bu konumlarının pekiştirildiği ev dışı yerlerdir: Kiliseler, okullar, spor kulüpleri, sendikalar, ordular, fabrikalar, bürolar, sağlık merkezleri, medya, vb.

Öyleyse patriyarkanın maddi temeli, yalnızca ailede çocuk yetiştirmeye değil, erkeklerin kadın emeğini denetlemesine izin veren bütün toplumsal yapılara yaslanır. Toplumsal yapıların patriyarkayı kalıcı kılan yönleri kuramsal olarak tanımlanabilir ve böylelikle toplumsal yapıların başka yönlerinden ayırt edilebilir. Gayle Rubin "cinsiyet/toplumsal cinsiyet sistemleri"ni tanımlayarak bu toplumsal yapıların patriyarkal öğesini ayırt etme yeteneğimizi büyük oranda arttırdı: 'Bir "cinsiyet/toplumsal cinsiyet" sistemi, bir toplumun, biyolo-

jik cinselliği insan faaliyetinin ürünlerine dönüştürmesini sağlayan ve bu dönüştürülmüş cinsel gereksinimlerin tatmin edildiği bir düzenlemeler dizisidir.'[29] Bizler dişil ve eril olarak, yani biyolojik cinsiyetlerle doğarız, ama toplumsal olarak kabul edilmiş cinsiyetlerle kadın ve erkek olarak yaratılırız. Nasıl böyle yaratıldığımız konusu Engels'in sözünü ettiği üretim tarzının ikinci yönüdür: "İnsanlann kendilerinin üretimi, türün sürdürülmesi"

İnsanların türü nasıl sürdürdükleri toplumsal olarak belirlenir. Biyolojik olarak, insanların cinsel bakımdan çokbiçimli olduklarını varsayarsak ve toplum, cinselliğin bütün ifade biçimlerine eşit olarak izin verecek biçimde örgütlenseydi, yeniden-üretim yalnızca bazı cinsel ilişkilerin, heteroseksüel ilişkilerin sonucu olarak gündeme gelirdi. Bilinen bütün toplumların paylaştığı bir toplumsal buluş olan cinsiyete dayalı katı iş bölümü, çok ayrı iki toplumsal cinsiyet ve kadınlarla erkeklerin ekonomik nedenlerle bir araya gelmeleri gerekliliğini yaratır. Böylelikle onların, cinsel gereksinimlerini heteroseksüel olarak karşılamaya yönelmelerine ve biyolojik yeniden-üretimi güvence altına almaya yardımcı olur. Daha yaratıcı toplumlarda, biyolojik yeniden-üretim başka tekniklerle de sağlanabilirdi ama cinsiyete dayalı iş bölümü bugüne kadar evrensel bir çözüm gibi görünüyor. Cinsiyete dayalı iş bölümünün cinsiyetler arası eşitsizliğe gönderme yapmaması, kuramsal olarak mümkün olsa da bilinen pek çok toplumda, toplumsal olarak kabul edilebilir nitelikteki cinsiyete dayalı iş bölümü, kadınların işlerine düşük statüler veren bir iş bölümüdür. Cinsiyete dayalı iş bölümü ayrıca kadınların ve erkeklerin yaşamı farklı bir biçimde yaşantıladıkları cinsel alt kültürlerin de temelidir; (toplumumuzda) yalnızca ev işi yapmamak ve daha üstün koşullarda iş bulmak için değil, psikolojik olarak da uygulanan erkek iktidarının maddi temelidir.

İnsanlar cinsel gereksinimlerini nasıl karşılarlar; türü nasıl yeniden üretirler, toplumsal normları yeni kuşaklara nasıl ak-

tarırlar; toplumsal cinsiyeti nasıl öğrenirler, bir kadın ya da erkek olmak nasıl bir duygudur; bütün bunlar Rubin'in cinsiyet/toplumsal cinsiyet sistemi dediği alanda yer alır. Rubin (cinsel gereksinimlerimizi kiminle tatmin edebileceğimizi söyleyen) akrabaların etkisini ve tuplumsal cinsiyete özgü kişiliklerin çocuk bakımı ve "ödipal mekanizma" aracılığıyla gelişimini vurgular. Ancak buna ek olarak, cinsiyet/toplumsal cinsiyet sistemi kavramını, bütün öbür toplumsal kurumları toplumsal cinsiyet hiyerarşilerini tanımlama ve güçlendirmede oynadıkları roller bağlamında incelemek için kullanabiliriz. Rubin, cinsiyet/toplumsal cinsiyet sisteminin kuramsal olarak kadın egemen, erkek egemen ya da eşitlikçi olabileceğine dikkat çeker ama bilinen çeşitli cinsiyet/toplumsal cinsiyet sistemlerini adlandırmaktan ya da tarihi buna göre dönemleştirmekten kaçınır. Biz mevcut cinsiyet/toplumsal cinsiyet sistemimizi patriyarka olarak adlandırmayı seçiyoruz, çünkü bu etiket, mevcut sistemin merkezi olarak gördüğümüz hiyerarşi ve erkek egemenliği nosyonunu uygun bir biçimde yakalar.

Ekonomik üretim (Marksistlerin tam da üretim tarzından kastettikleri şey) ve cinsiyet/toplumsal cinsiyet alanında insanların üretimi, her ikisi de Engels'e göre, belirli bir tarihsel dönemde ve belirli bir ülkede yaşayan insanların toplumsal örgütlenmelerini belirler. Öyleyse, toplumun bütünü, bu her iki türden üretim ve yeniden-üretime, insanlara ve şeylere bakılarak anlaşılabilir.[30] "Saf kapitalizm" ya da "saf patriyarka" diye bir şey yoktur, çünkü bunlar zorunlu olarak bir arada bulunmak durumundadırlar. Var olan şey, patriyarkal kapitalizm, patriyarkal feodalizm, eşitlikçi avcı/toplayıcı toplumlar ya da matriyarkal bahçeci (horticultural) toplumlar veya patriyarkal bahçeci toplumlar vb.'dir. Üretimin bir yönündeki değişikliklerle öbür yönündeki değişiklikler arasında zorunlu hiçbir bağlantı yok gibi görünmektedir. Örneğin bir toplum, kapitalizmden sosyalizme bir geçiş yaşayabilir ve patriyarkal kalabilir.[31] Ancak sağduyu, tarih ve deneyimimiz bize, üretimin bu iki yönünün çok iç içe

geçmiş olduğunu, birindeki değişikliğin, ötekinde hareket, gerilim ya da karşıtlık yarattığını gösteriyor.

Irka bağlı hiyerarşiler de bu bağlamda anlaşılabilir. Renk/ırk sistemlerini, toplumsal yaşamın biyolojik rengi alıp bunu toplumsal bir kategori olan ırka dönüştüren alanlarını tanımlama çizgileri boyunca daha ayrıntılı bir inceleme yapmak mümkün olabilir. Toplumsal cinsiyet hiyerarşileri gibi ırksal hiyeraşiler de bizim toplumsal örgütlenmemizin, insanların nasıl üretilip yeniden-üretildiği konusunun bir yönünü oluşturur. Bu hiyerarşiler temel olarak ideolojik değildirler, üretim tarzımızın ikinci yönünü, yani insanların nasıl üretilip, yeniden-üretildikleriyle ilgili yönünü oluştururlar. Öyleyse toplumlarımızdan örneğin yalnızca, kapitalist olarak değil, patriyarkal, kapitalist, beyaz-egemen toplumlar olarak söz etmek en doğrusu olabilir. III. bölümde, ırkçı düzene uyarlanan ve bu düzenden yararlanan bir kapitalizm örneğiyle, kapitalizmle patriyarka arasındaki karşılıklı ilişkilerin çeşitli örneklerini verdik.

Kapitalist gelişim bir işçi hiyerarşisi için yerler yaratır, ama geleneksel Marksist kategori bize hangi yerleri kimin dolduracağını söyleyemez. Toplumsal cinsiyete ve ırka dayalı hiyerarşiler boş yerleri kimin dolduracağını belirler. **Patriyarka yalnızca hiyerarşik örgütlenme değildir, belirli** insanların **belirli** yerleri doldurduğu hiyerarşidir. Egemenlik altına alınanların neden kadınlar olduğunu ve kadınlara nasıl egemen olunduğunu, patriyarkayı inceleyerek öğreniyoruz. Bilinen çok sayıda toplumun patriyarkal olduğuna inanırken, patriyarkayı evrensel, değişmeyen bir görüngü olarak görmüyoruz. Patriyarka, yani erkeklerin kadınlara egemen olmalarını sağlayan erkekler arası bir karşılıklı ilişkiler dizisi, zamanla biçim ve yoğunluk bakımından değişti. Erkekler arasındaki hiyerarşinin ve patriyarkal çıkarlara ulaşma konusundaki farklılıkların incelenmesi çok önemlidir. Elbette bariz biçimde görünen yaş kadar, sınıf, ırk, milliyet ve hatta medeni durum ve cinsel yönelim de burada sahneye çıkıyor. Ve farklı sınıf, ırk, milliyet, medeni durum ya da cinsel

yönelim grubundan kadınlar, patriyarkal iktidara farklı derecelerde maruz kalıyorlar.

Kadınlar, patriyarkal hiyerarşide kendi erkek akrabalarından daha aşağı konumdaki erkekler üzerinde, sınıfa, ırka ya da milliyete dayalı iktidar ya da hatta (aile bağları aracılığıyla) patriyarkal iktidar kullanabilirler.

Özetleyecek olursak, patriyarkayı, maddi bir temeli olan ve erkeklerin kadınlara egemen olmalarını sağlayan erkekler arası hiyerarşik ilişkiler ve erkek erkeğe dayanışmayı içeren bir toplumsal ilişkiler dizisi olarak tanımlıyoruz. Patriyarkanın maddi temeli, erkeklerin, kadınların emekgücü üzerindeki denetimidir. Bu denetim, kadınların ekonomik bakımdan gerekli üretken kaynaklara ulaşmalarını engelleyerek ve kadınların cinselliğini kısıtlayarak sağlanır. Erkekler denetimlerini, kadınlardan kişisel hizmet görerek, ev işi yapmak ya da çocuk yetiştirmek zorunda olmayarak, cinsellik için kadınların vücutlarını kullanarak, kendilerini güçlü hissedip güçlü olarak uygularlar. Patriyarkanın, şu anda yaşadığımız biçimiyle en önemli öğeleri şunlardır: Heteroseksüel evlilik (ve bunun sonucunda homofobi), çocuk yetiştirme ve ev işinin kadın işi olması, kadınların erkeklere ekonomik bağımlılığı (iş gücü piyasasındaki düzenlemelerle güçlendirilmiştir), devlet, erkekler arasındaki toplumsal ilişkilere dayanan çok sayıda kurum – kulüpler, spor tesisleri, sendikalar, meslekler, üniversiteler, kiliseler, şirketler ve ordular. Eğer patriyarkal kapitalizmi anlamak istiyorsak bütün bu öğelerin incelenmesi gerekir.

Gerek erkekler arasındaki hiyerarşi ve karşılıklı bağımlılık gerekse kadınların tabiiyeti, toplumumuzun işleyişine içkindir; yani bu ilişkiler **sistemiktir.** İlişkilerin yaratılması sorununu bir kenara bırakıyoruz ve şunu soruyoruz: Kapitalist toplumlarda patriyarkal ilişkileri fark edebilir miyiz? Kapitalist toplumlarda, gerek burjuva gerekse Marksist toplumbilimcilerin artık var olmadığını ya da en fazlasından, önemsiz artıklar olarak kaldığını söyledikleri erkekler arası bağları keşfetmeli-

yiz. Erkekler arasındaki bu ilişkilerin, kapitalist toplumlarda nasıl sürdürüldüğünü anlayabilir miyiz? Patriyarkanın kapitalist gelişimin seyrini hangi yollardan biçimlendirdiğini saptayabilir miyiz?

III. Patriyarka ile Sermayenin Ortaklığı

Kapitalist toplumlardaki patriyarkal toplumsal ilişkileri nasıl tanımlayacağız? Her kadın, tek başına kendi erkeği tarafından eziliyor; kadının ezilmesi özel bir sorun gibi görünüyor. Erkekler arasındaki ve aileler arasındaki ilişkiler eşit derecede parçalanmış görünüyor. Erkekler arasındaki ve erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkileri sistematik biçimde patriyarkal olarak kabul etmek zordur. Oysa biz, erkeklerle kadınlar arasında bir ilişkiler sistemi olarak patriyarkanın kapitalizmde var olduğunu ve kapitalist toplumlarda patriyarka ve sermaye arasında sağlıklı ve güçlü bir ortaklığın olduğunu öne sürüyoruz. Gene de patriyarka kavramıyla ve kapitalist üretim tarzına ilişkin bir anlayışla başlanırsa, patriyarka ile sermaye arasındaki ortaklığın kaçınılmaz olmadığı derhal görülür; erkeklerle kapitalistlerin çoğu zaman, özellikle kadınların emek gücünün kullanımı üzerinde, birbirleriyle çatışan çıkarları vardır, işte bu çatışmanın kendini ortaya koyabileceği biçimlerden biri, erkeklerin büyük çoğunluğu evde kadınların kendilerine kişisel olarak hizmet etmelerini istiyor. Daha az sayıdaki kapitalist erkek, çok sayıda kadının (kendi kadınlarının değil) ücretli iş gücü piyasasında çalışmasını isteyebilir. Kadınların emekgücü üzerindeki bu çatışmanın gerilimlerini tarihsel olarak incelerken, sermayeyle patriyarka arasındaki ortaklığın temelini olduğu kadar, kapitalist toplumlardaki patriyarkal ilişkilerin maddi temelini de saptayabileceğiz.

Sanayileşme ve Aile Ücretlerinin Gelişimi

Marksistler, on dokuzuncu yüzyılda tanıklık ettikleri toplumsal görüngülerin bir seçkisinden oldukça mantıklı sonuçlar çıkardılar. Ne var ki Marksistler, yeni yetme sermayenin savaşım vermek zorunda kaldığı kendisinden önce var olan patriyarkal toplumsal kuvvetlerin gücünü ve sermayenin bu kuvvetlere kendini ayarlama zorunluluğunu nihaî olarak azımsadılar. Sanayi devrimi bütün insanları, kadınlar ve çocuklar da dâhil olmak üzere iş gücüne çekiyordu; nitekim ilk fabrikalarda neredeyse yalnızca çocuk ve kadın emeği kullanıldı.[32] Kadınların ve çocukların, erkeklerden ayrı olarak ücret kazanabilmeleri otorite ilişkilerini (I. bölümde tartışıldığı gibi) alt üst etti ve ücretlerin herkes için düşük kalmasına neden oldu. Kautsky 1892'de bu süreci şöyle tanımlıyordu:

> (Öyleyse) çalışan erkeğin karısı ve genç çocuklarının... kendilerine bakabildikleri durumda, erkek işçinin ücreti, taze iş gücü kaynağını durdurma riski olmaksızın çalışanın kişisel gereksinimlerini karşılayacak düzeye rahatça indirilebilir.
>
> Üstelik, kadınların ve çocukların iş gücü, erkeklerden daha az dirençli oldukları için ek bir avantaj da sağlar(!); kadın ve çocukların işçi saflarına katılmaları, piyasada satışa sunulan iş gücünün miktarını büyük oranda arttırır.
>
> Buna bağlı olarak, kadın ve çocuk iş gücü... piyasaya fazla iş gücü yığılması nedeniyle (erkek işçinin) direniş kapasitesini de azaltır; bu iki koşula bağlı olarak da çalışan erkeğin ücretini düşürür.[33]

Bütün aile üyelerinin iş gücüne zorla katılmalarının ve düşük ücretlerin işçi sınıfının aile yaşamı üzerindeki kötü etkileri Marksistler tarafından fark edildi. Kautsky şöyle yazıyordu:

> Kapitalist üretim sistemi çoğu örnekte, yalnızca çalışan erkeğin hanesine zarar vermekle kalmaz ama o hanenin hoş olmayan özellikleri dışındaki her şeyini çalar. Bugün kadının sanayi alanındaki etkinliği... omuzlarındaki yükün yeni bir yükle

> artması anlamına gelir. Ama insan iki efendiye birden hizmet edemez. Çalışan erkeğin karısı ne zaman günlük ekmek parasını kazanmaya yardım etse, bunun acısını hane çeker.[34]

Kautsky'nin yanı sıra çalışan erkekler de kadının ücretli emeğinin dezavantajlarını fark ettiler. Kadınlar yalnızca ücretleri düşüren bir "rekabet" unsuru anlamına gelmiyordu, çalışan kadınlar tam da kendi kadınlarıydı ve "iki efendiye iyi hizmet" edemezlerdi.

Erkek işçiler, kadınların ve çocukların iş gücüne toptan girişine direndiler ve onları sendika üyeliğinin yanı sıra iş gücü alanından da dıştalamaya çalıştılar. 1846'da *Ten Hours Advocate*'de (on saatlik iş günü savunucularının yayın organı) şöyle deniyordu:

> Şunu belirtmemize gerek yoktur ki kadın fabrika işçilerinin ahlakını ve fiziksel durumunu iyileştirmeye yönelik bütün girişimler, çalışma saatleri maddi olarak azaltılmadıkça, boşuna olacaktır. Üstelik, şunu söyleyebiliriz: Evli kadınlar, makinaların bitip tükenmek bilmeyen hareketini izlemektense, hanenin ev içi görevlerini yerine getirmekle çok daha iyi ederler. Bu nedenle, kocanın karısını pamuk ipliği fabrikasının ağır işini çekmeye göndermeksizin, karısını ve ailesini geçindirebileceği günün çok uzak olmadığını umuyoruz.[35]

ABD'de 1854 yılında National Typographical Union (Ulusal Matbaacılar Sendikası) "kadın" dizgicilerin işe alınmasını kendi kanunlarıyla teşvik etmeme kararı aldı. İlk sendikacılar, kadın işçilere sendika koruması sağlamak istemiyorlardı; tersine kadın işçileri dışlamak istiyorlardı. 1879'da, Uluslararası Puro Üreticileri Sendikası (Cigarmakers International Union) başkanı Adolph Strasser şöyle dedi: "Kadınları sendikanın dışına itemeyiz, ama günlük emek kotalarını, fabrika yasaları aracılığıyla kısıtlayabiliriz."[36]

Ücretleri düşüren "rekabet" problemi ücret kazanan kadınlar ve gençleri örgütlemek suretiyle çözümlenebilirdiyse de, karışıklık içine düşmüş aile yaşamı çözümlenemezdi. Erkekler,

erkekler için sendikal korunma hakkını korudular, kadınlar ve çocuklar için ise koruyucu iş yasaları talep ettiler.[37] Koruyucu iş yasaları, kadın ve çocuk emeğinin en kötü istismarlarından bazılarını düzeltmiş olsalar da aynı zamanda, erişkin kadınların pek çok "erkek" işine katılımlarını da kısıtladılar.[38] Erkekler yüksek ücretli işleri kendilerine saklamaya ve erkek ücretlerini genel olarak yükseltmeye çalıştılar. Ücretli emeklerine karşılık olarak, ailelerine tek başlarına bakmalarına yetecek düzeyde ücretler talep ettiler. On dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında, bu "aile ücreti" sistemi giderek sabit işçi sınıfı aileleri için norm hâline geldi.[39] Pek çok gözlemci ücretli işçi olmayan kadın eşin, erkek işçilerin yaşam standartının bir parçası olduğunu belirtti.[40] Erkeklerle kadınlara eşit ücret verilmesi için mücadele etmek yerine, erkek işçiler, karılarının evdeki hizmetlerini elde tutmayı tercih ederek aile ücreti talep ettiler. Patriyarkanın bulunmadığı yerde birleşmiş bir işçi sınıfı kapitalizmle karşı karşıya gelebilirdi ama patriyarkal toplumsal ilişkiler işçi sınıfını böldü; bir kesimin (erkeklerin) öbür kesim (kadınlar) aleyhine satın alınmalarını sağladı. Gerek erkekler arasındaki hiyerarşi gerekse aralarındaki dayanışma, bu çözüm sürecinde çok önemliydi. Aile ücretleri, o sırada patriyarkal ve kapitalist çıkarların kadınların emekgücü konusundaki çatışmalarının çözümü olarak anlaşılabilir.

Erişkin erkeklerin çoğunluğu için aile ücreti, erkeklerin, başkaları için yani gençler, kadınlar ve toplumsal olarak aşağı diye nitelenen erkekler (İrlandalılar, siyahlar, vb. patriyarkal hiyerarşinin patriyarkal yararlarının pek çoğundan mahrum bırakılan en alt gruplar) için daha az ücreti kabullenmeleri ve buna katılmaları anlamına gelir. Kadınlara, çocuklara ve aşağı konumdaki erkeklere daha düşük ücret verilmesi iş gücü piyasasındaki iş dağılımı tarafından kuvvetlendirilir, buna karşılık sendikalar ve idarenin yanı sıra okullar, eğitim programları hatta aileler gibi yardımcı kurumlarca korunur. İşlerin cinsiyete göre dağılımı, daha düşük ücret ödenen işleri kadınların yap-

masını sağlar; her ikisi de kadınların erkeklere ekonomik bağımlılığını garanti altına alır ve kadınlarla erkekler için uygun alanlar nosyonunu kuvvetlendirir. Öyleyse çoğu erkek için aile ücretlerinin gelişmesi, erkek egemenliğinin maddi temelini iki biçimde garanti eder.

Birincisi, erkeklerin iş gücü piyasasında daha iyi işleri vardır ve kadınlardan daha yüksek ücret alırlar. İş gücü piyasasında kadınların daha düşük ücret alması hem erkeklerin kadınlar üzerindeki maddi avantajını kalıcılaştırır hem de kadınların eş olmayı bir meslek olarak seçmesini teşvik eder; ikincisi, kadınlar ev işi yaparlar, çocuk bakarlar ve evde doğrudan erkeklerin yararlandığı diğer hizmetleri yaparlar.[41] Buna karşılık kadınların evle ilgili sorumlulukları, iş gücü piyasasındaki aşağı konumlarını pekiştirir.[42]

Yirminci yüzyılın başlarında gelişen çözümün, patriyarkal çıkarların yanı sıra kapitalist çıkarların da lehine olduğu görülebilir. Kapitalistlerin, on dokuzuncu yüzyıl başlarındaki sanayileşmede yaygın olan uç koşullarda işçi sınıfı ailelerinin kendilerini uygun biçimde yeniden-üretemediklerini fark ettikleri sıklıkla ileri sürülür. Kapitalistler, ev kadınlarının ücret karşılığı çalışan eşlerden daha sağlıklı işçiler ürettiklerini ve eğitilmiş çocukların eğitilmemiş olanlardan daha iyi işçiler olduklarını anladılar. Bu pazarlık, yani erkeklere aileyi geçindirecek kadar ücret ödeyerek kadınları evde tutma pazarlığı, o zamanlar erkek işçiler kadar kapitalistlere de uygun geliyordu. Bu pazarlığın koşulları zamanla değişmiş olsa da ailenin ve kadının ailedeki işinin bir emekgücü sağlayarak ve erkeklere, ayrıcalıklarını uygulayacakları bir alan olarak hizmet ederek, sermayenin işine yaradığı hâlâ doğrudur. Erkeklere ve ailelerine hizmet etmek için çalışan kadınlar, aynı zamanda tüketici olarak sermayeye de hizmet ederler.[43] Firestone'un, Frankfurt Okulu'nun ve başka pek çoklarının açıklamış oldukları gibi aile, egemenliğin öğrenildiği yerdir.[44] İtaatkâr çocuklar, itaatkâr işçiler olur; kızlar ve oğlanlar her biri kendilerine uygun rolleri öğrenirler.

Aile ücreti, kapitalizmin patriyarkaya uyarlandığını gösterirken, çocukların statülerinin değişmesi, patriyarkanm sermayeye uyarlandığını gösterir. Çocuklar, kadınlar gibi, ücretli emekten dışlandılar. Çocukların para kazanma yeteneği azaldıkça, ebeveynleriyle aralarındaki yasal ilişkiler değişti. ABD'de sanayi çağının başında, çocukların babalarına duydukları gereksinimi karşılamanın, onların mutlu gelişmesi için çok önemli hatta birincil olduğu düşünülürdü; çekişmeli vasilik davalarında babaların yasal önceliği vardı. Çocukların, ailenin ekonomik refahına katkıda bulunma yetileri azaldıkça, anneler çocuklarının mutlu gelişmesi için giderek artan bir biçimde önemli görüldüler ve çekişmeli vasilik davalarında yasal öncelik kazandılar.[45] Burada patriyarka çocukların değişen ekonomik rolüne uyarlandı; çocuklar üretkenken, erkekler onlar üzerinde hak iddia ettiler; çocuklar üretken olmaktan uzaklaşınca kadınlara verildiler.

Yirminci Yüzyılda Ortaklık

On dokuzuncu yüzyıl Marksistlerinin, kapitalizmin herkesi proleterleştirme gereksinimi karşısında patriyarkanın sönümlenip gideceğine ilişkin öngörüleri gerçekleşmedi. Marksistler patriyarkanm gücünü ve esnekliğini azımsamakla kalmadılar, sermayenin gücünü de abarttılar. Kapitalizmin, feodal ilişkileri parçalayan yeni toplumsal gücünü, neredeyse her şeye kadir olarak düşündüler. Çağdaş gözlemciler "arı" kapitalizmin eğilimleri ile günlük pratik içinde tarihsel güçlere çarpan "fiili" kapitalizminkiler arasındaki farkı daha iyi görebilecek konumdalar. Sermayeyle ırkçı düzenler arasındaki ortaklığa ve iş gücü piyasasındaki bölümlenmeye ilişkin tartışmalar, "arı" kapitalist güçlerin tarihsel gerçeklikle nasıl karşı karşıya geldiği konusunda ek örnekler sağlar. Bu süreçte kapitalizm büyük esneklik sergilemiştir.

Güney Afrika'yı inceleyen Marksistler, ırkçı düzenler herkesin eşit olarak proleterleşmesine izin vermeseler de bunun, ırkçı engellerin sermaye birikimini önlediği anlamına gelmediğini öne sürüyorlar.[46] Soyut olarak, çözümleyiciler hangi düzenlemelerin kapitalistlerin en çok artık-değer elde edebilmelerine izin vereceğini tartışabilirler. Gene de belirli bir tarihsel durumda, kapitalistlerin toplumsal denetim, işçi gruplarının direnişi ve devletin müdahalesiyle ilgilenmeleri gerekir. Devlet toplumu bir bütün olarak yeniden-üretmek için müdahale edebilir, sermayenin en kötü eğilimlerinin üstesinden gelebilmek için, kimi kapitalistleri denetim altına almak gerekli olabilir. Bu etkenleri hesaba katarak, kapitalistler elde edilebilecek en yüksek kârları en üst düzeye çıkarırlar. Eğer toplumsal denetim amacıyla, kapitalistler işi özel bir biçimde örgütlerlerse, sermayenin kendisine ilişkin hiçbir şey, kimin (hangi atfedilmiş özellikleri taşıyan hangi bireylerin) daha yüksek, hangilerinin daha düşük ücretli iş gücü basamaklarını dolduracağını belirlemez. Bu basamakları kimlerin doldurduğu konusu elbette, kapitalistlerin kendilerinin egemen toplumsal grup ve böylelikle ırkçı (ve cinsiyetçi) olmalarına yardımcı olur. Kapitalizm tabi grupların atfedilmiş özelliklerinin yanı sıra egemen grupların atfedilmiş özelliklerini de devralır.

Tekelci sermayenin, iş gücü piyasasında bölümlenme yaratma eğilimi konusundaki son zamanlardaki iddialar bu anlayışla tutarlılık gösterir.[47] Kapitalistlerin, işçi sınıfını bölmek için atfedilmiş özellikleri kullanarak kasten iş gücünü böldükleri yerde, bu, dar anlamda birikim gereksinimlerinden çok, toplumsal denetim gereksiniminden doğar.[48] Ve zamanla, bu gibi bölücü girişimlerin hepsi birden ne (bölmede) başarılı ne de kârlı olur. Sermayenin iş gücünü biçimlendirme yeteneği, hem dar anlamda özel birikim zorunluluklarına (örneğin, üretim çok sayıda işçi arasında iletişim gerektiren bir biçimde mi örgütlenmiştir? Öyleyse, hepsinin aynı dili konuşması daha da iyidir)[49] hem de bir toplumun içindeki, sermayeyi kendini uyarlamaya (Güney

Afrika'da beyazlar ve siyahlar için ayrı tuvalet yapılması yalnızca, kapitalistlere ekonomik bir maliyet olarak anlaşılabilir; ama bu maliyet Güney Afrikalı beyazları siyahlarla aynı tuvaleti kullanmaya zorlamaya çalışmanın yol açacağı toplumsal maliyetten azdır) zorlayacak toplumsal güçlere dayanır.

Kapitalist gelişimin seyrine ilişkin argümanımızın ilk öğesi sermayenin her şeye kadir olmadığıysa, ikincisi de sermayenin son derece esnek olduğudur. Sermaye birikimi, daha önceden var olan toplumsal biçimlerle yüzleşir ve onları hem yok eder hem de onlara uyarlanır. Sermayenin uyarlanması, bu daha önceden var olan biçimlerin, yeni ortamlarda varlığını sürdürmek için gösterdiği **güçlülüğün** yansımasıdır. Yine de bu biçimler varlıklarını sürdürebilseler bile değişmeden kalmazlar. Örneğin bugün ırkı ve cinsiyeti anlarken kullandığımız ideoloji, büyük oranda ırksal ve cinsel bölünmelerin birikim sürecinde güçlendirildiği belirli yollar tarafından biçimlendirilir.

Günümüzde Aile ve Aile Ücreti

Yukarıda şunu öne sürdük: Kapitalizm ve patriyarka ile ilişkili olarak, uyarlanma ya da karşılıklı uyum sağlama, yirminci yüzyılın başlarında aile ücretinin gelişmesi biçimini aldı. Aile ücreti patriyarka ile sermaye arasındaki ortaklığı sağlamlaştırdı. Kadınların iş gücüne özellikle II. Dünya Savaşı'ndan bu yana hız kazanan katılımlarındaki artışa karşın, aile ücretinin hâlâ – kadınların birincil olarak ev işinden, erkeklerin de birincil olarak ücretli işten sorumlu olduğu – mevcut cinsiyete dayalı iş bölümünün köşe taşı olduğunu öne sürüyoruz. Kadınların iş gücü piyasasında daha düşük ücretler almaları (çocukların, birisi tarafından yetiştirilmesi gereksinimiyle birleşince) ailenin gerekli bir gelir birikim birimi olarak varlığının sürmesini garanti altına alır. Aile ücretiyle geçinen aile, böylelikle kadın emeğinin gerek aile içinde gerekse aile dışında erkeklerce denetlenmesine izin verir.

Kadınların ücretli işlerde çalışmalarının artması, aile için Kautsky ve Engels'in on dokuzuncu yüzyılda belirttikleri gerilime benzer bir gerilim yaratabilirse de sonuç olarak aile ve cinsiyete dayalı iş bölümü kavramlarının ve gerçekliklerinin kısa sürede yok olacağını düşünmek yanlış olur. Cinsiyete dayalı iş bölümü iş gücü piyasasında yeniden belirir: İş gücü piyasasında kadınlar, kadın işinde, çoğu zaman, yalnızca evde yapılan işlerde - yiyecek hazırlama ve hizmet, her türden temizlik, insanlara bakma ve benzeri- çalışırlar. Patriyarkal ilişkilerin maddi temeli, aileden ücret farklılıklarına, aile temelli patriyarkadan sanayi temelli patriyarkaya doğru bir ölçüde kaysa da bu işler düşük statülü ve az ücret ödenen işler olduğundan patriyarkal ilişkiler zarar görmeden kalır.[50]

Sanayi temelli patriyarkal ilişkiler çeşitli biçimlerde dayatılır. Kadınlara daha düşük ücretler, daha az hak ve daha az ilerleme fırsatları tanıyan sendika sözleşmeleri, yalnızca atalardan kalma artıklar -cinsiyetçi bir davranış ya da erkek egemen ideoloji örneği- değildir; bunlar patriyarkal sistemin maddi temelini korurlar. Bazıları patriyarkanın aileden çoktan silindiğini (bkz. örn. Stewart Even, *Captains Of Consciousness*)[51] söyleyecek kadar ileri gitse de biz bunu söyleyemeyiz. Sermayeyle patriyarka arasındaki uzlaşmanın koşulları, aile içinde daha önce yerleşmiş olan ek görevler kapitalize oldukça ve kadın emekgücünün yayılma alanı kaydıkça[52] değişse de yine de, yukarıda öne sürdüğümüz gibi iş gücü piyasasındaki aşırı iş bölümlenmesinin neden olduğu ücret farklılıklarının aileyi ve aileyle birlikte, kadınları evliliğe teşvik ederek ev işi iş bölümünü pekiştirdiği doğrudur. Aile ücreti "ideali" -yani bir erkeğin bütün aileyi geçindirecek kadar para kazanabilmesi- hem erkeklerin hem de kadınların ailenin nakit gelirine para kazanma yoluyla katkıda bulunabildiği yeni bir idealle yer değiştiriyor olabilir. Öyleyse ücret farklılıkları patriyarkayı, kadının emekgücü üzerindeki erkek denetimini sürdürmede giderek daha gerekli olacaktır. Ücret farklılıkları, kadının işini erkeğinkine göre

ikincil olarak tanımlamaya yardımcı olacak, aynı zamanda da kadınların erkeklere ekonomik bağımlılığının fiilen sürmesini gerekli kılacaktır.

İş gücü piyasasındaki ve başka yerlerdeki cinsiyete dayalı iş bölümü, patriyarkanın, hâlâ sürmesine hizmet eden bir görünümüdür.

Pek çokları şunu öne sürdü: Bugün sermayeyle patriyarka arasında ortaklık var olsa da, patriyarka uzun vadede kapitalizm için kabul edilemez olabilir, kapitalizm sonunda hem aile ilişkilerini hem de patriyarkayı yok edebilir. Bu iddia mantıksal olarak şöyle sürdürülür: Kapitalist toplumsal ilişkiler (ki aile bunlara örnek değildir) evrenselleşmeye yatkındır; kadınların para kazanma yetenekleri giderek artacaktır ve aile içindeki tabiiyetlerine boyun eğmeyi giderek reddedeceklerdir; aile özellikle kadınlar ve çocuklar için ezici olduğundan, insanlar geçimlerini aile dışında sağlayabildiklerinde, aile çökecektir.

Ailede cisimleşen patriyarkal ilişkilerin sermaye tarafından o kadar kolay yok edilebileceğini sanmıyoruz; aile sisteminin şu anda çözülmekte olduğuna ilişkin pek az kanıt görüyoruz. Kadınların iş gücüne daha çok katılmaları boşanmayı kolaylaştırmış olsa da, kadınların boşanma eğilimleri çok kuvvetli değil. Pek az kadının ücreti, kendisine ve çocuklarına bağımsız ve yeterli düzeyde bakabilmesini sağlayabilir. Geleneksel ailenin çöktüğüne ilişkin kanıtlar, en iyi ihtimalle zayıftır. Boşanma oranı sınıflar arasında eşit bir biçimde dağıldığı gibi, pek o kadar artmış da değil; üstelik yeniden evlenme oranı da çok yüksektir. 1970 nüfus sayımına kadar, ilk evlilik yaşı tarihsel düşüşünü sürdürdü. 1970'ten bu yana insanlar evliliği ve çocuk doğurmayı ertelemişe benziyorlardı ama yakın zamanlarda doğum oranı yine artmaya başladı. Nüfusun giderek daha geniş kesimlerinin artık geleneksel ailelerin dışında yaşadıkları doğrudur. Özellikle genç insanlar, evlenip geleneksel aileler oluşturmadan önce, ebeveynlerinin evlerini terk edip kendi evlerini kuruyorlar. Daha ileri yaşlardakiler, özellikle

kadınlar, çocukları büyüdükten, eşlerinden ayrıldıktan ya da eşleri öldükten sonra kendi evlerinde yapayalnız kalıyorlar. Yine de eğilimler şunu gösteriyor: Yeni kuşaklardan genç insanlar, erişkin yaşamlarının bir döneminde, eskiye göre çok daha yüksek oranlarda çekirdek aile kuracaklar. 1930'dan bu yana doğan insan gruplarında, daha önceki tarihlerde doğan insan gruplarından çok daha yüksek evlenme ve çocuk yapma oranlarına rastlanır. Evliliğin ve çocuk yetiştirmenin sürekliliği azalıyor olabilir, ama bir olgu olarak evlenme ve çocuk yetiştirme hâlâ yayılmaktadır.[53]

Sermayenin aileyi yok ettiği iddiasi, aile yaşamını çekici kılan toplumsal güçleri gözden kaçırır.

Çekirdek ailelerin psikolojik olarak yıkıcı olduğuna ilişkin eleştirilere karşın, rekabetçi bir toplumda aile, hâlâ pek çok insanın gerçek gereksinimlerini karşılamaktadır. Bu yalnızca uzun süreli tek eşli beraberlikler için değil, çocuk yetiştirme konusunda da (üstelik daha da fazla) geçerlidir. Tek başına yaşayan anne ya da babalar gerek mali gerekse psişik yükler taşır. Özellikle işçi sınıfından kadınlar için bu yükler, iş gücüne katılmanın sağladığı "bağımsızlığı" yanılsama hâline getirir. Son zamanlarda, tek ebeveynli aileler, politika çözümleyicileri tarafından, yeniden evlenme yoluyla iki ebeveynli aileler hâline gelen geçişsel aile oluşumları olarak görülmektedir.[54]

Kadınların iş gücüne giderek daha çok katılmalarının etkilerinin, daha sık boşanmadan çok, aile içindeki cinsiyete dayalı iş bölümünün azalmasında görülmesi mümkün olabilirdi ama bunun da kanıtları yoktur. Ev işini kimin yaptığı konusunda yapılan istatistikler, kadınların ücretli oldukları ailelerde bile son yıllarda çok az değişiklik olduğunu gösteriyor. Ev işinin çoğunu hâlâ kadınlar yapmaktadır.[55] Çifte iş günü, ücretli çalışan kadınlar için bir gerçekliktir. Bu hiç de şaşırtıcı değildir, çünkü aile dışındaki, iş gücü piyasasındaki cinsiyete dayalı iş bölümü, kadınların erkeklere maddi bağımlılıklarını korur – kadınlar kendileri ücretli olsalar bile. Bununla birlik-

te patriyarkanın geleceği yalnızca aile ilişkilerinin geleceğine bağlı değildir. Çünkü patriyarka, sermaye gibi şaşırtıcı düzeyde esnek ve uyarlanabilir olabilir.

Sermaye için "nihaî olarak" katlanılmaz olsun ya da olmasın, aile içindeki ya da başka yerlerdeki patriyarkal iş bölümü şu anda kapitalizmi biçimlendirmektedir. Yukarıda açıkladığımız gibi, patriyarka hem kapitalist denetimi meşrulaştırır hem de sermayeye karşı belirli savaşım biçimlerinin meşruluğunu ortadan kaldırır.

Yirminci Yüzyılda İdeoloji

Patriyarka, erkekler arasında hiyerarşiyi kurarak ve bu hiyerarşiyi meşrulaştırarak (bütün gruplardan erkeklerin en azından bazı kadınları denetlemesine izin vererek) kapitalist denetimi pekiştirir ve kapitalist değer patriyarkal yarar tanımını biçimlendirir.

Shulamith Firestone'un tanımladığı psikolojik görüngüler, bağımlılık ve egemenlik ilişkilerinde ne olduğunun özel örnekleridir. Bu görüngüler, erkeklerin sahip oldukları –kadınların yoksun bırakıldıkları– toplumsal iktidarın gerçekliklerinden kaynaklanırlar ama kapitalist bir toplum bağlamında ortaya çıkmaları olgusu tarafından biçimlendirilirler.[56] Erkeklerin özelliklerini, radikal feministlerin betimlediği şekilde incelersek –rekabetçi, rasyonalist, egemen– bunların, kapitalist toplumun egemen değerlerini betimleyişimize çok benzediklerini görürüz.

Bu "rastlantı" iki şekilde açıklanabilir. İlk örnekte erkekler, ücretli emekçiler olarak, iş sürecinde kapitalist toplumsal ilişkilerin içine girmiş, bu ilişkilerin öngördüğü rekabete sürüklenmiş ve buna denk düşen değerleri edinmişlerdir.[57] Radikal feminist erkek tanımı, kapitalist toplumlar söz konusu olduğunda tümüyle isabetsiz değildir. İkinci olarak, erkeklerle kadınlar, fiilen cinsiyet normlarının öngördüğü gibi davranmasalar da

erkekler egemen ideolojide değerli kabul edilen özellikleri kendileri için isterler. Bu yüzden, örneğin Crestwood Heights'in yazarları şunu farkettiler: Meslek sahibi olan erkekler, günlerini kendilerine tabi olanları (çoğu zaman, yeğlenen davranışı sağlamak için temel olarak usdışı dürtülere seslenen teknikleri kullanarak) manipüle etmekle geçirdikleri hâlde, erkekler ve kadınlar erkekleri "ussal ve pragmatik" olarak niteleidiler. Kadınlar çocuk yetiştirme ve çocuk gelişimine ilişkin bilimsel yöntemleri incelemeye büyük bir enerji harcadıkları hâlde, Crestwood Heights'daki erkekler ve kadınlar, kadınları "ussal olmayan ve duygusal" olarak tanımladılar.[58]

Bu, yalnızca kapitalist toplumlardaki "eril" ve "dişil" özelliklerin değil, cinsiyetçi ideolojinin aldığı özel biçimin de nedenini açıklamaya yardımcı olur. Tıpkı kadın emeğinin, erkek egemenliğini ve kapitalist üretimi sürdürme gibi ikili bir amaca hizmet etmesi gibi cinsiyetçi ideoloji de eril özellikleri/kapitalist değerleri yüceltme ve dişil özellikleri/ toplumsal gereksinimi alçaltma gibi ikili bir amaca hizmet eder. Kadınlar başka toplumlarda aşağılandıklarında ya da güçten yoksun olduklarında erkeklerin buna gösterdikleri nedenler (gerekçeler) farklı olurdu. Kadınlara duygusal oldukları ya da ussal olmadıkları için tepeden bakmak, yalnızca kapitalist bir toplumda anlamlıdır. Bu sıfatlar Rönesans'ta bir anlam taşımazdı. Kadınlara "bağımlı" diyerek tepeden bakmak da yalnızca kapitalist toplumda anlam taşır. Feodal toplumlarda "bağımlı", bir sıfat olarak anlam taşımazdı. İş bölümü, kadınların ailede eş ve anne olarak kullanım değerinin üretimiyle geniş ölçüde ilgilenmelerini güvence altına aldığından, bu etkinliklerin aşağılanması, sermayenin toplumsal olarak belirlenmiş gereksinimi karşılamadaki yetersizliğini gözden saklarken aynı zamanda da erkek egemenliği için bir gerekçe sağlayarak erkeklerin gözünde kadınları değersizleştirmektedir. Bunun bir örneği televizyon reklâmlarının taşıdığı tuhaf muğlâklıkta görülebilir. Bir yandan reklâmlar, toplumsal olarak belirlenen gereksinimleri sağlamanın önündeki gerçek engelleri hedef alırlar: Kumaşlara

zarar veren, cildi tahriş eden deterjanlar, her türden kötü yapılmış mal. Öte yandan bu sorunlarla ilgilenmek küçümsenmelidir; üstelik bu da kadınlarla, yani bu sorunlarla ilgilenmesi gereken emekçilerle alay edilerek yapılır.

Patriyarka ile kapitalizmin ortaklığını gösteren paralel bir iddia da iş gücü alanındaki cinsiyete dayalı iş bölümü için söz konusu edilebilir. Cinsiyete dayalı iş bölümü kadınları az gelir getiren işlere ve kadın rolüne uygun olduğu düşünülen görevlere yerleştirir. Öğretmenlerin, sosyal hizmet işlerinde ve sağlık alanında çalışanların büyük çoğunluğu kadındır. Kadınların bu işlerde oynadığı bakıcılık rolleri düşük statülü işlerdir, çünkü kapitalizm toplumsal gereksinimleri karşılamak için kişisel bağımsızlığı ve özel girişim yeteneğini vurgular; kolektif olarak sağlanan toplumsal hizmet gereksinimi bu vurguyla çelişir. Bakıcılık görevlerinin toplumsal önemi, bu işleri kadınlar yaptığı için küçümsenebildiği sürece, mübadele değerinin sermaye için taşıdığı önceliğin, bir kullanım değeri talebiyle karşı karşıya gelmesinden kaçınılabilir. Böylelikle, işçi sınıfını bölen ve zayıflatan feminizm değil, cinsiyetçiliktir.

IV. Daha İlerici Bir Birliğe Doğru

Keşfedilmeyi bekleyen pek çok sorun kalıyor. Burada kullandığımız anlamıyla patriyarka, analitik bir terim olmaktan çok betimleyici bir terim olarak kalır. Tek başına Marksizmin elverişli olmadığını, radikal feminizmin kendisinin de yetersiz olduğunu düşünürsek, yeni kategoriler geliştirmemiz gerekir. Bizim işimizi zorlaştıran, iş bölümü gibi özelliklerin çoğu zaman hem patriyarkayı hem de kapitalizmi pekiştirmesidir ve baştan sona patriyarkal kapitalist bir toplumda, patriyarkanın mekanizmalarını yalıtmak güçtür. Yine de yapmamız gereken budur. Bazı başlangıç noktalarını işaret ettik: Kadının emekgücünden kimin yararlandığına bakmak, patriyarkanın maddi temelini açığa çıkarmak, erkekler arasındaki hiyerarşi ve dayanışma mekanizmalarını araştırmak.

Sormamız gereken sorular sonsuzdur.

Patriyarkal bir sistemin hareket yasalarından söz edebilir miyiz? Patriyarka, feminist mücadeleyi nasıl var eder? İleri kapitalist toplumlar dışındaki toplumlarda, ne tür cinsiyet politikaları ve cinsiyetler arasında ne tür mücadeleler görebiliriz? Patriyarkal sistemin çelişkileri nelerdir ve bunların kapitalizmin çelişkileriyle ilişkisi nedir? Patriyarkal ilişkilerin feminist harekete yol açtığını ve sermayenin sınıf mücadelesini yarattığını biliyoruz, ama feminizmin sınıf mücadelesiyle ilişkisi tarihsel bağlamlarda nasıl ortaya çıkmıştır? Bu bölümde, bu son soruya bir yanıt verme girişiminde bulunacağız.

Feminizm ve Sınıf Mücadelesi

Tarihsel olarak ve günümüzde, feminizimle sınıf mücadelesi ilişkisi ya bütünüyle ayrı yollar (bir yanda "burjuva" feminizmi, öbür yanda sınıf mücadelesi) ya da sol içinde, Marksizmin feminizme egemen olması biçiminde bir ilişki olmuştur. Bu egemenlik hem Marksizmin çözümleyici gücünün hem de sol içindeki erkeklerin gücünün bir sonucudur. Bu durum hem solda açık mücadelelere hem de Marksist feministler için çelişik bir konuma yol açtı.

Kendilerini radikal olarak da (anti-sistem, anti-kapitalist, antiemperyalist, sosyalist, komünist, Marksist, her neyse) gören çoğu feminist, kadın hareketinin radikal kanadı ivmesini yitirirken, liberal kesimin zamanı yakalayıp ileri fırladığı konusunda anlaşıyorlar. Hareketimiz artık bilinç yükseltmek, harekete daha çok (hatta kolayca dâhil edilebilecek olandan çok) kadın katmak, toplumda kadın sorunlarının gözle görülebilirliğini –çoğu zaman toplumdaki hem kapitalist hem de patriyarkal ilişkilere temelden meydan okuyabilecek biçimde– arttırmak için yaptığımız her şeyin işe yaradığı o heyecan verici, enerji dolu dönemde değil. Şimdi hareketin bazı kesimlerinin massedildiğini ve "feminizmin" kadınlara karşı kullanıldığını du-

yumsuyoruz – örneğin, mahkemelerde, yargıçlar, kadınların ev kadını olarak yaşadıkları uzun süreli evliliklerden sonra nafaka gereksinimleri olmadığını çünkü artık kadınların kurtulmuş olduklarını öne sürüyorlar. ABD'de Eşit Haklar Değiştirgesi'nin (Equal Rights Amendment) bir pasajının güvence altına alınmasının bugüne dek hâlâ başarılamamış olması, pek çok kadın arasında ferminizmin kadınlara karşı kullanılmaya devam edeceği konusunda meşru korkuların varlığına işaret ediyor ve hareketimizi yeniden değerlendirmek, neden bu şekilde massedildiğini çözümlemek konusunda gerçek bir gereksinimimiz olduğunu gösteriyor. Bu yeniden değerlendirmede yardım için Marksizme dönmemiz mantıklıdır, çünkü Marksizm gelişmiş bir toplumsal değişim kuramıdır. Marksist kuram, feminist kuramla karşılaştırıldığında çok iyi geliştirilmiştir; biz bu kuramı kullanma girişimi sırasında bazen feminist amaçlardan saptık.

Sol, sosyalist devrim davası için çoğu zaman tehlikeli gördüğü kadın hareketi konusunda her zaman muğlâk bir tutum içinde olmuştur. Sol içindeki kadınların feminizmi benimsemeleri solcu erkekler için kişisel olarak tehdit edici olabilir. Ayrıca, elbette pek çok sol örgütlenme, kadın emeğinden yararlanır. Bu nedenle, pek çok sol çözümleme (gerek ilerici gerekse geleneksel biçimler altında) hem kuramsal hem de politik bakımdan kendi kendisine hizmet etmektedir. Bu çözümlemeler kadınları, kadınların durumuna ilişkin bağımsız bir anlayış geliştirme girişimlerini terk etmeleri ve "sol"un konuya ilişkin çözümlemelerini kabul etmeleri yönünde etkilemeyi hedefler. Bu basınç karşısında bizim tepkimize gelince: Biz kendimiz Marksist çözümlemeye döndüğümüze göre, doğaldır ki bu paradigmayı kullanarak (erkek) "kardeşlik"e katılmayı deneyecektik; sonunda, politik pratiğimizi iyileştirmek için kadınların durumunu çözümlemeye çalışmaktan çok, mücadelemizi (erkek) kardeşlik karşısında haklı çıkarmaya çalışma noktasına varabiliriz. Son olarak, pek çok Marksist, kadın sorununa ilişkin geleneksel Marksist çözümlemeyle tatmin olmaktadır. Marksistler, kadın-

ların durumunu anlamak için kullanılacak doğru çerçevenin sınıf olduğunu düşünüyorlar. Kadınlar işçi sınıfının parçası olarak anlaşılmalı; kapitalizme karşı işçi sınıfının mücadelesi, kadınlarla erkekler arasındaki herhangi bir çelişkiden önce gelmelidir. Cinsiyet çelişkisinin sınıf dayanışmasını engellemesine izin verilmemelidir.

ABD'deki ekonomik durum son birkaç yılda kötüleştikçe, geleneksel Marksist çözümleme kendini yeniden ortaya koydu. Altmışlı yıllarda, medeni haklar hareketi, öğrencilerin konuşma özgürlüğü hareketi, savaş karşıtı hareket, kadın hareketi, çevre hareketi, meslek gruplarının ve beyaz yakalı grupların artan militanlığı, hepsi Marksistler için yeni sorular üretti. Ama şimdi enflasyon ve işsizlik gibi bariz ekonomik sorunların geri dönüşü, bu taleplerin önemini gölgeledi ve sol "temel sorunlara" –işçi sınıfı (dar anlamıyla) politikasına– geri döndü. Büyümekte olan "Marksist-Leninist parti-öncesi" tarikatlar hem doktrinde hem de pratikte kararlı anti-feministlerdir. Akademik solda da feminist konuların yerinin azaldığına ilişkin işaretler var. Günlük çocuk bakımı uygulaması sol konferanslarda ortadan kalkıyor. Marksizm ya da ekonomi politik entelektüel bakımdan kabul edilir hâle geldikçe, liberal üniversitelerin "yaşlı mafya" ağının aynısı, Marksistlerin ve radikallerin daha önemsiz "genç mafya" ağıyla tekrarlanıyor, bu ağ genç ve radikal olmasına karşın gene de üyelik ve anlayış bakımından erkek.

Radikal kadınlar üzerindeki, bu saçma şeyleri bırakıp, "ciddi" devrimciler olmaları yönündeki baskı arttı. Enflasyon ve işsizlikle karşılaştırılınca, bizim işimiz zaman israfı gibi görünüyor. Bizim işsizliğimizin asla bir kriz olarak düşünülmemesi, erkek egemenliğinin belirtisidir. 1930'lardaki son büyük ekonomik krizle, büyük işsizlik karşısında kadınlar pek çok tür işten çıkarılarak başa çıkıldı – her aile için bir ücretli iş söz konusuydu ve o iş de erkeğindi. Kapitalizm ve patriyarka kendini toparladı, krizden güçlenerek çıktı. Ekonomik krizler dengesizlikleri düzelterek kapitalizm için onarım işlevi gördükleri gibi, patri-

yarka için de onarım işlevi görebilirler. Otuzlu yıllar kadınları eski konumlarına yerleştirdi.

Feminizmin konularının incelenmesinden ve uygulanmasından vazgeçilirse sermayeye ve patriyarkaya karşı mücadele başarılı olamaz. Yalnızca kapitalist ezme ilişkilerine yönelmiş bir mücadele başarısız olacaktır çünkü bu durumda bu ilişkileri alttan alta destekleyen patriyarkal ezme ilişkileri gözden kaçacaktır. Ayrıca kadınlara yararlı olacak türden bir sosyalizm tanımı için patriyarka çözümlemesi temel önem taşır. Kadınlar ve erkekler, kapitalizmi yıkmak gereksinimini paylaşırlarken kendi toplumsal cinsiyet gruplarına özgü çıkarları korurlar. Uğruna savaşım verilen sosyalizmin erkeklerle kadınlar için aynı sosyalizm olduğu –bizim tarifimizde, tarihte ya da erkek sosyalistlerde– açık değildir. Çünkü insancıl sosyalizm yalnızca yeni toplumun neye benzemesi gerektiği ve sağlıklı bir insanın nasıl olması gerektiği konusunda bir konsensusu değil, daha somut olarak, erkeklerin ayrıcalıklarından vazgeçmelerini gerektirir.

Kadınlar olarak biz, geçmişte pek çok kez yaptığımız gibi, görevlerimizin acilliğinden ve öneminden vazgeçirilmeye izin vermemeliyiz. Feminist amaçları terk etmemize yönelik gerek üstü örtülü gerekse o kadar örtülü olmayan baskılarla savaşmalıyız.

Bu bize iki stratejik değerlendirmeyi düşündürüyor. İlk olarak sosyalizmi kurma savaşımı, farklı çıkarları olan grupların ittifak kurdukları bir savaşım olmalıdır.

Kadınlar, devrimden sonra erkeklerin onları kurtaracaklarına güvenmemelidirler; kısmen, bunu nasıl yapacaklarını bildiklerini düşünmek için hiçbir neden olmadığından, kısmen de bunu yapmak için hiçbir zorunlulukları olmadığı için. Aslında erkeklerin kendi dolaysız çıkarları bizim ezilmemizin sürmesinde yatar. Bizim kendi örgütlenmelerimizin ve kendi güç tabanımızın olması gerekir. İkinci olarak, kapitalizmdeki cinsiyete dayalı iş bölümünün kadınlara bir pratik kazandırdığını

ve bu pratik içinde kadınların insanların karşılıklı bağımlılığını ve gereksinimlerinin ne olduğunu anlamayı öğrendiklerini düşünüyoruz. Erkekler uzun süredir sermayeye karşı savaşım verirlerken, kadınlar ne için mücadele edeceklerini biliyorlar.[59] Genel bir kural olarak, erkeklerin patriyarka ve kapitalizmdeki konumu, hem bakım, paylaşma ve gelişmeye yönelik insanca gereksinimleri, hem de bu gereksinimleri hiyerarşik olmayan, patriyarkal olmayan bir toplumda karşılama potansiyelini fark etmelerini önler. Ama biz onların bilinçlerini yükseltsek bile, erkekler potansiyel kayıplara karşı potansiyel kazançları değerlendirip statükoyu seçebilirler. Erkeklerin zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri de vardır.

Feminist sosyalistler olarak, hem patriyarkaya karşı mücadeleyi hem de kapitalizme karşı mücadeleyi hedefleyen bir pratik örgütlemeliyiz. Israr etmeliyiz ki yaratmak istediğimiz toplum, karşılıklı bağımlılığın tanınmasının utançtan çok kurtuluş olduğu, bakımın belirli bir kesimi ezen bir pratik değil, evrensel bir pratik olduğu ve kadınların, erkeklerin somut özgürlüklerini desteklemekle birlikte sahte özgürlüklerine destek oluşturmayı sürdürmedikleri bir toplumdur.

Açıklayıcı Notlar

1. Çoğu zaman, "karıyla koca birdir o bir de kocadır" şeklinde açımlanan İngiliz yasasına göre, "evlilikle, karı ve koca, yasa karşısında bir kişi sayılır: Başka deyişle, kadının bizzat varlığı ya da yasal varoluşu evlilik boyunca iptal edilir ya da en azından kocanın varlığına dâhil edilir ve onun varlığıyla birleştirilir." I. Blackstone, *Commentaries,* 1965, s. 442-445, aktarıldığı yer: Kenneth M. Davidson, Ruth B. Ginsburg ve Herma H. Kay, *Sex Based Discrimination* (St. Paul. Minn.: West Publishing Co.. 1974), s. 117.
2. Frederick Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State,* Eleanor Burke Leacock'un ön sözüyle hazırlanmış (New York: International Publishers, 1972).
3. Frederick Engels, *The Condition of the Working Class in England* (Stanford, Calif.: Stanford University Press. 1958). Bkz. özellikle s. 162-66 ve s. 296.
4. Eli Zaretsky. "Capitalism, the Family, and Personal Life" *Socialist Revolution,* no. 13-14 (Ocak-Nisan 1973) Bölüm I, s. 66-125 ile no. 15 (Mayıs-Haziran 1973: Bölüm II, s. 19-70. Ayrıca Zaretsky, "Socialist Politics and the Family", *Socialist Revolution* (artık *Socialist Review*) no. 19 (Ocak-Mart 1974), s. 83-98 ve *Capitalism, the Family and Personal Life* (New York: Harper and Row, 1976). Çözümlemelerinin kadınlarla ilgili olduğunu iddia ettiklerinden; Bruce Brown'in Marx, *Freud and the Critique of Everyday Life* (New York: Monthly Review Press. 1973) ve Henri Lefebvre'in *Everyday Life in the Modern World* (New York: Harper and Row, 1971) adlı yapıtları Zaretsky'yle birlikte gruplanabilir.
5. Burada Zaretsky, Margaret Benston'i izliyor ("The Political Economy of Women's Liberation", *Monthly Review,* Cilt 21, no. 4, 1 Eylül, 1961, s. 1327) Benston'in, çözümlemesinin köşe taşı kadınların kapitalizmle ilişkilerinin erkeklerinkinden farklı olduğudur. Benston kadınların evde kullanım değerleri erkeklerin iş gücü piyasasında mübadele değerleri ürettiklerini öne sürüyordu. Kadınların yaptığı işi prekapitalist olarak niteliyordu (ve kadınların ortak işlerinde, kadınların politik birliğinin temelini buluyordu). Zaretsky, kadınlarla erkeklerin yaptıkları işler arasındaki bu temel farkı esas alır ama her ikisini de kapitalist olarak niteler.
6. Zaretsky, "Personal Life" Bölüm I, s. 114.
7. Mariarosa Dalla Costa, "Women and the Subversion of the Community", *The Power of Women and the Subversion of the Community*'den; yazanlar, Mariarosa Dalla Costa ve Selma James (Bristol. İngiltere: Falling Wall Press, 1973; ikinci baskı) broşür, 78 sayfa.
8. (No. 7'de belirtilen) özgün makalede, Dalla Costa'nm, ev işine ücret ödenmesinin kadının ev kadını rolünü daha da kurumlaştıracağını belirtmesi (s. 32, 34) ama bir notta (no, 16, s. 52) talebin popülerliği ve bunun bir bilinç yükselme aracı olarak kullanılmasından söz edilmesi ilginçtir. Bkz. Dallla Costa, ""A General Strike", *All Work and No Pay: Women, Housework, and the Wages Due'da,* ed. Wendy Edmond ve Suzie Fleming (Bristol. İngiltere: Falling Wall Press, 1975).

9. Makalede şöyle yazar: "Şunu açıkça belirtmemiz gerekir: ücretin içinde, ev emeği yalmzca kullanım değerleri yaratmakla kalmaz, artıdeğerin üretilmesi için de temel önem taşır" (s. 31). 12. notta şöyle yazar: "Demek istediğimiz tam tamına şudur: Ev işi iş olarak Marksçı anlamda üretkendir, yani artı-değer üretir" (s. 52, özgün vurgu). Bildiğimiz kadarıyla ev işi için ücret grupları, bu iddiayı hiçbir zaman bundan daha sert bir biçimde öne sürmediler. Gene de Marksistler bu iddiaya bol miktarda karşılık verdiler.
10. Bu tartışmanın literatürü şunları içerir: Lise Vogel, "The Earthly Family", *Radical America,* Cilt 7, no. 4-5 (*Temmuz-Ekim 1973*), ss. 9-50; Ira Gerstein. "Domestic Work and Capitalism", *Radical America, C.7, no. 4-5, (Temmuz-Ekim 1973), s. 101-128; John Harrison, "Political Economy of Housework", Bulletin of Conference of Socialist Economists,* Cilt 3, no. 1(1973); Wally Seccombe, "The Housewife and her Labour under Capitalism" *New Left Review,* no. 83 (Ocak-Şubat 1974), s. 3-24; Margaret Coulson, Branka Magas ve Hilary Wainwright, "'The Housewife and her Labour under Capitalism' A Critique", *New Left Review,* no. 89 (Ocak-Şubat 1975), s. 59-71; Jean Gardiner, "Women's Domestic Labour" *New Left Review,* no. 89 (Ocak-Şubat 1975), s. 47-58; Ian Gough ve John Harrison, "Unproductive Labour and Housework Again". *Bulletin of the Conference of Socialist Economists,* Cilt 4, no. 1(1975): Jean Gardiner, Susan Himmelweit ve Maureen Mackintosh, "Women's Domestic Labour", *Bulletin of the Conference of Social Economists,* Cilt 4, no. 2(1975); Wally Seccombe, "Domestic Labour: Reply to Critics", *New Left Review,* no. 94 (Kasnım-Aralık 1975), s. 85-96: Terry Fee, "Domestic Labor: An Analysis of Housework and its Relation to the Production Process;" *Review of Radical Political Economics,* Cilt 8, no. 1 (Bahar 1976), s. 1-8; Susan Himmelweit ve Simon Mohun, "Domestic Labour and Capital", *Cambridge Journal of Economics,* Cilt 1, no. 1(Mart 1977), s. 15-31.
11. ABD'de, ev işi için ücret grubuna ilişkin en sık duyulan siyasi eleştiri, onun oportünizmi üzerinedir.
12. Laura Oren şu yapıtında işçi sınıfı için bunu belgeler: "Welfare of Women in Laboring Families: England, 1860-1950", *Feminist Studies,* Cilt 1, no. 3-4 (Kış-Bahar 1973), s.107-25.
13. Stephen Hymer, Engels'in *Kökenler*'deki çözümlemesinin temel bir zayıf noktasına, Engels'in aile içindeki emek sürecini çözümlemekte başarısız olması nedeniyle doğan bir zayıflığa dikkatimizi çekti. Engels, erkeklerin tekeşliliği dayatmalarının nedeninin, mülkiyetlerini kendi çocuklarına bırakmak istemeleri olduğunu öne sürer. Hymer, küçük burjuvazide, olası mirasın 'hediye' olmak bir yana çocukları, babaları için çalıştırmak için kullanılan bir sopa olduğunu öne sürer. Emek sürecine ve kimlerin emeğinden kimin yararlandığına bakmak gerekir.
14. Bu bir açımlamadır. Karl Marx şöyle yazar: "İşçi sınıfının varlığını sürdürmesi ve yeniden-üretimi, sermayenin yeniden-üretimi için gerekli bir koşuldur ve her zaman öyle olacaktır. Ne var ki kapitalist, bunun yerine getirilmesini emin bir biçimde emekçinin kendini-koruma ve üreme içgü-

dülerine bırakabilir." [*Capital* (New York: International Publishers, 1967), Cilt 1, s. 572.]

15. Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital* (New York: Monthly Review Press, 1975).
16. Juliet Mitchell. *Women's Estate* (New York: Vintage Books, 1973), s. 92.
17. Engels, *Origins*, "Preface to the First Edition" s. 71-73. Bu alıntının devamı şöyledir: "...bir yanda emeğin gelişim aşaması, öte yanda da ailenin." Bu cümlenin bir içerimi olarak emeğin aile içinde üretiliyor sayılmaması ilginçtir: Bu makalede üstesinden gelmek istediğimiz kör nokta tam da budur.
18. Juliet Mitchell, "Women: The Longest Revolution," *New Left Review*, no. 40 (Kasım-Aralık 1966), s. 11-37. New England Free Press tarafından yeniden basıldı.
19. Juliet Mitchell, *Psychoanalysis and Feminism* (New York: Pantheon Books, 1974), s. 20.
20. Mitchell. *Psychoanalysis*, s. 412.
21. Shulamith Firestone, *The Dialectic of Sex* (New York: Bantam Books, 1971).
22. "Politics of Ego: A Manifesto for New York Radical Feminists" şu kitap içinde bulunabilir: *Rebirth of Feminism*, ed. Judith Hole ve Ellen Levine (New York: Quadrangle Books, 1971), s. 440-443. "Radikal feministler", tarihin en temel dinamiğinin erkeklerin kadınlara egemen olmaya çalışmaları olduğunu öne süren feministlerdir. Bu bağlamda "radikal", anti-kapitalist, sosyalist, kültür-karşıtı vb. demek değildir; özel bir dizi feminist inanç ya da feministler grubuna işaret eden özgün bir anlam taşır. İçlerinde New York Radikal feministlerinin belki de en etkili olduğu radikal feministlerin diğer yazıları şu kitapta bulunabilir: *Radical Feminism*, ed. Ann Koedt (New York: Quadrangle Press, 1972).
23. İktidar üzerinde odaklanma. Freud'a yönelik feminist eleştiride önemli bir ileri adımdı. Örneğin, Firestone şunu öne sürer: Küçük kızlar penisleri 'kıskandılarsa' bunun nedeni erkek çocukların güçlü bir sınıfın üyeleri olmak üzere büyüdüklerini, kız çocuklarınsa onlar tarafından egemenlik altına alınmak üzere yetiştirildiklerini görmelerindendir. Kadınların durumunun merkezi, nevroz değil, iktidarsızlıktı. Daha yakın zamanda, feministler, bilinç dışı kavramının yararlılığını reddettiği için Firestone'u eleştirdiler. Erkek egemenliğinin gücünü ve sürekliliğini açıklamaya çalışırken, son zamanlardaki feminist yazılarda toplumsal cinsiyete dayalı kişilik farklılıklarının temel doğası, bunların bilinç dışındaki kökenleri ve buna bağlı olarak bunları yok etmenin güçlüğü vurgulanır. Bkz. Dorothy Dinnerstein. *The Mermaid and the Minotaur* (New York: Harper Colophon Books, 1977). Nancy Chodorow, *The Reproduction of Mothering* (Berkeley: University of California Press, 1978), ve Jane Flax. "The Conflict Between Nurturance and Autonomy in Mother-Daughter Relationships and within Feminism", *Feminist Studies*. Cilt. 4, no. 2 (Haziran 1978), s. 141-189.
24. Kate Millet, *Sexual Politics* (New York: Avon Books, 1971), s. 25.

25. Bu tür radikal feminist tarihe ilişkin bir örnek Susan Brownmiller'in *Against Our Will: Men, Women and Rape* (New York: Simon and Shuster. 1975) adlı kitabıdır.
26. Burjuva sosyal biliminin patriyarka anlayışı için örneğin, Weber'in geleneksel ve yasal otorite ayrımına bkz. Max Weber: *The Theories Of Social and Economic Organization*, ed. Talcott Parson (New York: The Free Press, 1964), s. 328-357. Bu görüşler şurada da tartışılır: Elizabeth Fee, "The Sexual Politics of Victorian Social Anthropology" *Feminist Studies*, Cilt 1, no. 3-4. (Kış-Bahar 1973), s. 23-29 ve Robert A. Nisbet, *The Sociological Tradition* (New York: Basic Books, 1966), özellikle Bölüm 3,"Community"
27. Bkz. Viana Muller, "The Formation of the State and the Oppression of Women: Some Theoretical Considerations and a Case Study in England and Wales", *Review of Radical Political Economics*, Cilt 9, no. 3(Sonbahar,1977), s. 7-21.
28. Kadınların önemli ekonomik kaynaklara ulaşmalarını denetlemek ve cinselliklerini kısıtlamakta erkeklerin kullandıkları yöntemler hem toplumdan topluma hem alt gruptan alt gruba ve zamana göre çeşitlilik gösterir. Bu bölümde patriyarkayı açıklamak için kullandığımız örnekler, öncelikle kapitalist Batı toplumlarındaki beyazların deneyiminden çıkarılmıştır. Bu çeşitlilik şu yapıtta gösterilmiştir: *Toward an Anthropology of Women*, ed. Rayna Rapp Reiter (New York: Monthly Review Press, 1975), *Woman, Culture and Society*, ed. Michelle Rosaldo ve Louise Lamphere (Stanford, California: Stanford University Press, 1974) ve *Females, Males, Families: A Biosocial Approach*, yazan Liba Leibowitz (North Scituate, Massachusetts: Duxbury Press. 1978). Kadınların cinselliğinin denetlenmesi çocukların yerine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu çocuk talebinin (erkekler ve kapitalistler tarafından) anlaşılması kadınların tabiiyetindeki değişikliklerin anlaşılması bakımından temel önem taşır. Çocuklara, o günkü ya da gelecekteki emek güçleri için ihtiyaç duyulan yerde, kadınların cinselliği yeniden-üretime ve çocuk yetiştirmeye yöneltilme eğilimi gösterecektir. Çocuklar gereksiz görüldüğünde, kadınların cinselliği yeniden-üretim amacı dışında nedenlerle teşvik edilir ama erkekler bunu erkek gereksinimlerini karşılamak üzere yönlendirmeye çalışacaklardır. Cosmo kız, çocuk yetiştirmekten "kurtulup" bütün enerjisini erkekleri çekmek ve tatmin etmek, için harcayan bir kadına ilişkin iyi bir örnektir. Kapitalistler kadın cinselliğini kendi gereksinimleri için de kullanabilirler; tüketici ürünleri reklâmlarında Cosmo'nun başarısı gibi.
29. Gayle Rubin, "The Traffic in Women", *Anthropology of Women*, ed. Reiter, s. 159.
30. Himmelweit ve Mohun üretimin her iki yönünün (insanlar ve şeyler) bir üretim tarzını betimlemek için mantık olarak gerekli olduğuna, çünkü tanımı gereği üretim tarzının kendini yeniden-üretebilir olması gerektiğine dikkat çekerler. Bu iki yönün her ikisi de tek başına yetersizdir. Yalın bir şekilde ifade edecek olursak, şeylerin üretimi için insanlar gereklidir, insanların üretimi için şeyler gereklidir. Marx kapitalizmin insanlara gereksinimi fark etmek-

le birlikte, insanların nasıl üretildiğiyle ya da burada iki üretimin birbiriyle bağlantılarının ne olduğu konusuyla ilgilenmemiştir. Bkz. Himmelweit ve Mohun, "Domestic Labour and Capital" (yukarıda not 10).

31. Sosyalizme bu türden bir geçişle ilgili mükemmel bir tartışma için bkz. Batya Weinbaum. "Women in Transition to Socialism: Perspectives on the Chinese Case", *Review of Radical Political Economics,* Cilt 8, no. 1 (Bahar 1976), s. 34-58.
32. Şunu anımsamak önemlidir: Sanayi öncesi dönemde, kadınlar ailelerinin geçimine büyük katkıda bulunuyorlardı ya bir aile zenaatinde yer alarak ya da tarımsal etkinliklerle. Kadınlar için ücretli emeğin başlaması, bu katkının ailedeki erkeklerden bağımsız olarak gerçeklesmesine hem izin verdi hem de bunu gerekli kıldı. Öyleyse yenilik, kadınların gelir kazanmaları değil, bunu kocalarının ve babalarının denetiminin dışında yapmalarıydı. Alice Clark, *[The Working Life of Women in the Seventeenth Century* (New York: Kelly, 1969)] kadınların sanayi öncesi ekonomik rollerini ve kapitalizm ilerledikçe yaşanan değişiklikleri betimler. Göründüğü kadarıyla Marx, Engels ve Kautksy, kadınların kapitalizm öncesi ekonomik rolünün bütünüyle farkında değillerdi.
33. Karl Kautsky, *The Class Struggle* (New York: Norton, 1971), s. 25-26.
34. "Hane dışında"yı ekleyebiliriz. Kautsky, *Class Struggle,* s. 26, vurgu bize aittir.
35. Neil Smelser'in, Social *Change and the Industrial Revolution* adlı kitabından aktarılmıştır. (Chicago: University of Chicago Press, 1959), s. 301.
36. Bu örnekler şuradan alınmıştır: Heidi I. Hartmann, "Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex" *Signs: Journal of Women in Culture and Society,* Cilt 1, no. 3, böl. 2(Bahar 1976), s. 162-163.
37. Tıpkı fabrika yasalarının bazı kapitalistlerin protestosuna karşı bütün kapitalistlerin yararı için yürürlüğe sokulması gibi, kadınlar ve çocuklar için koruyucu yasalar, çalışan sınıfın yeniden-üretimine yönelik bir anlayışla devlet tarafından yürürlüğe konabilirdi. Yalnızca bütünüyle araççı bir devlet anlayışı, fabrika yasalarının ve koruyucu yasaların ödünler vererek devleti meşrulaştıracağını ve bunların, çalışan sınıfın kendisinin taleplerine karşılık düştüğünü inkâr edebilir.
38. Koruyucu iş yasaları ve kadınlarla ilgili daha eksiksiz bir tartışma için bkz. Ann C. Hill, "Prötective Labor Legislation for Women: Its Origin and Effect" (New .Haven, Conn.: Yale Law School, 1970) şu yapıtta yayınlanan teksir bölümler: Barbara A, Babcock, Ann E. Freedman, Eleanor H. Norton ve Susan C. Ross, *Sex Discrimination and the Law: Causes and Remedies* (Boston: Little, Brown and Co., 1975), mükemmel bir hukuk metnidir. Ayrıca bkz. Hartmann "Job Segregation by Sex" s. 164-166.
39. Alice Clark'm *The Working Life of Women* ve Ivy Pinchbeck'in *Women Workers* adlı kitapları üretimin ev dışına çıkarılmasının ardından, aile ücreti konusundaki toplumsal normu yaratan bir toplumsal uyarlama sürecinin geldiğini öne sürer. Heidi Ilartmann, Capitalism and *Women's Work in the*

Home, 1900-1930 (Yayımlanmamış doktora tezi. Yale Üniversitesi, 1974) adlı çalışmasında nitel verilere dayalı olarak bu sürecin ABD'de 20. yüzyılın başlarında yaşandığını öne sürer. Farklı yıllara ait aile bütçeleri incelenerek ve farklı gelir gruplarında kocanın kazandığı aile geliri oranının trendi saptanarak, bu hipotez nicel olarak sınanabilir. Ancak, bu veriler, bizim dönemimizle karşılaştırılabilir bir biçim altında mevcut değildir. Aile ücreti çözümü, büyük bir olasılıkla II. Dünya Savaşı sonrası dönemde gücünü yitirdi. Carolyn Shaw Bell, "Working Women's Contribution to Family Income"da *(Eastern Economic Journal*, Cilt 1, no. 3(Temmuz 1974), s. 185-201) güncel verileri sunar ve artık ailenin geçimini sağlayan birincil kişinin erkek olduğunu varsaymanın yanlış olduğunu belirtir. Gene de bugün ya da yüzyılın başlarındaki *fiili* durum ne olursa olsun, *bugün* de *eskiden* de toplumsal normun erkeklerin ailelerini geçindirecek kadar para kazanmak zorunda olmaları olduğunu iddia edebiliriz. Bunun toplumsal norm olduğunu söylemek, evrensel olarak başarıldığını söylemek demek değildir. Aslında dikkate değer olan tam da bu normun başarıyla gerçekleştirilmemiş olmasıdır. Böylelikle, yeterince yüksek ücretlerin bulunmadığı durumda, örneğin on dokuzuncu yüzyıldaki göçmenler ve bugünkü üçüncü dünya Amerikalıları arasında olduğu gibi "normlara uygun" aile kalıplarının ortadan kalktığına ilişkin gözlem de buna bağlı olarak düşünülmelidir. Oscar Handlin, Boston's Immigrants (New York: Atheneum, 1968) adlı kitabında İrlandalı kadınların tekstil işlerinde çalıstığı, on dokuzuncu yüzyıl ortalarındaki Boston'u anlatır; ücretli işçilerin yarıdan fazlasını oluşturan kadınlar çoğu kez işsiz kocalarına bakıyorlardı. Siyah Amerikalıların aile yapısı hakkmdaki tartışma bugün hâlâ şiddetle sürüyor: bkz. Carol B.Stack, *All Our Kin: Strategies for Survival in a Black Community* (New York: Harper and Row, 1974) özellikle bölüm 1. Ayrıca (aşağıya bkz.) çoğu aile için bu normun, kadınların ve erkeklerin iş gücü piyasasındaki göreli yerleri tarafından desteklendiğini de iddia edebiliriz.

40. Hartmann, *Women's Work*'da şunu savunur: Yirminci yüzyılın başlarında, çalışmayan kadın eş genellikle erkek yaşam standardının bir parçası olarak değerlendirilirdi (bkz. s. 136, no. 6). Gerstein "Domestic Work" da çalışan kadın eş normunun, erkek emek gücü değerinin belirlenmesinde hesaba katıldığını belirtir (bkz. s. 121).
41. Kadınların evde erkeklere emeğe dayalı hizmetler verdikleri gerçeğinin önemi abartılamayacak kadar büyüktür. Pat Mainardi'nin *"The Politics of Housework"*da söylediği gibi. "ezilmenizin ölçütü onun [erkeğin] direncidir" (*Sisterhood is Powerful* içinde, ed. Robin Morgan [New York: Vintage Books, 1970], s. 451). Mainardi'nin bu yazısı, belki bizim için Firestone'un sevgi üzerine yazdıkları kadar önemlidir, kadınlarla erkeklerin, ev işiyle örneklenen iktidar ilişkilerinin bir çözümlemesidir
42. Libby Zimmerman, birincil ve ikincil iş gücü piyasalarındaki üyelikle, New England'daki aile kalıpları arasmdaki ilişkiyi inceledi. Bkz. Zimmerman'm, *Women in the Economy: A Case Study of Ly'nn.* Massachusetts, 1760-1974 (Ya-

yımlanmamış doktora tezi, Heller School, Brandeis, 1977). Batya Weinbaum, şu sıralarda iş gücü piyasasındaki yerlerle ailedeki roller arasındaki ilişkiyi araştırıyor. Bkz. Weinbaum'un "Redefining the Question of Revolution," *Review of Radical Political Economics*, Cilt 9, no. 3 (Sonbahar 1977), s. 54-78 ve *The Curious Courtship of Women's Liberation and Socialism* (Boston: South End Press, 1978). Kapitalizmle patriyarkanın karşılıklı etkileşimi üzerine başka çalışmalar için bkz. Zillah Eisenstein, ed., *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism* (New York: Monthly Review Press, 1978).

43. Kadınların tüketim işleri üzerine bir tartışma için bkz. Batya Weinbaum ve Amy Bridges, "The Other Side of the Paycheck: Monopoly Capital and the Structure of Consumption", *Monthly Review*, Cilt 28, no. 3(Temmuz-Ağustos 1974), s. 88-103.
44. Frankfurt Okulu'nun görüşü için bkz. Max Horkheimer, "Authority and the Family". *Critical Theory* içinde (New York: Herder and Herder, 1972) ve Frankfurt Institute of Social Research, "The Family" *Aspects of Sociology* içinde, (Boston: Beacon, 1972).
45. Carol Browin, "Patriarchal Capitalism and the Female-Headed Family" *Social Scientist* (India); no. 40-41 (Kasım-Aralık 1975), s. 28-39.
46. Irkçı düzenlerle ilgili olarak daha fazla bilgi için bkz. Stanley Greenberg, "Business Enterprise in a Racial Order" *Politics and Society*, Cilt 6, no. 2 (1976), s. 213-240; ve Michael Burroway, *The Color of Class in the Copper Mines: From African Advancement to Zambianization* (Manchester, England: Manchester University Press, Zambia Papers, no. 7, 1972).
47. İş gücü piyasasındaki bölümlenme üzerine bir tartışma için bkz. Michael Reich. David Gordon, Richard Edwards, "A Theory of Labour Market Segmentation", *American Economic Review*, Cilt 63, no. 2 (Mayıs 1973) s. 359-365, ve onların yayına hazırladığı kitap. *Labour Market Segmentation* (Lexington, Mass: D.C. Heath, 1975).
48. Niteliksel verim (toplumsal denetim gereksinimleri) ve nicel verim (birikim gereksinimleri) üzerine bir tartışma için bkz. David M. Gordon, "Capitalist Efficiency and Socialist Efficiency". *Monthly Review*, Cilt 28, no. 3(Temmuz-Ağustos 1976), s. 19-39.
69. Örneğin Milwaukee'li fabrikatörler, üretimdeki işçileri önce etnik gruplara göre ayırdılar, sonra teknoloji ve uygun toplumsal denetim gereksinimleri değişince hepsine İngilizce öğrettiler. Bkz. Gerd Korman, *Industrialization, Immigrants and Americanizers, the view from Milwaukee*, 1866-1921 (Madison: The State Historical Society of Wisconsin, 1967).
50. Örneğin, Carol Brown, "Patriarchal Capitalism"de, kapitalizmde "Aile temelli" patriyarkadan "sanayi-temelli" patriyarkaya kaydığımızı öne sürer.
51. Stewart Ewen, Captains of Consciousness (New York: Random House, 1976).
52. Jean Gardiner. "Women's Domestic Labour"da (bkz. no. 10) kadın emeğinin alanının kayma nedenini sermayenin bakış açısından açık bir biçimde anlatır. Büyümenin ve iş çevriminin çeşitli aşamalarında sermayenin neleri

gereksindiğini (gerçek ücretler, emek kaynağı ve pazarların boyutları anlamında) inceler. Patlama ya da hızlı büyüme dönemlerindc ev işini toplumsallaştırmanın egemen eğilim olmasının muhtemel olduğunu ve gerileme dönemlerinde ev işinin geleneksel biçiminin korunacağını öne sürer. Ancak İngiliz ekonomisinin olası yönünü incelemeye girişirken, Gardiner patriyarkanın ekonomik gereksinimlerini değerlendirmez. Biz bu yazıda, sermayenin yanı sıra patriyarkanın da hesaba katılmadığı durumda ekonomik sistemin olası yönünün uygun bir biçimde değerlendirilemeyeceğini öne sürüyoruz.

53. Çekirdek aile olarak yaşayanların oranı için, bkz. Peter Uhlenberg, "Cohort Variations in Family Life Cycle Experiences of US Females", *Journal of Marriage and the Family*, Cilt 36, no. 5(Mayıs 1974), s. 284-92. Yeniden evlenme oranları için bkz. Paul C. Glick ve Arthur J. Norton, "Perspectives on the Recent Upturn in Divorce and Remarriage", *Demography*, Cilt 10 (1974), s. 301-14. Boşanma ve gelir düzeyleri için bkz. Arthur J. Norton ve Paul C. Glick, "Marital Instability: Past. Present, and Future", *Journal of Social Issues*, Cilt 32, no. 1(1976), s. 5-20. Ayrıca bkz. Mary Jo Bane, *Here to Stay: American Families in the Twentieth Century* (New York: Basic Books. 1976).
54. Heather L. Ross ve Isabel B. Sawhill. *Time of Transition: The Growth of Families Headed by Women* (Washington D.C.: The Urban Institute, 1975).
55. Bkz. Kathryn E. Walker ve Margaret E. Woods, Time Use: A Measure of Household Production of Family Goods and Services (Washington DC.: American Home Economics Association, 1976; ve Heidi I. Harhnann, "The Family as the Locus of Gender, Class and Political Struggle: The Example of Housework", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Cilt 6, no. 3 (Bahar 1981). 169
56. Richard Sennett'in ve Jonahthan Cobb'un *The Hidden Injuries of Class* (New York: Random House, 1973) adlı kitapları işteki erkekler arasındaki hiyerarşik ilişkilerde ortaya çıkan benzer türden psikolojik görüngeleri inceler.
57. Bu, cinsiyetçilikte sınıf farklılıkları üzerine bazı ipuçları vermektedir ama bunları burada inceleyemeyeceğiz.
58. Bkz. John R. Seeley, v.d., *Crestwood Heights* (Toronto: University of Toronto Pres. 1956), s. 382-94. Erkeklerin yerinin "üretim içinde" diye nitelenebilmesi, kadınların yerinin "üretim içinde değildir" biçiminde nitelenebilmesi anlamına gelmez – kadının görevleri de sermaye tarafından biçimlenir. Kadının ücretsiz işi toplumsal olarak belirlenen gereksinimle, yani kapitalist toplumda kullanım değerlerinin sağlanmasıyla (tüketim bağlamı budur), mübadele için üretimin bağdaştırılmasının gündelik temelde çözümüdür. Bu argümanın daha eksiksiz bir tartışması için bkz. Weinbaum ve Bridges, "The Other Side of the Paycheck." Mübadele değerlerinin egemen olduğu bir toplumda kadınların "yalnızca" kullanım değerleri üretmeleri gerçeği, kadınları küçük görmek için kullanılabilmektedir.
59. Lise Vogel, "The Earthly Family" (bkz. n. 10).

Kadınların ezilmesinin maddeci bir tahlilini geliştirmek, maddeci bir feminizmin temellerini araştırmak. Bunun için de kadınları tabi kılan somut pratiği, kadınlarla erkekler arasındaki nesnel, maddi çıkar çatışkısını ortaya koymak; kadınların harcadıkları emeği görünmez olmaktan kurtarıp adını koymak. İşte 1970'lerde Batılı feministlerin uğraştıkları en temel sorunlardan biri buydu. Elinizdeki derleme, maddeci bir feminizm sorunsalı çerçevesindeki tartışmalardan bazı örnekler sunuyor. Bu makalelerde, erkek egemenliğinin tarihsel kökenleri, özgül bir üretim tarzı olarak patriyarka, ev emeği, patriyarka ve kapitalizm ilişkisi ele alınıyor, Marksist bir feminizmin olanakları ve koşulları da araştırılıyor.

2012
S1527
AER

12 TL. KDV DAHİL
ISBN 978-9944-122-52-8
9 789944 122528
Yordam Kitap